

શું પ્રભુ ચરણ કને ધરું....!

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બંધદર્શન, સમ્બંધજ્ઞાન અને સમ્બંધારિતથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધનામાં જેમ-જેમ જીવ આગળ વધતો જાય છે. તેમ-તેમ એ નમ્રાતિનમ્ર બનતો જાય છે. તેને ઉપકારીના ઉપકારનું મૂલ્ય વધુને વધુ સમજાતું જાય છે ને તેનું અંતર ઉપકારીના ઋષણી મુક્ત થવા ઈચ્છે છે.

બવહારમાં નીતિમાર્ગો અનુભવી પુરુષો કહેતા હોય છે કે કોઈનો પણ ઉપકાર ભૂલવો નહીં. અરે! કચાં સુધી કહું? કોઈએ પગમાંથી એક કાંઠો કાઢી આખો હોય તેનો ઉપકાર પણ ન ભૂલાય. તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે જેણો આખો રાહ બદલાવી નાંક્યો, અનાદિકાળથી અવળા રાહે ચાલતો હતો તેને સવળા રાહે લાવીને મૂક્યો એવા ઉપકારી ગુરુદેવને કેમ ભૂલાય?

નિશ્ચય નય ભવે એમ કહેતો હોય કે કોઈ-કોઈનું કાઈ કરી શકે નહીં. જીવ પોતાની યોગ્યતાથી જ સર્વ-કર્મથી મુક્ત થઈ સિદ્ધ થઈ શકે છે. પરન્તુ નિમિત્ત ન મળે તો જીવ પણ વિકાસમાર્ગની યાત્રામાં આગળ વધી શકતો નથી. જીવને આત્મ-પ્રગતિના માર્ગ મોટામાં મોટું નિમિત્ત સદ્ગુરુદેવનું. તેનો અપલાપ કેમ થઈ શકે? માર્ગદર્શક ભોમિયો તો જીવને જોઈએ જ છે. હા, માર્ગ ચલાવાનું પોતાના ચરણથી, માર્ગદર્શક ચાલી ન દે, અંધકારમાં ભટકતા જીવને માર્ગ ચીંધનાર તો જોઈએ જ.

વિચારો! બાહુબલીજી ઉગ્ર સાધના વડે કેવળજ્ઞાન પામ્યા. પણ તેઓને ભરત ચક્રવર્તીનું નિમિત્ત ન મણ્યું હોત તો કદાચ સાધનાના રાહે ન ગયા હોત. બાહુબલીજીને પણ રાજ્યલિપ્સા તો હતી જ, એટલે જ ભરત સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા. પણ ભરતને એમ થયું હોત કે મેં તો ધર્ણું મોટું રાજ્ય મેળવ્યું. બાહુબલી મારો બાઈ જ છે. ભવે એનું રાજ્ય એ

ભોગવે, તો બાહુબલીજી આવી સાધના કરી સિદ્ધ ન મેળવી શક્યા હોત. બાહુબલીજીને સાધનાના રાહે લઈ જનાર મહાન નિમિત્ત તો ભરત જ હતા. હા, ઉપાદાત તેઓનું પોતાનું જ હતું, તેની ના નહીં.

આમ દરેક જીવને કોઈ-ને-કોઈ નિમિત્ત મળે જ છે અને એ નિમિત્તે આત્મવિકાસ થાય છે. અહીં શિષ્યને સદ્ગુરુદેવનું મહાન નિમિત્ત-પ્રાપ્ત થયું છે. એ ગુરુદેવ સમક્ષ કહી રહ્યો છે કે આપે મારા પર અમાપ કરુણા કરી છે. અનાદિકાળમાં જે નો'તુ થયું તે આજે થયું. આપના અસીમ ઉપકારના ઋષણમાંથી મુક્ત થવા ઈચ્છું છું. પણ કેમ થાઉં? આ તો ભौતિક ઋષણ નથી કે બદલામાં ભौતિક રિદ્ધિ આપી દઉં તો મુક્ત થઈ જાઉં. વળી પોતાનું ઋષણ પોતાને જ ચૂકવવું પડે. બવહારમાં તો બાપનું ઋષણ દીકરા ચૂકવે, પણ અહીં ન ચાલે, ઉપકારી ગુરુદેવનું ઋષણ વાળવાની તત્પરતા શિષ્યના અંતરમાં જાગી છે તેથી જ એ કહે છે:-

**શું પ્રભુ ચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન,
તે તો પ્રભુએ આપિયો, વર્તુચરણાધીન...૧૨૫...**

ગુરુદેવના અનહદ ઉપકારના સ્મરણો શિષ્ય, ગુરુદેવના ચરણમાં કંઈક સમર્પણ કરવા માગે છે. શું સમર્પું? શું ચરણો ધરું? આવા મનોમંથનમાં પડે છે.

બંધુઓ! ભારતની આ પ્રાચીન પરંપરા છે. ઋષિ-મુનિઓના આશ્રમોમાં રાજા-મહારાજા અને શેઠ-શ્રીમંતોના સંતાનો વિદ્યા શીખવા જતા, વર્ષો સુધી વિદ્યા સંપાદન કરી, ગુરુઆશ્ચ લઈ પાછા ફરે તે પહેલાં ગુરુદેવના ચરણમાં ગુરુ-દક્ષિણા અને યત્કંચિત્ ઋષણમુક્ત થવાનો પ્રયાસ કરે.

અહીં આ શિષ્ય પણ ગુરુદેવ સમક્ષ કહી રહ્યો છે : હે ગુરુદેવ! આપે મારા આખાયે જીવનનું પરિવર્તન કરી નાંખ્યું. હું અજ્ઞાન હતો. ખાણમાં પડેલી માટે જેવો મારું કશ્યું જ મૂલ્ય નો'તું, આપે આત્માની ઓળખાણ કરવાની મારા અંતરમાં પ્રકાશ પાથર્યો. અંધકારમાં અટવાતાને દીપક હાથ આખ્યો. આપના ઉપકારનો બદલો કેમ વાળું? કહો ગુરુદેવ આપના ચરણમાં શું ધરું?

બંધુઓ! ભારતભૂમિનાં સંતાનોની યોગ્યતા કોઈ અદ્વિતીય અને અનુપમ

હોય છે. વિશ્વના કોઈ દેશમાં કદાચ આવા સપૂતો નહીં પાક્યા હોય! ભારતની સંકૃતિએ જે રત્નો પેદા કર્યો તે અજોડ અને અદ્વિતીય. આ દેશમાં ગુરુ ને શિષ્ય એવો સમર્પિત હોય કે ગુરુદેવ માગે તે વિના વિચાર્યે તેમના ચરણમાં ધરી દે. નનુ નથી કરે નહીં.

ભારતના ઈતિહાસની એક ઘટના. પાંડવો અનો કૌરવો ગુરુ દ્રોષાચાર્ય પાસે શસ્ત્રવિદ્યા શીખી રહ્યા છે. એ જ વખતમાં એક ભીલ પુત્રને ધનુર્વિદ્યા શીખવાની ઈચ્છા થઈ અને તે દ્રોષાચાર્ય પાસે આવ્યો. પણ વર્જાશ્રમના કહુર જ્યાલમાં રાચતા આચાર્યે હલકી જાતિના પુત્રને શિષ્ય તરીકે સ્વીકારવાની ના પાડી. ભીલ બાળક વિનમ્રતાપૂર્વક અરજ કરી રહ્યો છે. આચાર્યદેવ આપના ચરણમાં મને સ્થાન આપો. ભાવમાં, ભાષામાં નમ્રતા છે. અત્યંત ભાવથી ચરણ વંદના કરે છે.

બંધુઓ! વિચારો, હલકી જાતમાં જન્મેલ એ બાળકની ભાષા અને ભાવ કેટલા ઉંચા? ભૌતિક ક્ષેત્રો ઉપયોગી એવી કળા શીખવી છે, છતાં કેટલો વિનય? કેટલો વિવેક? આપણો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રનું જ્ઞાન લેવા આપણા ગુરુવર્યો પાસે જઈએ તો કહી શકીએ કે ‘આપના ચરણોમાં મને સ્થાન આપો!’ કે હું કંઈક છું. ધણું સમજું છું. મારી યોગ્યતા અન્ય કરતાં વિશોષ છે. એવું સમજુને જઈએ છીએ? જ્યાં સુધી આવા અહે ટળે નહીં ત્યાં સુધી ગુરુદેવના અંતરમાં રહેલ જ્ઞાન પામવાના અધિકારી ન થઈ શકીએ! અનધિકાર ચેષ્ટાથી કંઈ પામીએ નહીં!

ભીલપુત્રે નમ્રતાપૂર્વક આચાર્યદેવના ચરણોમાં પ્રાર્થના કરી પણ દ્રોષાચાર્ય કહે, હું તો ક્ષત્રિયોનો ગુરુ, મારાથી તારા ગુરુ ન થવાય. ભીલ પુત્ર પાછો ફર્યો. અંતરમાં ધનુર્વિદ્યા શીખવાની તમના પડી છે. અદ્ભુત લગણી લાગી છે. જેમનાં ચરણમાં પોતાનું સર્વત્ત્વ સોપવા ગયો છે તેમણે તેનો તિરસ્કાર કર્યો, તેને હલકા કુળનો કદ્યો, છતાં તેમના પ્રત્યે રોષ ન આવ્યો. તેને અપમાન ન લાગ્યું. પણ એ વિચારે છે કે આચાર્યદેવ મને શિષ્યરૂપે સ્વીકારે કે ન સ્વીકારે એ તેઓની મરજી, પણ મેં તો તેઓને ગુરુરૂપે મારા હદ્યસિંહાસને આસીન કરી જ દીધા છે. ચાહે તિરસ્કારે, ચાહે સ્વીકારે, મારા ગુરુ તો એ જ.

અને બંધુઓ! ભીલપુત્રે જંગલમાં જઈ જૂંપડી બાંધી. જૂંપડીની બહાર,

પોતાના હાથે જ દ્રોષાચાર્યની મૂર્તિ બનાવી સ્થાપના કરી. એ મૂર્તિરપ્પ, ગુરુદેવની મૂક પ્રેરણા લઈ ધનુર્વિદ્યા શીખવા માંડચો. તેના અંતરના ઉલ્લાસિત ભાવોના કારણે ગુરુમૂર્તિ પણ તેના માટે પ્રેરણાદાયી બની રહી. થોડા જ સમયમાં આ કળામાં એ પારંગત થઈ ગયો.

થોડા સમય પછી એકવાર ગુરુ દ્રોષાચાર્ય પોતાના ક્ષત્રિય શિષ્યોને લઈ એ જ જંગલમાં જઈ રહ્યા છે. એક અદ્ભૂત આશ્ર્ય જોયું. એક કૂતરાના મુખમાં સાત બાણ કોઈએ માર્યા છે. કૂતરો ભસતો બંધ થી ગયો છે પણ એક લોહીનું ટીપું નીકળ્યું નથી. ગુરુ અને શિષ્યો સહ્ય જોઈને સંબ્ધ થઈ ગયા! આવો ધનુર્વર કોણા? જે દિશામાંથી બાણ આવ્યા હતાં, તે દિશામાં આગળ વધા. કાળમીઠ પથ્થરમાંથી મૂર્તિ કંડારેલી હોય એવો શ્યામ રંગથી શોભતો, સુંદર દેહયાણ ધરાવતો એક તેજસ્વી યુવાન હાથમાં ધનુષ લઈને ઊભો છે. દ્રોષાચાર્યને જોતા જ એ નમી પડે છે. આચાર્યદેવ તેને પૂછે છે –

‘તું કોણ છે?’

‘પ્રભો! આપનો જ શિષ્ય!’

‘મારો શિષ્ય?’

દ્રોષાચાર્યના અહુમને ચોટ લાગ્યી. આવો જંગલનો વાસી મારો શિષ્ય કેવી રીતે હોઈ શકે? ને ફરી કહે છે –

‘મારો શિષ્ય? ના, તું મારો શિષ્ય હોઈ જ ન શકે!’

‘પ્રભો! ખરું જ કહું છું. યાદ કરો આપ! કેટલાંક વર્ષ પહેલાં હું આપના ચરણમાં શિષ્ય બનીને આવ્યો હતો, મારા અંતરમાં ધનુર્વિદ્યા શિખવાની તમના હતી પણ આપે મને સ્વીકાર્યો નહીં, છતાં આપની જ પ્રેરણા પામી આ વિદ્યા શીખ્યો.’

‘મેં તેને પ્રેરણા કરી જ નથી! ક્યારે તું આવ્યો મારી પાસે?’

‘પધારો ગુરુદેવ! બતાવું!’

જ્યાં તેણે દ્રોષાચાર્યની મૂર્તિની સ્થાપના કરી હતી ત્યાં લઈ ગયો. બતાવી અને કહું:-

‘પ્રભો! જુઓ! આપની પ્રતિકૂતિ રાખી છે, તેની પ્રેરણાથી જ હું આ

કળા શીખ્યો છું!

આશ્રયચિકિત થઈ ગયા આચાર્ય અને તેઓના શિષ્યો! આચાર્યદેવ વિચારે છે, આ કૌરવો-પાંડવો માટે મેં કેટલો પરિશ્રમ કર્યો? તેમાંથી અર્જુન માટે તો સ-વિશેષ, અર્જુન ધનુર્ધર તો બન્યો, પણ આના જેવો નહીં. અને આ ભીલ યુવાન માત્ર મૂર્તિની પ્રેરણાથી આવો અચૂક નિશાનબાજ બન્યો! ધન્ય છે તેને! ક્ષણેક તો આચાર્યને એ યુવાન પ્રત્યે વાત્સયભાવ જાગ્યો. પોતાને જાણ્યે-અજાણ્યે ગુરુ બનાવી પ્રેરણા જીવી તેથી જાણો પોતાનો શિષ્ય હોય તેવા ભાવ જાગ્યા. અહોભાવથી તેને શાબાશી આપવા દિલ ઉત્સુક થઈ રહ્યું. પણ બંધુઓ! એ રાજનીતિના અટપટા બેલમાં ફસાયેલ આચાર્ય હતાં. તરત જ વિચારોમાં પરિવર્તન થઈ ગયું. ઈતિહાસના પાને અર્જુન જેવો બીજો ધનુર્ધર ન લખાવો જોઈએ. મન કપટબાળ વિચારવા લાગ્યું. એ ભીલ યુવાનને કહે છે -

‘યુવાન! તું જેની મૂર્તિ પાસેથી વિદ્યા મેળવી, તેમના પ્રત્યે તારી કોઈ ફરજ થાય છે, સમજે છે?’

‘હા ગુરુદેવ! સમજું છું. આપનો મારા પર અનંત ઉપકાર છે. જે કહો તે કરવા તૈયાર છું.’

‘ગુરુદ્દ્શિષ્ણા નહીં આપે?’

‘જરૂર ગુરુદેવ! પ્રશ્ન હોય જ નહીં! આપ માગો તે આપવા તૈયાર છું. આપના ચરણમાં મારું સર્વસ્વ છે. મારે મારી જાતનું બલિદાન આપના ચરણમાં દેવું પડે તો એ પણ ગુરુદ્દ્શિષ્ણા માટે ઓછું હશે. ફરમાવો ગુરુદેવ! આપનો બોલ જીલવા મને ભાગ્યશાળી થવા દો!’

અને બંધુઓ! દ્રોણાચાર્યના અંતરમાં પડેલ અર્જુન પ્રત્યેના ભમત્વ ભાવે, કપટનો આશ્રય લીધો અને માગી લીધું:

‘મારે કશુંય નથી જોઈતું, માત્ર તારા જમણા હાથનો અંગૂઠો દઈ દે!’

ભીલ યુવાને અત્યન્ત પ્રમુદ્દિત ભાવથી, હસ્તા-હસ્તા પોતાના જ હાથે પોતાના જમણા હાથનો અંગૂઠો કાપીને ગુરુચરણે ધરી દીધો. મનમાં ક્ષણ માત્ર પણ ક્ષોત્ર નથી જન્યો. બંધુઓ! આ શિષ્ય એટલે એકલબ્ય.

શું આપું તેણો? પોતાનું સર્વસ્વ! ગમે તેવો બાળાવળી હોય, પણ

તેની સર્વ કળાનો આધાર જમણા હાથનો અંગૂઠો! એ જાય પછી કઈ ન રહે. એકલબ્ય તેની સારી વિદ્યા સમર્પી દીધી. બંધુઓ! આનું નામ સમર્પણા! આનું નામ શિષ્યત્વ! ગુરુદેવ પક્ષપાતી થઈને આવું માગી રહ્યા છે, છતાં એકલબ્ય વિચારે છે કે તેઓના પક્ષે ગમે તે હોય, મારા પક્ષે મારે વિચાર્ય વગર ગુરુચરણોમાં જે માગે તે ધરી દેવું જોઈએ. એ છે મારો ધર્મ!

બંધુ વિચારણીય છે આ પ્રસંગ! ગુરુ પ્રત્યે માન, આદર, શ્રદ્ધા, ભક્તિ ક્યાં સુધી? જ્યાં સુધી શિષ્યને વહાલ કરે, પંપણે, બેટા-બેટા કરી બોલાવે, શિષ્યને અનુકૂળ થઈને રહે ત્યાં સુધી? કે પોતાનું સર્વસ્વ સોંપી દીધા પછી પણ ગુરુદેવની આકરણમાં આકરી હિત-શિક્ષા સહન કરવી પડે તો કરીને પણ શ્રદ્ધા-ભક્તિ ટકી રહે? સામાન્ય રીતે એવું બનતું હોય છે કે ગુરુ-શિષ્યને અનુકૂળ હોય ત્યાં સુધી એ ગુરુ, અન્યથા કાંઈ નહીં! જેમ તમારા સંસાર-વ્યવહારમાં થાય છે તેમ! મા-બાપ સંતાનોને અનુકૂળ રહે તો એ મારા મા-બાપ. પણ જ એ સંતાનોના જીવનમાં ક્યાંય આડા આવ્યા તો કોણ માબાપ અને કોણ સંતાન. તરત, નથી રમતા કહી ઉભા રહી જાય!

બંધુઓ! આધ્યાત્મિક સાધના ક્ષેત્રમાં એમ ન ચાલે. જ્યાં સુધી એકલબ્ય જેવું શિષ્યત્વ નથી જાગ્યું. ત્યાં સુધી-ગુરુ ચરણમાં રહેવાની કે સાધના કરવીની પાત્રતા જ નથી આવતી. પાત્ર જીવ જ આત્માને પામી શકે છે.

તેથી જ અહીં શિષ્ય કહે છે: પ્રભો! આપના ચરણ-કમળમાં ગુરુદ્દ્શિષ્ણારૂપ શું ધરું? સંસારના કોઈ પદાર્થમાં એ યોગ્યતા જણાતી નથી. આખાયે વિશ્વમાં કોઈ મૂલ્યવાન પદાર્થ હોય તો તે માત્ર આત્મા છે. બાકી બધુ જ હીન છે. ઈન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ દ્વારા મેળવતા સુખો મને સુખાભાસ લાગે છે જ્યારે જેમાંથી અતીન્દ્રિય આનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે તેવા આત્માનો મહિમા શું કહું. સંસારના સુખો ગમે તેવાં કે ગમે તેટલા હોય તે સીમિત છે. ચક્કર્તાની છ જંડની રિદ્ધિ હોય કે સર્વાર્થસિદ્ધિ મહાવિમાનવાસી દેવોનાં અશોક પુષ્યબળથી મળતું સુખ હોય પણ આત્માના અનંતસુખના અનંતમાં ભાગો જ છે. એથી વિશેષ નહીં. આવા મહિમાવાન મુજ આત્મા સિવાય બીજું કશું જ આપના ચરણમાં ધરવા યોગ્ય દેખાતું નથી.

વળી આત્મા આપના ચરણો ધરું પડા એય આપે જ આખો છે. હું ક્યાં જાણતો હતો કે હું આત્મા દુઃ? અનાદિ અધ્યાત્માના કારણો દેહાત્મબુદ્ધિ હતી. આપ કૃપાપુઅ મારા પર કૃપા કરી, મને આત્મા ઓળખાવ્યો, આત્માનો અનુભવ કરાવ્યો. માટે આ આત્મા પણ આપે જ આખો. તેથી એ મારો નથી.

મેરા મુજમેં કદ્ધુ નાઈં, જો કદ્ધુ હૈ સૌ તેરા.

આવી વાત છે. મારું મારામાં કંઈ જ નથી. જે કંઈ છે તે આપનું જ છે. આપનું આપને આપવાનો મારો અધિકાર ક્યાં છે? પડા મારે આપના ઋષાથી ઉઋષા તો થવું જ છે. કંઈક આપવું જ છે. મારી પાસે કશુય નથી. બસ, આપના ચરણોની અધીનતા સ્વીકારવા સિવાય કશું જ થઈ શકે તેમ નથી. આપ તો નિષ્કામ છો, નિસ્યૂહ છો. મારી પાસે કશુય ઈચ્છતા નથી પણ આપના ઉપકારનો પ્રત્યુત્તર વાળવા મારું અંતર વાકુળ બની ગયું છે, માટે ચરણમાં સર્વથા સમર્પિત ભાવ સિવાય, બીજું કશું થઈ શકે તેમ નથી. મારા મન, વચન, કાયાના ત્રિ-યોગો આપના ચરણ-શરણાની આજ્ઞા પ્રમાણો વર્ત્યો જાઉં. આપે આત્મ-આરાધનાનો માર્ગ બતાવ્યો, એ માર્ગ વર્ત્યો જાઉં. એ જ છે મારું સમર્પણ.

આમ વિનયી શિષ્ય ગુરુદક્ષિણારૂપ, પોતાનું સર્વસ્વ ગુરુદેવના ચરણો ધરી તેઓની અધીનતા સ્વીકારે છે. તે શિષ્યને ખબર છે કે – ‘જેના શરણો જઈએ તેના જેવા થઈએ.’ તેથી અનંત મહિમાવાન આત્માને સંપૂર્ણ પામવા માટે એ ગુરુચરણનું શરણ સ્વીકારે છે.

આટલું કર્યા પછી પડા શિષ્યને સંતોષ થતો નથી. પોતાનો સમર્પણ ભાવ તેને ઓછો જ લાગે છે. તેથી હજુ ગુરુદેવના ચરણમાં વધુ સમર્પણતા જાગે છે. તે કયા શર્ષોમાં એ પ્રગટ કરે છે – તે અવસરે ....

દાસ, દાસ, કુદાસ દુઃ....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરતો જીવ જ્યાં સુધી સાધકદશામાં છે ત્યાં સુધી ગુરુદેવના ચીંધા રાહે ચાલતો હોય અને મંજિલને પામી જાય તોય ગુરુદેવની ભક્તિ કરે એમ શ્રીમદ્ભૂ પહેલાં જ બતાવી ગયા.

સાધકના અંતર વિષે ગુરુદેવ એ જ તેનું સર્વસ્વ. ભારતીય પરંપરાનો સાધક ગુરુદેવને જ્યારે અંતરભાવોથી મૂલવવા બેસે ત્યારે એ કહે -

ગુરુબ્રહ્મા ગુરુવિષ્ણુ, ગુરુર્દેવો મહૈશવર:;

ગુરુ સાક્ષાત् પરબ્રહ્મ, તરસ્મે શ્રી ગુરવે નમઃ।

આ વિશ્વની અંદર જે કંઈ સર્વોચ્ચ શક્તિ છે તે મારા એક ગુરુમાં સમાપેલી છે. બ્રહ્મા કહો, મહેશ કહો, કે પરમબ્રહ્મ પરમાત્મા કહો, એ બધું જ મારા ગુરુદેવમાં સમાપેલું છે, તેનાથી ઓછું કશું જ નહીં. મારા ગુરુદેવનું મૂલ્ય આનાથી કોઈ ઓછું આંકતું હોય તો એ વ્યક્તિ મારે ન જોઈએ. મારા ગુરુદેવનું મૂલ્ય તો હું જ જાણું. એમના સામે આખુંયે જગત તુચ્છ છે. કોઈ મને ગુરુદેવના બદલામાં આખું વિશ્વ આપે તો એ પડા મારે માટે સમાન છે. સ્વર્ગનાં સુખો પડા કંઈ વિસાતમાં નથી. એટલું જ નહીં, યોગ્ય અને પાત્ર શિષ્ય તો એમ કહે મારા ગુરુદેવના બદલામાં કોઈ મને મોક્ષનું સુખ આપે તો એ પડા મારે ન ખ્યા.

આ છે ગુરુભક્તિ! આ છે સમર્પણ! આ છે શ્રદ્ધા! તેથી જ અહીં શિષ્ય કહે છે, ગુરુદેવ! આપે કરેલા અમાપ ઉપકારના બદલામાં મારે આપના ચરણમાં ગુરુદક્ષિણા ધરવી છે. પડા શું ધરું? મારી પાસે કશું નથી. ભૌતિક પદાર્થો તો આપને રીતાવી ન શકે. રહ્યો માત્ર મારો આત્મા. એ તો આપની જ દેન છે. એ પડા શું આપું? બસ, માત્ર આપના ચરણોને અધીન વર્ત્યો જાઉં. એ કંઈ રીતે વર્તવું છે તે કહી રહ્યો છે-

આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;

દાસ, દાસ, હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન....૧૨૬

આપના ચરણોને અધીન થઈ વર્તવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તો મારા દેહાદિ આજથી જ આપને સમર્પી દઉં છું. તેમાં એક ક્ષણનોય વિવંબ નહીં. આજથી જ, અત્યારથી જ, માત્ર દેહ જ નહીં, પણ મારી ઈન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત વગેરે બધું જ-આ શરીરની જે કિયાઓ પર મારો કાળ્યુ નથી તે છોડીને સર્વસ્વ આપના ચરણો. એટલું જ નહીં, આ ભौતિક વિશ્વમાં મેં જે કંઈ ‘માનું’ માન્યું છે તે બધું જ આપના ચરણો.

બંધુઓ! પ્રશ્ન થશે કે, વ્યક્તિ પોતે તો ઉપકારીના ચરણો સમર્પિત થઈ જાય પણ તેના પુત્ર-પરિવાર કે માલ ભિલકત વગેરે કે જેના પર માત્ર પોતાનો જ અધિકાર નથી તે બધાને કેમ સમર્પી શકે? આ પ્રશ્ન ઉચિત છે પણ તેનો ઉત્તર પણ એવો જ છે. જે વ્યક્તિને પોતાના પત્ની, પુત્ર-પરિવાર આદિમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, તે જ આમ કરી શકે છે.

નજીકના ભૂતકાળમાં બનેલી ભારતના ઈતિહાસની ઘટના, મહારાખ્રના શૂરવીર રાજા શિવાજી. તેમના ગુરુ સમર્થ સ્વામી રામદાસ. શિવાજીના રાજદરબારના આંગણો ગુરુદેવ જોળી ફેલાવી, આહલેકનો ધ્વનિ કરી ઊભા છે, અને શિવાજીએ જોળીમાં એક ચિહ્ની નાખી. જેમાં તેનું સમસ્ત રાજ્ય ગુરુદેવના ચરણો ધરી દીધું. સમર્થ સ્વામી ત્યાગી છે. શિવાજી કહે છે - ‘શિવા, રાજ્યને હું શું કરું? સર્વત્યાગના પંથે છું. તારું રાજ્ય મને ન ખેપે.’

‘ના ગુરુદેવ! મેં તો આપને ભિક્ષાના રૂપમાં આપી દીધું, હવે મારે ન ખેપે!’

‘શિવા, મેં સ્વીકાર્યું! પણ જ્યારે તારું રાજ્ય અને તું બધું જ મને સમર્પિત છે. ત્યારે હવે હું કહું તેમ તારે કરવાનું ને?’

‘ચોક્કસ, ગુરુદેવ! ફરમાવો. આ શિવો બધું જ કરવા તૈયાર છે. મારું માથું વાઢીને આપના ચરણામાં ધરી દઉં! આપની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવામાં મીન - મેખ ન હોય!’

‘શિવા! મારે તારું મહત્વક નથી જોઈતું, પણ આ દેશની, આર્ય સંસ્કૃતિની રક્ષા કરવાની જવાબદારી તારા શિરે છે. લે, આ ભગવું વસ્ત્ર

લઈ જા અને તેની સાક્ષીએ રાજ્ય કરશે!’

બંધુઓ! તમે જાણતા હશો કે શિવાજીના કિલ્વા પર ભગવી ધજા ફરકે છે. આજે પણ એ ભગવી ધજાને માન અપાય છે તે સમર્થ રામદાસની દેન છે. આ યુગમાં થાયેલ મા-ભોમનો સાચો સપૂત્ર શિવાજી! જેણો ઈતિહાસને દેખાડી દીધું કે શિષ્યનું શિષ્યત્વ કેવું હોય? પોતે એક જ નહીં, આપું રાજ્ય સમર્પી દીધું.

આ પરંપરા આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિમાં પણ ચાલી આવે છે. ભ. મહાવીરના ૧૧ ગણધર અને તેમના ૪૪૦૦ શિષ્યો! જ્યારે એક - એક ગણધર પ્રભુને સમર્પિત થયાં, પ્રભુનું શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું, ત્યારે તેમના શિષ્યો, કોઈના ૫૦૦, કોઈના ૪૦૦, તો કોઈના ૩૦૦, એ સર્વ પ્રભુના ચરણામાં સાથે જ સમર્પિત થઈ ગયા છે. ત્યાં વિચાર-વિમર્શ કરવા રોકાયા નથી, કે પૂછવા થોખ્યા નથી. ઈન્દ્રભૂતિ આદિ સમર્પિત થયા કે તેની સાથે વગર પૂછ્યે શિષ્યો પણ મહાવીરના ચરણામાં જુકાવી જ દે છે. આનું નામ જ છે સર્વસ્વનું સમર્પણ. એ જ છે જીવનની સાચી મજા.

એકવાર એક મેધાવી યુવાન, મહાત્મા કબીર પાસે ગયો. પ્રણામ કરી કહે છે, ‘મહાત્માજી! એક માર્ભિક પ્રશ્ન છે!’ ‘શું?’ ‘હું’ આપને જાણું છું. આપનામાં મારો વિશ્વાસ છે. આપ માનવ-મનના ઊડાડામાં ઊતરી, તેને માપી શકો છો. તેથી જ આપની પાસે આવ્યો છું. હું હવે યુવાન થયો છું. મારે મારો જીવનનો રાહ નક્કી કરવો છે. તો આપ બતાવો, મારે શું કરવું? હું લગ્ન કરી ગૃહસ્થાશ્રમી થાઉં કે સંન્યસ્ત સ્વીકારી ત્યાગી થાઉં? આ બેમાંથી કયો રાહ પસંદ કરું?

કબીર વિચારે છે. યુવાન બુદ્ધિમાન અને કુશળ દેખાય છે. ‘પ્રશ્ન પણ યોગ્ય છે. તેનો ઉત્તર પણ યોગ્ય મળવો જોઈએ. કહે છે, ‘બેસ ભાઈ!’

કબીરજી હાથસાળ પર વસ્ત્ર વડી રહ્યા છે. કામ ચાલુ છે. મધ્યાહ્નના સમય છે. સૂર્ય પ્રચંડ તાપે તપી રહ્યો છે. એટલામાં કબીરે પોતાની પત્નીને દીવો લઈને આવવાનું કહ્યું. પત્ની દીવો લઈને આવી એટલે આખા ધરમાં પોતાનું પહેરણ શોધવા કહ્યું. પત્ની આખા ધરમાં દીવો લઈ ફરી વળી. પહેરણ ન મળ્યું. એ જ કામ કબીરે પોતાના એક

દીકરા અને એક દીકરી પાસે કરાવ્યું પણ પહેરણ ના મળ્યું.

યુવાન વિચારે છે : ગજબ છે આ સંત ! એક તો ધોળે દિવસે દીવો લઈ શોધવાનું કહે છે. તો તેનાં પત્ની અને બાળકો શોધે છે. બીજું અકિંચન સંત પાસે માત્ર એક જ પહેરણ છે જે પોતાના શરીર પર છે, છતાં શોધવે છે અને તેઓ શોધે પણ છે. પત્ની કે બાળકોના મોઢા પર કંટાળો કે અજગામો નથી. તો કબીર મૂર્ખ છે કે તેનાં પત્ની-બાળકો? સમજાતું નથી. થોડીવારે સાંજ પડતાં કબીર પેલા યુવાનને લઈ ગામની બહાર એક નાની ટેકરી છે ત્યાં જાય છે.

નીચેથી જ અવાજ કરે છે સાંઈ ! નીચે આવો ! બે અવાજ લગાવ્યા ત્યાં ઝુંપડીનું બારણું ખૂલ્યું. જર્જરિત દેહવાળા ૮૦ વર્ષના એક ફકીર બહાર આવ્યા. દેહ ધૂજે છે. કબીર બોલાવે છે માટે હાથમાં લાકડી લઈ ટેકે-ટેકે નીચે આવે છે. ટેકરીનો ઉભડ - ખાબડ પથરાળ રસ્તો, કાંટા ને કાંકરા. છતાં ધીરે ધીરે આવી રહ્યો છે. નીચે આવ્યા. કબીરને પ્રણામ કરી પૂછ્યું : ‘મહાત્માજ ! મને યાદ કર્યો?’

‘કંઈ નહીં, કંઈ નહીં, સાંઈ ! પધારો ! કશું કામ નથી !’ અને એ જ પગલે સાંઈ પાછા ફર્યા. હજુ તો ઉપર જઈ ઝુંપડીમાં પગ મૂકે છે, વિસામો પણ નથી લીધો ત્યાં બીજાવાર બોલાવ્યા. ફરી એ જ પ્રમાણો નીચે આવ્યા. એમ ત્રણ વાર બોલાવ્યા અને ત્રણ વાર કશા જ કામ વિના તેમને પાછા વાય્યા. સાંઈ ચાલ્યા ગયા. યુવાન તાજજુબ થઈ જોઈ રહ્યો છે. કબીરના વર્તનમાં તેને કંઈ સમજ પડતી નથી. ઘરે પણ આવું વર્તન, અહીં પણ આવું વર્તન ! શું છે ? કાંઈ સમજાતું નથી !

કબીર યુવાનના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો છે કે યુવાનના મનમાં ગાડમથલ ચાલી છે. મુંજાઈ રહ્યો છે. પાછા ફર્યા. રાત ઢળવા માંડી છે. કબીરે યુવાનને પૂછ્યું :

‘કેમ ભાઈ ! તારો જવાબ મળી ગયો તને?’

યુવાન વિચારે છે, જવાબ? જવાબ ક્યાં આપ્યો છે? આ તો નાટક કર્યાં એ કહે છે :

‘મહાત્માજ ! આપે હજુ મને જવાબ ક્યાં આપ્યો છે?’

‘અરે બેટા ! આમાં જ તારો જવાબ છે !’

‘મને ન સમજાયો મહાત્માજ ! કૃપા કરી આપ સમજાવશો?’

‘જો બેટા ! તારો પ્રશ્ન હતો કે તારે સંસારી બનવું કે સાધુ? તને તારી જત પર વિશ્વાસ હોય કે તું ગૃહસ્થાશ્રમનું સારી રીતે પાલન કરી શકીશા, તો તું એવો આદર્શ ગૃહસ્થ બની શકે. તારા એક-એક કાર્યમાં, એક-એક વિચારોમાં, તારી પત્ની અને બાળકોમાં વિશ્વાસ પેદા કરી શકે તો જ ગૃહસ્થાશ્રમી બનજે. મેં ધોળે દિવસે દીવો મંગાવી પહેરણ શોધાવ્યું, છતાં મારાં પત્ની કે બાળકો પૂછતાં નથી કે દિવસે દીવાની શી જરૂર છે? પહેરણ તો તમે પહેર્યું તે એક જ છે. પછી શા માટે શોધાવો છો? નહીં! તેઓએ વિચાર્યુ કે હું જે કંઈ કહેતો હોઈશ તે યોગ્ય હશે. કારણ વિના આવું કાર્ય ન કરાવું, એવો અખંડ વિશ્વાસ તેઓને મારામાં છે. તેથી જે કંઈ તે કંટાળો લાવ્યા વગર આનંદથી કર્યું. ભાઈ ! તું પણ તારા સંસારમાં પત્ની-બાળકોમાં આવો વિશ્વાસ પેદા કરાવી શકવાનું સામર્થ્ય ધરાવતો હોય તો જરૂર ગૃહસ્થી બન. સુખી થઈશ !’.

‘તેં પૂછ્યું ‘હું સાધુ બનું?’ હમણાં જ આપણો પેલા સાંઈને જોયા. ત્રણ વખત મેં તેમને નીચે બોલાવ્યા, કશું જ કામ કર્યું નહીં, વાત કરી નહીં અને એમ જ પાછા વાય્યા છતાં તેમના મુખ પરની એકે રેખા ફરી નહીં. તેમની પ્રસમતા લોપાડી નહીં. આવા વૃદ્ધ દેહે એક ડગલું માંડવામાં પણ મુશ્કેલી થતી હોય ત્યાં આવી ટેકરી ચડવી-ઉત્તરવી પડે અને તે પણ કાઈ કામ વગર? કેટલું આકરું લાગ્યું હશે તેમને! છતાં એ સંત છે. સમતા સાધી લીધો છે. ગમે તેવું કષ્ટ આવે, વિષમતા ન આણવી એટલો સંયમ પોતાની જત પર કેળવી લીધો છે. આનું નામ સંત.

ભાઈ ! બને ચિત્રો મેં તારી સામે મૂકી દીધાં. હવે તારે ગૃહસ્થી બનવું કે ત્યાગી, તારી મરજીની વાત છે. પણ જો આવા ગૃહસ્થી કે આવા ત્યાગી બનાય તો જીવન ! બાકી તો જીવન જીવવાનાં ફાંફાં !

બંધુઓ ! ઉપકારી ગુરુદેવનું સ્મરણ કરતો અને ઉપકારનો બદલો ચુકવવા શિષ્ય દેહાદિ સર્વસ્વ ગુરુદેવના ચરણો ધરવા તૈયાર થયો છે. તેને વિશ્વાસ છે કે મારું જે કંઈ છે તે બધું જ ગુરુદેવના ચરણો દઈશ તો કોઈ પણ કાંઈ બોલશે નહીં. પછી પરિવાર હોય કે બીજા. ભારતની આ પ્રાચીન પરંપરા છે. ભારતીય સપૂત્રોનું સમર્પણ રહ્યું છે.

એટલું જ નહીં, ગુરુદેવના ચરણમાં દાસત્વ રજૂ કરે છે. પ્રભો! હું આપનો દાસ છું, એમ નહીં દાસાનુદાસ છું. શિષ્યનો અહંકાર સંદર્ભ ઓગળી ગયો છે. ગુરુદેવનો દાસ થઈ રહે તે તો ઠીક પણ ગુરુદેવના અન્ય દાસ હોય તેનો પણ દાસ થઈને રહેવા એ તત્પર થયો છે. મન, વચન, કાયાના ત્રણો યોગોથી હું આપને સંપૂર્ણ સમર્પિત છું. મારું મન નહીં. મારી વાણીનો વ્યાપાર પણ આપની ઈચ્છા હોય તેમ અને એટલો જ થાય. અને દેહથી થતી પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ આપની આજ્ઞાને આધીન હોય. મારું મારામાં કંઈ ન રહે. હું તો આપનો ‘દીન’ સેવક છું.

બંધુઓ! અહીં દીનતા એટલે લાચારીનો ભાવ નથી. શું કરું? મજબૂર છું અને મારું કંઈ ચાલતું નથી એટલે નન્દ બની ગયો છું, એમ નહીં વિચારો! તમને શું થાય? હં! બહાર તો વાધ જેવા હો, તમારી એક ત્રાડથી સેંકડો માણસો ધુજતા હોય! પણ તમનેય ધુજાવનાર કોઈ ખરું? કંઠો હોમ મિનિસ્ટર! કંઠો ઈન્કમટેક્ષ ઓફિસર! કંચાં દીન બનો છો? કંચાં લાચારી અનુભવો છો? જ્યાં મજબૂરી છે ત્યાં, બીજે નહીં! ગુરુદેવ પાસે તમારી કોઈ મજબૂરી નથી એટલે ત્યાં તો અક્કડ થઈને જ આવો. તમારામાં પડેલ અહંનું પોષણ ગુરુદેવ પાસે થાય તો ગમે, નહીં તો આવા સંત પાસે પણ ન જાવ! વિચારો! બંધુઓ! કંચાં છો?

અહીં શિષ્યને એમ નથી. દીનતા અહંના સંપૂર્ણ વિસર્જનથી ઉદ્ભબેવી છે. ગુરુદેવ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા-ભક્તિના ભાવોથી જન્મેલી છે. ગુરુદેવના ચરણ-શરણમાં રહી, અનાદિની ભૂલને સુધારવી છે, અનંત પરિભ્રમણને ટાળવું છે, આત્માના અનંત સુખને પામવું છે. આ બધું જ નન્દાતિનન્દી બન્યા સિવાય ન થાય. અને તે પણ બહારથી દેખાડવાની નન્દતા નહીં પણ ખરેખર અંતરંગના ઊંડાણમાંથી જન્મેલી સહજ લઘુતા! માન ગળી ગયું છે. માન જાય તો જ મોક્ષ મળે, અન્યથા નહીં. શિષ્યને એવી અડોલ શ્રદ્ધા છે. તેથી માન મૂકી ગુરુદેવના ચરણો દાસાનુદાસ તરીકે સ્વીકારવાની વિનંતિ કરે છે. પોતાના અંતરના ભક્તિભર્યા ભાવો ચરણમાં ધરે છે.

શિષ્ય ફરી-ફરીને ગુરુદેવના ઉપકારને સ્મરે છે. વળી કેવો ઉપકાર કર્યો છે તે કહેવા માંગો છે-જે અવસરે....

ભિન્ન બતાવો આપ....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભયાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરતાં સાધક જીવનું ચિત્ત નિશદ્ધિન આરાધનાના ભાવોમાં જ રમતું હોય. સાધનાના પ્રત્યેક અંગોનો સ્પર્શ એને થયા જ કરતો હોય. તેમાં ગુરુદેવ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા-ભક્તિના ભાવો પણ રમતા હોય.

અહીં શિષ્યે સદ્ગુરુદેવની સમીપે પોતાની શ્રદ્ધા, ભક્તિ, આદર બતાવ્યાં એટલું જ નહીં, સર્વસ્વનું સમર્પણ કરી દીધું, છતાં હજુ તેના ચિત્તમાંથી ગુરુદેવના મહાન ઉપકારનું સ્મરણ ખસતું નથી. એ એમ નથી માનતો કે હવે તો ખૂબ પામી ગયો. આત્મવિકાસ ઘણો સાધી લીધો. મારે હવે કોઈનીય જરૂર નથી, છતાં વારંવાર ગુરુદેવને શા માટે સ્મરું? પણ વારંવાર તેના અંતરમાં ગુરુદેવે કરેલ અપાર કૃપાનો અનુભવ થાય છે. તેનું અંતર ગદ્ગાદિત થઈ જાય છે. ગુરુદેવે કરેલ ઉપકાર અદ્ભુત છે, અલૌકિક છે. આમ નિરંતર વહેતી વિચારધારા હજુ પણ કહેવા માગો છે કે ગુરુદેવે શું ઉપકાર કર્યો —

ષટ્ સ્થાનક સમજાવીને, ભિન્ન બતાવો આપ;

સ્થાન થકી તરવારવત્, એ ઉપકાર અમાપ....૧૨૭

હે અનંત કરુણાનિધાન ગુરુદેવ! ‘આત્મા છે’ આદિ છ પદોને યુક્તિયુક્ત સમજાવીને, સર્વ પરભાવોથી, સર્વ પરદબ્યોથી, આત્મા પોતે ભિન્ન છે તે આપે સ્પષ્ટ બતાયું. ભગવાન મહાવીરના બતાવેલ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતને લક્ષ્યમાં રાખી, આત્માના નિત્ય-અનિત્ય, કર્તા, અકર્તા ભોક્તા-અભોક્તા ભાવને યથાર્થરૂપ બતાવ્યો. વળી અસાધારણ ગુણાથી વિશિષ્ટ ચૈતન્ય લક્ષ્ય આત્મા, સર્વ જડ પદાર્થોથી ભિન્ન બતાવ્યો. એટલું જ નહીં પણ મારામાં

રહેલ 'હું' તે જ આત્મા એવી પ્રતીતિ કરાવી. આજ સુધી દેહ તે આત્મા એવી ભ્રમપૂર્ણ માન્યતાના કારણો અજ્ઞાનઅંધકારમાં અટવાતો હતો. આપે મારું અજ્ઞાન દૂર કર્યું અને મને જ્ઞાનીની કક્ષામાં લાવીને મૂક્યો. આપના આ અથગા ઉપકારને કેવી રીતે વર્ઝાવું? આપના ચરણોની સેવા શિષ્યને અન્ય ઉપયોગ શું?

પરમ ઉકારી ગુરુદેવે અજ્ઞાનમાં આથડતા શિષ્યને જ્ઞાન આપી માર્ગ પ્રશસ્ત કર્યો તેથી શિષ્ય કહે છે —

અજ્ઞાનતિમિરાંધાનાં, જ્ઞાનાંજન શલાકયા।
નેત્રમુન્નિલિત યેન, તસ્મૈ શ્રી ગુરવે નમઃ॥

અજ્ઞાનના અંધકારથી અંધત્વ વ્યાપેલું હતું. જગત અને જગતના તત્ત્વો વિષેની ભ્રમણાં અનાદિથી ચિત્તમાં પડી હતી. આત્મા તે હું અને હું તે આત્મા. તે કદ્દી સ્વખે પણ જગતાંથું ન હતું. ઉપકારી ગુરુદેવે અંધ નેત્રોમાં જ્ઞાનના અંજન ભર્યા! સહેવાં બહુ જ આકરં હતાં. અજ્ઞાનમાં મોજ માણતા જીવને જ્ઞાન તો દુઃખરૂપ ભાસે. દુઃખતી આંખોમાં ભરાતા ભરણ જેવું પીડાદાયક લાગે. પણ કરુણાળું ગુરુદેવે, મમતાળું માતાના વાત્સલ્ય ભાવે, વિવેક નેત્રમાં જ્ઞાનનાં ભરણ ભર્યા. અજ્ઞાનના કારણો પુદ્ગલની માયા હતી તે છૂટવા માંડી. પુદ્ગલમાં જગતાંથું સુખ સુખાભાસ લાગવા માંડયું અને આંખ આડેનાં પડળ ખસવા માંડયાં. બંધ ચક્ષુઓ ઊંઘડયાં. જ્ઞાનપ્રકાશ ભળાયો અને તેમાં અનંત દીપ્તિવાન નિજ આત્માના દર્શન થયાં. આવો મહાન ઉપકાર કરનાર ગુરુદેવના ચરણોમાં નમસ્કાર, નમસ્કાર, નમસ્કાર.

શિષ્યને દેહ-આત્મા, કર્મ-આત્મા, રાગાદિ આત્મા, વિભાવ-સ્વભાવ, આદિનું સ્પષ્ટ ભેદવિજ્ઞાન થયું. સર્વથા બિન્દુ અને અસંગ આત્મા અનુભવાયો છે. તેથી એ કહે છે કે જેમ ગમાર માણસ પણ જાડો કે રાજની કમરમાં લટકતી ખ્યાન એ માત્ર ખ્યાન નથી પણ ખ્યાનની અંદર તીક્ષ્ણ શસ્ત્રરૂપ તલવાર છે જે ખ્યાનથી જુદી છે. વળી ખ્યાન સોનાની હોય અને રતનોથી મફેલી હોય તો પણ કશી જ કિંમત નહીં. તે તો માત્ર શોભાની. તેમ ગમે તેવો સુંદર સ્વરૂપવાન દેહ હોય પણ તેની કિંમત કરી જ નહીં. સમય થતાં તેમાં રહેલ અચિંત્ય શક્તિવાન, ચૈતન્ય દ્રવ્ય આત્મા દેહને મૂકીને ચાલતો

થશે. પછી એ દેહની રાખ જ થાય. માટીમાં તેને મળવું જ પડે. અહા! આ આત્માનું કેવું અપૂર્વ સામર્થ્ય છે કે જ્યાં સુધી એ દેહમાં હોય ત્યાં સુધી જ દેહની સુંદરતા, સૌખ્ય, સ્વસ્થતા આદિ રહે અને આત્મા તેમાંથી નીકળીને ચાલતો થાય કે તે દેહ બીજી જ ક્ષાણથી સડવાનો શરૂ થઈ જાય. માટે જ દેહની કિંમત નથી, આત્માની છે. ખ્યાનની કિંમત નથી, તલવારની છે.

મોલ કરો તલવારકા, પડા રહન દો ખ્યાન.

ખ્યાન ભલે પડી. અંદરની તલવારમાં કેવી તીક્ષ્ણતા છે, તે જોઈ લો. તે કેટલી ઉપયોગી છે તે જાડી લો. દેહ ગમે તે ગતિનો કે જતિનો હોય, નાતો હોય કે મોટો હોય, સુંદર હોય કે અસુંદર હોય તેની કશીયે કિંમત નહીં. તેમાં રહેલ અનંત જ્ઞાનવાન, સુખસ્વભાવી આત્માને જાડી લો.

આમ ગુરુદેવે અનંત સામર્થ્યવાન આત્માને ઓળખાયો. સાથે સાથે સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતથી તેનું સ્વરૂપ બતાવી, તેની મુક્તિના ઉપયોગ બતાવ્યા. સંવર અને નિર્જરારૂપ મોક્ષમાર્ગનું બતાવવું તે પણ ગુરુદેવનો અનહદ ઉપકાર છે. જીવને ધર્મની શરૂઆત સંવરથી થાય છે. તેમાં પ્રથમ સંવર તે સમ્યગ્દર્શન-બોધિબીજ, સમ્યગ્દર્શન આવે તો જ અનાદિના આશ્રવ રૂપ મિથ્યાત્વ જાય. જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વ પડવું છે, ત્યાં સુધી ધર્મયાત્રા શરૂ થતી નથી. સદાચાર કે નીતિના ગુણો જીવનમાં આવી શકે. માર્ગનુસારીપણું જીવ પામી શકે પણ જે ધર્મ-યાત્રા આત્મવિકાસના સોપાનો પર કમશા: ચડાવે છે તે યાત્રાનો પ્રારંભ થતો નથી.

અહીં ગુરુદેવે છયે પદની વિશાદ વ્યાખ્યા કરવાની સાથે શિષ્યને આંગળી પકડી ધર્મ પથ પર મૂકી દીધો કે જેથી તેનો વિકાસ હવે વધતો ચાલશે. મિથ્યાત્વ આશ્રવ જેનો રોકાય અને સમકિત સંવર જેને થાય તેનાં આત્મપરિણામોમાં એવી જબરદસ્ત તાકાત પેદા થાય કે એ ભવે જ મુક્તિ લઈ લે. અને કદાચ પરિણામોની હાનિ-વૃદ્ધિ થયા કરતી હોય તો પણ એ જીવનો મોક્ષ તો નિશ્ચિત છે. અહીં ગુરુદેવે શિષ્યને મોક્ષ પામવાના વીજા હાથમાં પકડાવી દીધા. જા બેટા! ફટેહ કર! હવે તને મોક્ષ જતાં કોઈ ન રોકે. આજની નહીં તો કાલની ફ્લાઈટમાં પણ ગંતવ્યસ્થાને પહોંચવાનો જ.

બંધુઓ! વ્યવહારિક જગતમાં આવી જતનો ઉપકાર કરનારને પણ તમે ભૂલતા નથી, તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે જેમણો ભવની ભાવઠ ભાંગી નાખી તેવા

ઉપકારી ગુરુદેવનો ઉપકાર કેમ ભૂલાય? તેથી જ શિષ્યે વારંવાર ગુરુદેવના ઉપકારનું સમરણ કર્યું છે.

છેલ્લી ચાર ગાથા ભક્તિભાવની પરાકાષ્ઠરુપ છે. આખાયે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં શાનયોગ અને ચારિત્રયોગની વાતો ઘડી આવી અને ભૂમિકામાં તથા આત્માર્થીના લક્ષણોમાં થોડી ગુરુદેવ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા અને સમર્પણતા બતાવી. પરંતુ આ ચાર ગાથાઓ શિષ્યની ચરમ કોટીની ભક્તિના દર્શન કરાવે છે. મુખેથી પ્રભુના કે ગુરુદેવના ગુણગાન કરી લેવાથી કે સુતિ ગાઈ લેવાથી ભક્તિ થઈ જતી નથી. એ તો ક્ષણિક ભાવો છે. વળી ક્યાંક શ્રોતેન્દ્રિયના વિષયરુપ પણ બની જાય છે. યથાર્થ ભક્તિ તેનું જ નામ કે ગુરુદેવ અથવા અરિહંતના ચરણ - શરણમાં સર્વસ્વનું સમર્પણ. સર્વસ્વ ન્યોધાવર કરવાની અજબ-અદ્ભુત લગની. જ્યાં પોતાનું પોતાપણું કશું રહેતું નથી. માનનું સર્વથા વિસર્જન થાય, અહું ઓગળી જાય તેનું નામ ભક્તિ.

થોડી ગીતભક્તિ કરી લીધા પછી મનમાં એવા ભાવ ઉઠતા હોય કે ભક્તિ તો હું જ કરી જાણું. બીજા શું જાણો ભક્તિની રીત? ત્યાં જ અહું અને આ અહું વાસ્તવિક ભક્તિના ભાવ જાગવા ન હે. તેથી જ અહીં શિષ્યે પોતાની દીનતા બતાવી છે. દીનતા સહિત સદ્ગુરુનું દાસત્વ સ્વીકાર્યું છે.

અહીં સુધી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં ગુરુ-શિષ્યના સંવાદ પછી શિષ્યના ઉલ્લંઘિત ભાવોના અંતર ઉદ્ગારો કહ્યા. હવે પછીની ગાથાઓમાં ઉપસંહાર તથા કંઈક હિતશિક્ષા શ્રીમદ્ભૂત આપણાને આપે છે, જે લક્ષ્યમાં લેવી જરૂરી છે. તે શું તે અવસરે —

૫

આત્મ-ચિત્તન

‘હું....આત્મા....છું’...‘હું....આત્મા....છું’

ઉર્ધ્વગમન....એ મારો સ્વભાવ....

‘હું...આત્મા...હું ચૈતન્ય,...હંમેશાં ઉપર જવું...એ મારું સ્વરૂપ છે...આ આત્મા સ્વભાવમાં રહે...તો એ ઉપર જાય છે...જીવનું ઉત્થાન...સ્વભાવમાં થાય છે...રાગ અને દ્રેષ...એ જીવને પાડનારા છે...નીચે લઈ જનારા છે....જીવમાં રાગ-દ્રેષની જેટલી તીવ્રતા...એટલો તે નીચે જાય છે...રાગ-દ્રેષની મંદતા થતાં...જીવનું ઉત્થાન થાય છે...આ જીવનું ઉત્થાન કરવું...એ જ સાધના...એ જ આરાધના...’

કમે કમે રાગ-દ્રેષનો ક્ષય કરી...મારે...મારું ઉત્થાન કરવું છે... નરક-નિગોદમાં પડેલો જીવ...કર્મને કારણો નીચે ઉત્તો છે...જેમ જેમ કર્મની નિર્જરા થાય...તેમ તેમ જીવ ઉપર ચેડે છે...જીવનો સ્વભાવ છે કે...જ્યારે દેહને છોડે...ત્યારે સીધો ઉર્ધ્વગમન કરે છે...અનંત સિદ્ધ પરમાત્મા...સાધના વડે સિદ્ધિને પામ્યા,...ત્યારે અંતિમ દેહમાંથી નીકળેલો આત્મા...ઉર્ધ્વગમન એટલે લોકાંગે પહોંચ્યો...

મારે...મારા આ સ્વભાવને સર્વથા પામવો છે...મારું ઉત્થાન કરવું છે...રાગ-દ્રેષને મંદ કરવા છે...સ્વરૂપદશાની પ્રાપ્તિ કરવી છે...એ માટે મારામાં સ્થિર થાઉં...ચૈતન્યને ઓળખું...ચૈતન્યને જાણું,...ચૈતન્યને અનુભવું...તો આ આત્મા ઉત્થાન સાધી શકે છે...ભૂતકાળમાં હલકી ગતિઓમાં રખડયો,...હલકી યોનિઓમાં ભટક્યો,...રાગ-દ્રેષના કારણો નીચે ઉત્તો...હવે નીચે જવું નથી...ઉપર ચઢવું છે...સર્વ...વિશુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવી છે...

ઉર્ધ્વગમન...મારું સુખ...ઉત્થાન...એ જ મારો પુરુષાર્થ...એ માટે સ્થિર થઈ જાઉં...સ્વમાં સમાહિત થઈ જાઉં...મારા ચૈતન્યને અનુભવું...તો સહાયરૂપે મારા ઉર્ધ્વ સ્વભાવને પામું...તે માટે વધુ સ્થિર થઈ...વધુ એકાગ્ર થઈ...આત્માનું ચિત્તન કરીએ...

‘હું આત્મા...છું’ ‘હું...આત્મા...છું’

ॐ ‘શાંતિ’....‘શાંતિ’....‘શાંતિ’

આત્મભાંતિ સમ રોગ નહીં...!

વીતરાજ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની-અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સર્વથી ભિન્ન એવા આત્માની શુદ્ધ પ્રતીતિ કરાવે છે. જેને આત્મા પ્રતીત થયો તેને પરમાત્મા ભાવ પ્રગટે જ પ્રગટે. આરાધનાની અંતિમ સિદ્ધિ એટલે જ પરમાત્મપદ.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્ભૂજાને આત્માથી પરમાત્મા થવાનો રાહ પ્રશસ્ત કર્યા પછી હવે આ શાસ્ત્રનો ઉપસંહાર કરે છે-

**દર્શન ઘટે શમાય છે, આ ઘટ્ટ સ્થાનક માંલિ,
વિચારતાં વિસ્તારથી, સંશય રહે ન કાંઈ....૧૨૮....**

‘આત્મા છે’ આદિ છ સ્થાનકોનું વર્ણન ખૂબ જ વિસ્તારથી આ શાસ્ત્રમાં કરવામાં આવ્યું. અન્ય દર્શનોની આત્માદિ વિષયક માન્યતાને લક્ષ્યમાં રાખી, શિષ્યના મુખે શંકાઓ કરાવી. અને તે શંકાઓનાં સમન્વયાત્મક દૃષ્ટિકોણથી ગુરુદેવે સમાધાન આપ્યા, જેમાં અન્ય દર્શનની માન્યતાઓની અપેક્ષાઓ, જૈનદર્શનને કયા નયથી સ્વીકાર્ય બને છે, તે તર્કસંગત સમજાવ્યું.

ઇથે પદની માન્યતા અન્ય દર્શનોમાં એક નહીં તો બીજી રીતે સ્વીકાર્ય છે. થોડા શાબ્દપ્રયોગના ફેરફાર જરૂર છે, ઇતાં મૂળભૂત તત્વો બધે જ સ્વીકાર્યા છે. હા, કેટલાક દર્શનોની માન્યતાઓ એકાંતિક છે. જ્યારે જૈનદર્શન અનેકાંતવાદી દૃષ્ટિકોણથી જગતનાં બધાં જ તત્વો અને આત્માને જુએ છે, તપાસે છે, વિચારે છે. આમ જૈનદર્શન અનેકાંતવાદી હોઈ પોતાની વિશાળતાનો પરિચય આપે છે. જેમ સાગરમાં સર્વ સરિતાઓ મળી જાય છે ઇતાં સાગર છલકતો નથી, તેની ગંભીરતા એવી ને એવી જ રહે છે તેમ જૈનદર્શન પણ એકાંતવાદી દર્શનોને પોતામાં સમાવી લે છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ તરસ્થ ભાવે આ છયે પદોનું અધ્યયન કરે તો તેમાં તેને

છયે દર્શનનાં તત્ત્વો મળ્યા વગર રહે નહીં. એવાં અલોકિક અને અદ્ભુત છે આ છ પદો.

હવે શ્રીમદ્ભૂ જીવની પ્રથમ ભૂલ કચાં થાય છે તે સમજવતાં કહે છે-

**આત્મભાંતિ સમ રોગ નહીં, સદગુરુ વૈદ્ય સુજાણા,
ગુરુ આજ્ઞા સમ પચ્છ નહીં, ઔષધ વિચાર ધ્યાન...૧૨૯...**

પોતે પોતાને જ ન ઓળખે એના જેવી બીજી ભૂલ કઈ હોય? અનાદિ સંસારમાં જીવે પોતાને જ જાણ્યો નથી. ‘હું આત્મા છું’ એ જાણો તે ભૂલી જ ગયો છે અથવા દેહને હું માની લીધો છે. આ છે જીવની મિથ્યાત્વ દર્શા. આને જ શ્રીમદ્ભૂ મહારોગ તરીકે ઓળખાવે છે.

શરીરમાં મહારોગ કચારે થાય? શરીરની સ્વાભાવિક પ્રતિકારશક્તિ (Resistance Power) ઓછી થાય ત્યારે. આ શરીરમાં બહારની બધી જ વિકૃતિઓ સામે જરૂમવાની તાકાત છે. જ્યારે કોઈ રોગાણુ શરીરમાં વિકૃતિ ઊભી કરવાનો પ્રયાસ કરે કે શરીરની પ્રતિકારશક્તિ તેની સામે લડી તેને હરાવી દે છે. પછી રોગાણુ શરીરને કંઈ કરી શકતા નથી. પણ કોઈ કારણો પ્રતિકારશક્તિ મંદ પડી ગઈ તો શરીરને રોગથી વેરાઈ જતાં વાર લાગતી નથી. તેમ જીવમાં મિથ્યાત્વાદિ રોગાણુ સામે લડવાની પ્રયંક તાકાત છે. અંદરમાં જ અસીમ શક્તિ પડી છે, પણ મોહના પ્રાબલ્યે એ શક્તિને મંદ કરી નાખી છે. તેથી આત્મા વિકારો સાથે લડી શકતો નથી અને રોગ વધતો જાય છે.

રોગી રહેવું કોઈનેય ગમતું નથી. નીરોગી સ્વસ્થ અવસ્થા જ સહૃદુને પ્રિય છે. તો સર્વ પ્રથમ રોગ શું છે તે જાણવું પડશે, અર્થાત્ નિદાન કરાવવું પડશે. એ નિદાન માટે અનુભવી વૈદ્ય જોઈશે. તેના હાથમાં શરીર સૌંપવું પડશે.

બંધુઓ! શરીરની બીમારી માટે સારામાં સારો અનુભવી જૂનો વૈદ્ય જોઈએ. તેમની પાસે જઈ એક-એક ફરિયાદ, એક-એક હકીકિત કશું જ છુપાવ્યા વગર કહીએ તો જ સાચું નિદાન થાય.

આત્માને પોતાની જ ભાંતિરૂપ રોગ છે. મિથ્યાત્વમાં ફસાયો છે. એટલે સર્વ પ્રથમ તો સદગુરુના ચરણમાં જવું પડશે. જેમણે સ્વયં આત્મા

અનુભવ્યો છે, એટલું જ નહીં પણ સદ્ગુરુ પ્રથમ આપણા જેવા જ રોગી હતા. તેઓએ મિથ્યાત્વની પીડા વેઠી છે અને તેમાંથી મુક્ત થઈ સમ્યક્તવને પાયા છે. જેણે પોતાની જાત પર અનુભવ કર્યો છે. માત્ર બહારની લેખોરેટરીમાં પ્રયોગ કરી જાણ્યું કે અન્યોમાં વાંચીને જાણ્યું એમ નથી. શરીરના રોગને દૂર કરનાર વૈધ તો બહારના પ્રયોગો, વાંચન કે અન્યના અનુભવોથી જાણતો હોય. તેણે બધા જ રોગોનો અનુભવ પોતાના શરીરમાં ન કર્યો હોય. તેથી એ ગમે તેટલો અનુભવી હોય છતાં સ્વયં અનુભવ્યું ન હોય.

જ્યારે અધ્યાત્મમાર્ગો એ બહુ જ મોટો લાભ છે કે જે સદ્ગુરુના ચરણો, મિથ્યાત્વના વિકાર કાઢવા માટે જવું છે એ પોતે દર્દી હતા. દવા લીધી અને દર્દ દૂર કર્યું. તેથી એમની પાસેથી મળતા સલાહ-સૂચનોમાં કચ્ચાંય ખામી ન હોય. સ્વયંના અનુભવોથી દર્દ શું અને દવા શું એ તેઓ કહે. વળી નીરોગી અવસ્થાનો આનંદ પણ તેમણે જ માણયો છે. મિથ્યાત્વનો વિકાર જતાં સમ્યક્તવરૂપ સ્વસ્થતા-નિજ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં તે આત્માનંદ કેવો છે તે તેઓને યથાર્થ જાણ છે. માટે જ તેઓને ગાથામાં ‘સુજાણ’ કહ્યા છે.

આવા જ્ઞાની ગુરુદેવને કશુંય છુપાવ્યા વિના પોતાની જાત સૌંપી દઈએ. અંતરમાં ઊઠતા એક-એક ભાવને તેમના સમક્ષ જાહેર કરી દઈએ. આપણી અજ્ઞાનદશાને પ્રગટ કરી દઈએ તો તેઓ તરત આપણા રોગને પકડી પાડી કહે : તમને બીજું કશું નથી પણ મિથ્યાત્વ નામનો મોટો રોગ છે. આત્મા પોતાને જ ભૂલી ગયો છે. મિથ્યાત્વરૂપ મહાઅશુદ્ધિ આત્મામાં થઈ છે અને એના કારણો જ સંસારના સમસ્ત દુઃખો ઉભાં થયાં છે. એ દુઃખોને દૂર કરવા ગમે તેટલા પ્રયાસ કરો, ઉપરથી ગમે તેટલી માલિસ કરો પણ અંદરની મિથ્યાત્વ બીમારી જાય નહીં, પોતે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, અવિકારી આત્મા છે. એ જ્યાં સુધી અનુભવે નહીં ત્યાં સુધી બીજાં દુઃખો દૂર થાય નહીં. માટે જીવે પ્રથમ પુરુષાર્થ કરવાનો છે તે સમ્યક્તવપ્રાપ્તિનો, જેથી મિથ્યાત્વ આપોઆપ ચાલ્યું જાય.

રોગનું નિદાન થયા પછી બે વસ્તુ-એક તો દવા અને બીજી પરહેજ, બશે સરખાં જ મહત્વપૂર્ણ. બેમાંથી એક હોય તો બીમારી દૂર ન થાય.

બશેને બરાબર સેવવાં જોઈએ. ઊંચામાં ઊંચી દવા લો અને સાથે જે પરહેજ કરવાની છે તે ન કરો તો દવા કચારેક જેરનું કામ કરે. બીજી બાજુ માત્ર પરહેજ કર્યા કરો અને દવા ન લો તો પણ ન ચાલે. કદાચ રોગ વધતો અટકી જાય પણ સમૂળો નાશ ન થાય.

(અહીં શ્રીમદ્ પ્રથમ પરહેજ બતાવે છે, પછી દવા. ‘ગુરુઆજ્ઞા સમ પથ નહીં’ મિથ્યાત્વને દૂર કરવા માટે કોઈ જીવ સ્વચ્છંદે વર્ત્યો જાય.)

તેથી જ એક અનુભવી કવિએ કહ્યું છે -

હરિનું નામ રસાયણ સેવે, પણ જો પથ્ય પળાય નહીં
તો તેનું ફળ લેશ ન પામે, ભવ રોગો કદી જાય નહીં...

પ્રભુના નામરૂપ રસાયણ હંમેશાં સેવતો હોય પણ જીવનમાં જે જે પથ્યોનું પાલન કરવાનું છે તે જો ન થાય, હિંસાદિ દોષોથી નિર્વર્તવાનું ન થાય તો એ રસાયણ કંઈ જ ફળ આપે નહીં. સંસારરૂપ રોગ જીવને લાગ્યો છે તે દૂર થાય નહીં માટે રસાયણ સાથે પથ્યની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.

અહીં શ્રીમદ્જી પ્રથમ પરહેજ બતાવે છે પછી ‘ઔષધ’. ‘ગુરુ’ આજ્ઞા સમ પથ નહીં. મિથ્યાત્વરૂપ રોગને દૂર કરવા માટે જીવ સ્વચ્છંદે વર્ત્યો જાય, પોતે જ ઉપાયો યોજ્યા કરે અને ગુરુઆજ્ઞા ન માને તો રોગ મટે નહીં. માટે ઔષધ દેતાં પહેલાં શ્રીમદ્જી શરત મૂકે છે કે તારી પથ્ય પાળવાની તૈયારી છે ? તો જ ઔષધ મળશે. અન્યથા નહીં.

બંધુઓ ! ગુરુદેવની આજ્ઞા જ જીવને રાહ બતાવી શકે. સ્વચ્છંદને તોડી શકે. આ શાસ્ત્રની ભૂમિકામાં જ સદ્ગુરુના માહાત્મ્યને શ્રીમદ્જીએ ખૂબ વર્જાયું છે. જીવનો અનાદિ મિથ્યાત્વભાવ સદ્ગુરુના શરણ વિના, તેમની આજ્ઞાના પાલન વિના જાય નહીં. જીવને પ્રથમ અંતરમાં એ નિર્ણય આવવો જોઈએ કે મારું સમસ્ત જીવન ગુરુદેવના ચરણો સૌંપી એમની એક - એક આજ્ઞાને માથે ચડાવવામાં જ મારું હિત છે. તે સિવાય મારી આત્મભાંતિ ટળશો નહીં. મને યથાર્થતા સમજશો નહીં. ચૈતન્ય આત્માની અનુભૂતિ થશે નહીં. અને હવે જ્યારે સદ્ગુરુનું શરણ મળ્યું છે ત્યારે આત્માનુભૂતિ કર્યા સિવાય પાછું ફરવું નથી. અનાદિ સંસારમાં બીજા સંયોગો મળ્યા ત્યાં ભૌતિક સુખો પાયા પછી પણ એ બધા સુખાભાસ જ નીવડ્યા. તેણે આત્માની અશુદ્ધિને દૂર ન કરી, માટે હવે ગુરુદેવના ચરણશરણામાં જઈ

અશુદ્ધિને દૂર કરી આત્માની શુદ્ધ દરાને પ્રાપ્ત કરવી છે.

આવો દૃઢ સંકલ્પ જેના અંતરને વિષે વર્તે છે તે સદ્ગુરુના લક્ષે વર્તો જાય. અને પછી તેઓએ આપેલ ઔષધનું સેવન કરે. ગુરુદેવની આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં શિખની કચાં સુધીની અર્પણાતા જોઈએ ત્યારે તે ઔષધ લેવાનો અધિકારી બને?

અમારા દાદાગુરુ તપસ્વી શ્રી પૂજ્ય માણોકચંદજી મહારાજ સાહેબ, જેઓ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે રાજસ્થાનમાં પૂ. ફક્િરચંદજી મહારાજના ચરણે પદ્ધાર્યા હતા. જ્ઞાન આપતા પહેલા પૂ. ફક્િરચંદજી મહારાજ આ યુવાન સાધુની પાત્રતા વિષે પરીક્ષા કરતા. તેમાં એકવાર તેઓએ એક એવી આજ્ઞા કરી કે જેનું પાલન કરતાં સાધુના મનમાં પણ વિકલ્પ ઉઠે. તેઓએ અંદરના રૂમના ગોખલામાં પડેલ ચીજ લાવવાનું કહ્યું. પૂ. માણોકચંદજી મહારાજ રૂમમાં જઈ ગોખલામાંથી ચીજ ઉપાડે છે, તો હરકેનું સચેત ફળ. એ તો લઈ આવ્યા. પૂ. મહારાજ સાહેબ સામે ધર્યું અને પૂ. મહારાજ સાહેબે હતું ત્યાં ને ત્યાં મૂકી આવવાની આજ્ઞા કરી. પૂ. તપસ્વીજી મહારાજ સાહેબ પાછું મૂકી આવ્યા અને ફરી શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયમાં પ્રવૃત્ત થઈ ગયા.

દિવસો નહીં, મહિનાઓ વીતી ગયા પણ પૂ. માણોકચંદજી મહારાજના મનમાં કોઈ વિકલ્પ નથી. આખરે પૂ. ફક્િરચંદજી મહારાજ સાહેબે એક દિવસ પૂછ્યું :

‘તપસ્વી! હું તો રાહ જોઈ રહ્યો છું કે તું મને આજ નહીં તો કાલ પૂછીશ. પણ તેં કેમ પૂછ્યું નહીં?’

‘શું ગુરુદેવ?’

‘ઘણા સમય પહેલા મેં તારી પાસે અંદરના રૂમમાંથી એક ફળ મંગાવ્યું. તું લઈ આવ્યો. મેં પાછું મોકલ્યું. તું મૂકી આવ્યો. પણ તેં મને પૂછ્યું નહીં!’ ‘ગુરુદેવ! શું પૂછવાનું મારે?’

‘કેમ? એ સચેત ફળ હતું. પહેલું તો એ છે કે સાધુને સચેતનો સ્પર્શ વર્જય હોય. અને મેં તને એ લાવવાનું કહ્યું. વળી જરૂર ન હતી તો પણ સ્પર્શ કરાવ્યો! તને વિકલ્પ ન ઉઠ્યો કે મેં આ ન કલ્પે એવું કાર્ય તારી પાસે શા માટે કરાવ્યું?’

‘ના ગુરુદેવ! વસ્તુ શું હતી અને શા માટે મંગાવી એ વિકલ્પ કરવો તે મારો વિષય નથી. મારે તો માત્ર આપની આજ્ઞાનું પાલન કરવાનું હતું. એ આજ્ઞા કેવી અને શા માટે એ હું શું કામ વિચારું? આપના સામર્થ્યમાં મને વિશ્વાસ ન હોય તો જ આવો વિકલ્પ ઉઠે, અન્યથા નહીં. મને તો આનંદ છે કે આપ મને આજ્ઞા કરવાને યોગ્ય સમજ્યા!’

બંધુઓ! પૂ. તપસ્વીજી માણોકચંદજી મહારાજની આવી સમર્પણાતા, આવી આજ્ઞાપાલકતા જોઈને પૂ. ફક્િરચંદજી મહારાજનું હદ્ય પ્રસન્ન થઈ ઉઠ્યું અને અંતરના ઉલટ ભાવથી તત્ત્વજ્ઞાનના મર્મો તેઓને આપ્યા.

આવી આજ્ઞાપાલનમાં વફાદારી એ જ છે પથ્યનું પાલન. એ પછીનું સ્ટેજ છે ‘ઔષધ વિચાર ધ્યાન.’

જીવની ચિંતનદરશા એ છે પ્રથમ સોપાન. પ્રથમ જીવે પોતાના સ્વરૂપ અને જગતના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું જરૂરી છે. જીવની નિત્યની માંગ અવિનાશી સુખની જ છે. જીવનો સ્વભાવ સુખ છે. તેથી જ જીવ સુખને ઈચ્છે છે. કોઈ પણ જીવ દુઃખ નહીં ઈચ્છે. વળી કોઈને મરવું ગમતું નથી પણ સદા જીવવું જ પ્રિય છે, શા માટે? આત્મા અમર છે. એ મરતો નથી તેથી જીવની માંગ પણ અમરતાની જ છે. અને ત્રીજું, અનિત્ય પદાર્થ કે અનિત્ય સંબંધો પણ જીવને પસંદ નથી. તે હંમેશાં પદાર્થની નિત્યતા, સંબંધની નિત્યતાને જ ઈચ્છે છે. તેનું કારણ પણ એ જ છે કે જીવનું સ્વરૂપ નિત્ય છે. આત્માનો નાશ થતો નથી. આમ જીવની માંગ નિત્ય સુખની, અવિનાશીપણાની, અમરપણાની તથા નિત્યત્વની છે. એ જ સૂચવે છે કે જીવનું પોતાનું સ્વરૂપ જેવું છે એવું જ એ ઈચ્છે છે. પણ તેને ખબર નથી કે પોતાની ઈચ્છા કેમ પૂરી થાય? એ જે માંગો છે તે શોમાંથી મળે એ ભાન નથી. તેથી એ પુદ્ગલમાં આ બધું શોધવા જાય છે અને પરિણામે નિરાશ થાય છે.

જ્ઞાનીઓએ જીવની આવી દરશા જોઈને જ ફરમાવ્યું છે કે જીવે અનુપ્રેક્ષા-વિચારણા કરવી જોઈએ, ભાવના ભાવવી જોઈએ. તે માટે ભાર ભાવનામાં સર્વ પ્રથમ અનિત્ય ભાવના મૂકી. જેનું ચિંતન કરવાથી જીવને એ ભાવ આવે કે પોતે નિત્ય-શાશ્વત ચેતન દ્રવ્ય છે. અને પુદ્ગલ અનિત્ય દ્રવ્ય છે. અનિત્યના સંયોગ પણ અનિત્ય જ હોય. જે પોતે અનિત્ય હોય તે

કદી નિત્ય સુખ આપી શકે જ નહીં. આમ પુરુષાલમાં સુખબુદ્ધિ છે તે ટળે. અને તે પછી જીવમાં થતા રાગાદિ ભાવો અનિત્ય છે, જીવને સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ દેહનો સંયોગ અનિત્ય છે. આમ એક પછી એક અનિત્યતાને વિચારતાં વિચારતાં અંતે જીવ નિત્ય એવા ચિદ્રૂપ આત્મા પાસે આવીને અટકે, તેમાં સ્થિર થાય અને સર્વ અનિત્ય ભાવો ટળી જાય. આમ અનિત્યાદિ ભાવનાઓનું ચિંતન છેવટે જીવના શુદ્ધ સ્વરૂપ સુધી દોરી જાય. અને પછી જીવ પોતાના નિર્વિકારી પરમ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય તે જ ધ્યાન.

આમ પ્રથમ વિચારદશા અને પછી ધ્યાનદશા. વિચારદશા એટલી બળવાન હોય કે જે સર્વથા આત્માને મિશ્ર બતાવતા - બતાવતા આત્માને અસંગ્રહદશાનું ભાન કરાવે. આ ભાન આત્માને નિજ ઉપયોગમાં સ્થિર કરે. આત્મામાં રહેલ અનંતજ્ઞાનના પર્યાયો પણ અને એ અનંત પર્યાયો માંહેલો એક પર્યાય એટલે નિજના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન. આવી ધ્યાનદશા પ્રગટે એટલે જીવ પર રહેલ મિથ્યાત્વ દૂર થવા માંડે. રોગ ચાલ્યો જાય. જીવ સમ્યકૃત્વદશાને પ્રાપ્ત કરે. જીવની અન્ય કર્મો સામે લડવા માટેની પ્રતિકારશક્તિ પણ વધી જાય. ‘હું શરીર નહીં પણ હું તે આત્મા’ આવી પ્રતીતિ વર્તવા માંડે. નિજની ભાંતિમાંથી આત્મા બહાર આવે.

હવે આ ભાંતિમાંથી બહાર આવેલો જીવ, નિજને ઓળખ્યા પછી પણ ક્યાં અટવાઈ પડે છે અને તે ભૂલને સુધારવા જીવને શું કર્તવ્ય છે તે અવસરે —

૨

ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની - અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભયાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રદર્શન, સમ્યગ્રજ્ઞાન અને સમ્યગ્રચાિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના અનાદિની ભૂલને ટાળી સત્ય સમજણ આપે છે, જેની આત્મભ્રાંતિ ટળી જાય છે તે પુરુષાર્થના સત્ય રાહે ચરી જાય છે. વિના પુરુષાર્થ સિદ્ધિ નથી.

જીવને જગ્રત કરી, પુરુષાર્થની પ્રેરણા આપતાં શ્રીમદ્ભ્રગ ફરમાવે છે —

જો ઈચ્છા પરમાર્થ તો, કરો સત્ય પુરુષાર્થ,

ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહીં આત્માર્થ...૧૩૦...

જો પરમાર્થની ઈચ્છા ખરેખર હોય તો, તેને યોગ્ય પુરુષાર્થ થવો જોઈએ. પ્રથમ તો વિચારવું એ ઘટે કે ઈચ્છા છે કે નહીં? ભવના ભમણાથી થાકર્યા હો અને હવે સંસાર નથી જોઈતો એવી પ્રબળ ઈચ્છા જાગો તો જ આત્મવીર્યનું સ્કુરણા થાય. કિંબું પણ છે —

‘જ્યાં ચાહ ત્યાં રાહ.’

ઈચ્છા હોય ત્યાં રાહ મળ્યા વિના રહે જ નહીં. ઈચ્છા તો સંસારની હોય અને મુખેથી વાતો મોક્ષની થતી હોય તો શું વળે? સંસાર જ મળે, મોક્ષનો માર્ગ મળે નહીં. અને પછી કહે, શું કરીએ? અમારે તો મોક્ષ જ જોઈએ છે, મોક્ષ વિના બીજું કરું જ નથી જોઈતું. પણ આ કાળમાં મોક્ષ નથી તેથી અમારાથી પુરુષાર્થ પણ થતો નથી.

વળી આવા દુષ્મકાળમાં આત્માર્થ જાગો કચાંથી? મોહનીય આદિ કર્મો કેટલાં સત્તાવે છે? આ કાળ એવો છે કે અહીં મોહનીયને વધારવાના નિભિતો મળે પણ તેને ઓછું કરવાના નિભિતો ન મળે. વળી સાચા સદ્ગુરુ પણ કચાં છે અહીં? આ બધા જ વિપરીત સંયોગો છે. આવી વિષમ

પરિસ્થિતિમાં આપણો જન્મયા. હુંડા અવસર્પણી કાળ છે ત્યાં મોક્ષનું નામ શું લેવું? આ બધાં જ બહાનાની પાછળ મોક્ષની પ્રબળ ઈચ્છાનો અભાવ છે. અન્યથા માર્ગ મળ્યા વિના રહે નહીં. આ કાળમાં ભલે મોક્ષ ન હોય! પણ મોક્ષની યથાશક્ય આરાધના કરતાં કોણ રોકે છે? આરાધનાનું ફળ તો એવું છે કે જેટલી કરો તે નફામાં જ છે. આ જન્મે જેટલી આરાધના થાય, તેનાથી જેટલી આત્મ-વિશુદ્ધિ થાય, એટલી પછીના જન્મોમાં ઓછી કરવી રહે. તો આરાધના વર્થે જતી નથી.

વળી કેટલાક જીવો એકાંત આગ્રહી હોય, તે એવું સમજી બેઠા હોય કે જ્યારે આપણો સમય આવશે ત્યારે ઓટોમેટિક પુરુષાર્થ થશે અને આપણો મોક્ષ ચાલ્યા જઈશું. જેટલા ભવો કરવાના લખાચ્ચા છે તે તો કરવા જ પડે ને? આપણી ભવ-સ્થિતિ પૂર્ણ થશે એટલે કે સંસારમાં રહેવાનો કાળ પૂરો થશે, કાળલભ્ય પાકશે એટલે સત્ય રહે ચઢી જઈશું.

આવું માનનારા બહુ મોટા ભ્રમમાં છે. કોઈ પણ વસ્તુ માત્ર કાળ પાકે ને થઈ જાય એવું બનતું નથી. પુરુષાર્થ તો આવશ્યક છે, ને છે જ. કાળના પાકવામાં પણ પુરુષાર્થની અનિવાર્યતા છે. કેટલાક લોકો કુમબદ્ધ પર્યાયના નામે બધું જ છોડી, હાથ જોડી બેસી જાય છે. હવે કશું જ કરવાની જરૂર નથી. જ્યારે આપણો કેવળજ્ઞાનરૂપ પર્યાય પ્રગટ થવાનો હશે ત્યારે થશે જ. જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં નિશ્ચિત થઈ ગયું છે તેમ જ થાય. તેમાં ફેરફાર ન થાય.

બંધુઓ! માની લીધું કે જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં જે દેખાયું તે યોગ્ય જ છે. તેમજ થાય! પણ પ્રશ્ન એ છે કે કદી કોઈ જ્ઞાની પાસે જઈને પૂછુંચું? પ્રભો! મારા ભવો તો નિશ્ચિત છે. એટલા ભવો કર્યા પછી મોક્ષ છે જ. પણ વિના પુરુષાર્થ જ આ બધું થઈ જશે? કે પુરુષાર્થ કરવો પડશે? વિચારો! ભગવાન મહાવીરનો આત્મા, પ્રથમ તીર્થકર પ્રભુ આદિનાથના સમયમાં તેમના પૌત્રરૂપે હતો, ત્યારે જ આદિનાથ ભગવાને કહી દીધું હતું કે આ ચોવીશીના અંતિમ તીર્થકર થશે. આ નિશ્ચિત હતું, છતાં પ્રભુ મહાવીરને આગાલા ભવોમાં જ્ઞાનાદિની કેટલી આરાધના કરવી પડી? અરે! એટલું જ નહીં, જે ભવે તીર્થકર નામકર્મ ઉદ્યમાં આવવાનું છે, તીર્થકર થવાના છે એ ચોક્કસ! વીતરાગ બનવાના છે એ ચોક્કસ! ચરમ

શરીરી છે એ ચોક્કસ! પછી શા માટે બાર વર્ષ અને તેર પક્ષ સુધી આટલી આકરી સાધના કરી? શા માટે ઉપસર્ણ-પરિસહા સહ્યા? તેઓ તો જ્ઞાની હતા, મોક્ષ થવાનો છે તે જાણતા જ હતા. વળી રાજપુત્ર હતા. રાજ્યના સુખ-ભોગમાં પડ્યા રહ્યા હોત તો મોક્ષ ન થાત? અરે! મરુદેવી માતા કંઈ પણ કર્યાવિના હાથીના હોદે કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે પધારે! ભરતને સાધુ થયા વિના, સાધના કર્યા વિના અરિસાભવનમાં કેવળજ્ઞાન થાય તો મહાવીરને કેમ ન થાય? એમને શા માટે આટાટલું વેઠવું પડયું?

બંધુઓ! મહાવીરની એવી જ ભવિતવ્યતા હતી. એટલાં કર્મો ભોગવવાનાં હતાં. એ કર્મોને તોડવા પુરુષાર્થ કરવાનો હતો. આ બધું જ હતું. તેથી તેમને રાજમહેલમાં કેવળજ્ઞાન ન થયું.

તેથી જ ગાથામાં કહ્યું કે ભવસ્થિતિ પૂરી થશે, ત્યારે મોક્ષ થઈ જ જશે એવા બહાના હેઠળ પ્રમાદી થઈને પડ્યા ન રહેશો, કારણ કોઈ પણ કાર્ય તેના પાંચેય સમવાયો ન મળે ત્યાં સુધી થતું નથી. હા, કોઈ કાર્યમાં એકની પ્રધાનતા અને બીજાની ગૌણતા હોય તે બની શકે, પણ પાંચેય સમવાય કારણોનો સમન્વય થાય ત્યારે જ કાર્ય બને છે.

જૈન પરંપરામાં પાંચ સમવાય કારણો માનવામાં આવ્યાં છે. ૧) કાળ, ૨) સ્વભાવ, ૩) ભવિતવ્યતા, ૪) કર્મ, ૫) પુરુષાર્થ.

વિશ્વમાં એવાં અનેક કાર્યો હોય કે જેમાં કાળ જ કામ કરતો દેખાય. કાળના પાકવાથી જ કામ થયું તેમ વ્યવહારમાં લાગે. પણ ત્યાં કાળની મુખ્યતા હોય અને અન્ય ચાર કારણો ગૌણતાએ હોય, પણ હોય તો ખરાં જ.

કાળની મુખ્યતા દેખાય એવાં કાર્યો જેમ કે : એક સ્ત્રીના ગર્ભમાં બાળક આવ્યું. તે તેના સમયે જ જન્મે, તે પહેલાં કે પછી નહીં : અને કચાંક પહેલાં કે પછી જન્મે તો તે અપવાદ હોય. વૃક્ષ માટે બીજ વાયું, એ બીજને પણ જેટલો સમય જોઈએ તેટલો લીધા પછી જ અંકૃતિ થાય, પહેલાં નહીં, એ જ રીતે આંબાનું બીજ આજે વાયું અને આ વર્ષ જ તેનાં ફળ ન મળે. કેટલાંક બીજ તરત ફળે છે. દૂધમાં મેળવણા નાખી જમાવો તો તેના સમયે જ દહી થશે, તાત્કાલિક નહીં. છયે ઋતુઓ પોતાના સમયે જ આવે અને જાય. હેમતત્ત્રતુમાં ગ્રીઝની જરૂર હોય કે વસંતમાં શરદની

જરૂર હોય તો એ આવે નહીં. તેનો સમય થતાં જ આવે!

અરે! તીર્થકર પરમાત્મા જેવા અનંતવીર્યના માલિકને મૃત્યુ પણ નિશ્ચિત સમયે આવે જ. એક સમય માત્ર પણ મૃત્યુ આધું-પાછું થઈ ન શકે. આપણા ઈતિહાસમાં એ વાત આવે છે કે ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ભસ્મગ્રહ બેસવાનો હતો. ઈન્દ્રોને જાણ થતાં, તેઓ પ્રભુ પાસે આવી પ્રાર્થના કરે છે : ‘પ્રભો! ભસ્મગ્રહ બેસવાની તૈયારી છે. આપ બે ઘડીનું આયુષ્ય વધારી દો! આપની હયાતીમાં જો ગ્રહ બેસી જશે તો જૈન ધર્મ પર આપત્તિ નહીં આવે. પણ આપ નિર્વાણ પધારી ગયા પછી ગ્રહ બેસશે તો જૈન ધર્મ ઘણું સહન કરવું પડશે. ધર્મની પડતી થશે!’ મહાવીરે જવાબ આપ્યો, ‘હે ઈન્દ્ર! આયુષ્યમાં બે ઘડી તો શું? એક સમય પણ હું વધારી શકતો નથી! એ મારા હાથની વાત નથી! કાળ પોતાનું કામ કરશે જ !’

બંધુઓ! પ્રભુ એક સમય પણ આયુષ્ય વધારી શકે નહીં. મૃત્યુનો કાળ નિશ્ચિત હતો તે સમયે જ આવ્યું. તો બધાં કાર્યોમાં કાળની મુખ્યતા દેખાય છે.

બીજું કારણ સ્વભાવ. વસ્તુનો સ્વભાવ જેવો હોય તેવો જ રહે, તેમાં પરિવર્તન ન થઈ શકે. સ્ત્રીને મૂછ કેમ નથી ઊગતી? કે હથેણીમાં વાળ કેમ નથી ઊગતી? આ તેનો સ્વભાવ છે. તેમજ લીમડાના વૃક્ષ પર કેરી અને કેરીના વૃક્ષ પર લીંબોળી કેમ ન આવે. બસે પાસે પાસે વાચ્યાં હોય, એક સરખું જ ખાતર, પાણી, હવા, પ્રકાશ મળતાં હોય છતાં આંબામાં કેરી અને લીમડામાં લીંબોળી જ આવે. મોરના પીછાં રંગબેરંગી અને કલાયુક્ત કેમ? કોણો આવાં સુંદર ચીતર્યા? બોરડીનો કાંટો બીજા બધા કાંટા કરતાં તીક્ષ્ણા કેમ? પર્વત સ્થિર અને વાયુ ચંચળ કેમ? સૂર્ય પૂર્વમાં જ ઊરો અને પશ્ચિમમાં જ આથમે-અમે કેમ? આ બધા જ પ્રશ્નોનું સમાધાન માત્ર એક જ શાબ્દ અને તે ‘સ્વભાવ’, તે-તે પદાર્થોનો તેવો જ સ્વભાવ.

ત્રીજું કારણ ભવિતવ્યતા-નિયતિ. જેની જેવી ભવિતવ્યતા હોય તેમ જ થાય. આંબા પર મોર તો ઘડું આવે, પણ કેટલોક ખરી જાય અને કેટલાકમાંથી કેરી બને. બધો જ મોર કેરી કેમ ન બને? કેટલીક કેરી ખાટી અને કેટલીક મીઠી કેમ?

મનમાં જે વિચાર્યું ન હોય. ઈચ્છયું ન હોય એવાં સંયોગો, વસ્તુ કે વ્યક્તિ મળી જાય છે અને જે ઈચ્છા હોઈએ તે ન પણ મળે, અમે કેમ?

એક માણસ યુદ્ધમાં ગયો હોય! શત્રુઓની વચ્ચે ઘેરાયેલો હોય, ચારે બાજુ શસ્ત્રો ફેંકતાં હોય તેમાંથી ઊગરીને ઘરે પાછો આવે, અને એક ઘરમાં બેઠો-બેઠો હાર્ટ-એટેક આવે ને ખલાસ થઈ જાય! અને! એક માણસ પ્લેનના ભયંકર અક્સમાતથી બચી જાય. જેમ કે આપણા મોરારજીભાઈ. અને એક માણસને ઠોકર વાગો ને પ્રાણ ઉડી જાય! આ બધાં કાર્યોમાં કામ કરે છે ભવિતવ્યતા. જેની જેવી ભવિતવ્યતા હોય તેમ થાય.

ચોંચું કારણ કર્મ. જેનાં જેવાં કર્મો હોય તેવું ફળ તે પામે છે. અનાદિથી જીવ ચાર ગતિમાં પરિભ્રમણ કર્યા જ કરે છે. સંસારનાં સુખદુઃખ ભોગવ્યાં કરે છે. રામ જેવા મહાપુરુષને ૧૪ વર્ષ વનમાં રહેવું પડ્યું અને સીતા જેવી સતી માથે કલંક આવ્યું.

ભગવાન આદિનાથ-જેઓ અસીમ પુણ્યો લઈને જન્મયા હતા, આદિ તીર્થકર થયા, આદિ ભૂપ થયા, છતાં દીક્ષા લઈને એક વર્ષ સુધી અનુ, પાણી ન મળ્યાં. મહાવીર જેનાં ચરણમાં ગ્રાણ લોક ન્યોછાવર. દેવો અને ઈન્દ્રો તેમની સેવામાં હાજર, છતાં ભરવાડે કાનમાં ખીલા ઠોક્યા. ચંદ્રનબાળા જેવી રાજકુમારીને ચૌટામાં વેચાવું પડ્યું. આ બધાનું કારણ કર્મ.

એક ભૂખ્યો ઉંદરડો ફરતો-ફરતો એક ઘરમાં આવ્યો, ત્યાં એક કરંદિયો જોયો. તેમાં કંઈક ખાવાનું હશે એમ સમજ કરંદિયાને કોતરવા માંડયો, તો અંદરથી જિજાયેલો સાપ નિકળ્યો અને ઉંદરડાને સ્વાહા કરી ગયો. આ કર્મ.

પાંચમું કારણ પુરુષાર્થ. પુરુષાર્થ વિના કંઈ મળતું નથી. સીતાનું અપહરણ થયું. રામે પુરુષાર્થ કરી લંકા પર વિજય મેળવ્યો અને સીતાને છોડાવી. જો પુરુષાર્થ ન કર્યો હોત તો સીતા કદી રાવણા સકંજામાંથી મુક્ત ન થઈ હોત.

તલમાં તેલ તો છે પણ તેને પીલવાનો પુરુષાર્થ થાય તો જ તેલ નીકળે. નાની એવી વેલડી વૃક્ષ પર ચઢે છે અને પોતાનો વિકાસ કરે છે તે પણ પુરુષાર્થ દ્વારા જ !

વવહાર પણ પુરુષાર્થની મહત્તમા બતાવતાં કહે છે કે ટીપે-ટીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે-કાંકરે પાળ બંધાય. પુરુષાર્થ વિના ધન-સંપત્તિ, વિદ્યા, સુખ, યશ-કીર્તિ કશું જ મળતું નથી. માટે પ્રત્યેક કાર્ય માટે પુરુષાર્થ જરૂરી છે.

આ પાંચેય કારણો જ્યારે ભેગાં થાય ત્યારે કાર્ય બને છે. કોઈ એક કારણથી કાર્ય બની જતું નથી. હા, એમ બને કે પાંચમાંથી એક કારણ મુખ્ય હોય અને બીજાં ગૌડા હોય, પણ બીજાં કારણોનો સંદર્ભ અભાવ હોય તેવું ના બને.

ઉપાધ્યાય શ્રી વિનય-વિજયજીએ કહ્યું છે -

એ પાંચે સમુદ્ધાય મણ્યા વિષા, કોઈ ન રીજે કાજ ....

જેમ કે : સૂતરના તારથી વસ્ત્ર બને છે. તે તેનો ‘સ્વભાવ’ છે. જ્યારે તેનો કાળ પાકે ત્યારે જ સૂતરમાંથી વસ્ત્ર વણાય. તમારા ગોડાઉનમાં સૂતરનાં રીલો ઘણા સમયથી પડ્યાં હોય તેમાંથી જેનો-જેનો જ્યારે ‘કાળ’ પાકે ત્યારે જ એટલાં રીલ બહાર આવે અને તેમાંથી વસ્ત્ર વણાય. વળી જો એ તંતુની ‘ભવિતવ્યતા’ હોય તો જ વસ્ત્ર તૈયાર થાય, અન્યથા કોઈ કારણો એ અધૂરું પણ રહી જાય. મશીન ખરાબ થઈ જાય, કેટલાક રીલના સૂતરમાં એ ભવિતવ્યતા ન હોય તો એ કદી વસ્ત્રરૂપ થાય નહીં. જે માણસ વસ્ત્ર વણી રહ્યો છે તેનો ‘પુરુષાર્થ’ જોઈએ. બધી સામગ્રી તૈયાર હોવા છતાં જો પુરુષાર્થ થાય જ નહીં તો વસ્ત્ર વણાય નહીં. અને એ વસ્ત્ર આવીને પડ્યું હોય છતાં ભોગવનારનાં ‘કર્મ’ જોઈએ. જો કર્મ ન હોય તો વસ્ત્ર આવીને પડ્યું હોય છતાં ભોગવી ન શકે. આમ એક વસ્ત્રમાં પાંચે સમવાય કારણો હોય. આ જ રીતે જીવના વિકાસમાં પાંચ કારણો કામ કરે છે. શ્રી વિનય-વિજયજી ઉપાધ્યાય કહે છે -

નિયતિ વશે હળુ કરમી થઈને, નિગોદ થકી નીકળીયો,
પુણ્યે મનુષ્ય ભવાદિ પામી, સદ્ગુરુને મળીયો,
ભવસ્થિતિનો પરિપાક થયો તવ, પંડિતવીર્ય ઉલ્લસિયો,
ભવ સ્વભાવે શિવગતિ પામી, શિવપુર જઈને વસિયો,
પ્રાણી ! સમકિત મતિ મન આણો, નય એકાંત ન તાણો રે....
અનાદિથી નિગોદમાં પડેલો જીવ ‘ભવિતવ્યતા’ ના યોગે હળુકમી

થાય અને નિગોદની બહાર નીકળી બાદર એકેન્દ્રિય, અસંજી પંચેન્દ્રિય આદિ યોનિઓમાંથી પાસ થતો-થતો આગળ વધે, તે પછી પુણ્ય ‘કર્મ’ નો યોગ થતાં મનુષ્યજન્મ પામે. સદ્ગુરુનો યોગ પામે. શાસ્ત્રનું શ્રવણ મળે અને એ થતાં થતાં ભવસ્થિતિ પાકતાં ‘કાળ’ ના યોગે અનું આત્મવીર્ય ઉલ્લસિત થાય એટલે કે ‘પુરુષાર્થ’ કરવા પ્રેરાય. અંતે એ જીવમાં રહેલ ‘સ્વભાવ’ રૂપ ભવ્યતવના કારણો તે મોક્ષ પામે.

આમ નિગોદથી શરૂ કરી મોક્ષ સુધીની યાત્રામાં જીવ પાંચે સમવાયના યોગે, કચારેક એક તો કચારેક બીજા સમવાયના બળવાનપણાના કારણો લક્ષ્યને પામી જાય છે. કોઈ પણ એક કારણથી મોક્ષ થશે એવા ભ્રમમાં રહેનારનો મોક્ષ કદી ન થાય. માટે જ શ્રીમદ્ભ્રગુજારીએ અહીં કહ્યું કે ભવસ્થિતિનું નામ લઈને આત્માર્થની આરાધના છોડી ન દેશો. પુરુષાર્થ તો કરવાનો જ છે. આપણો જાણતા નથી કે આપણો કેટલો પુરુષાર્થ કરવાનો બાકી છે? આગળ બતાવ્યું તેમ મહાવીર જેવા ચરમશરીરી જીવને, તીર્થકરત્વ જેવી જબરજસ્ત યોગ્યતા લઈને આવેલ આત્માને પણ આટલો પુરુષાર્થ કરવાનો હતો તો આપણો કેટલો હશે તેની કયાં ખબર છે? માટે કોઈ પણ પણ પ્રકારના બહાના વગર અંતરંગમાં મોક્ષને પામવાની પ્રબળ ઈચ્છા જાગ્રત કરી લઈએ અને તે અનુસાર પુરુષાર્થ પણ કરીએ તો જ મોક્ષ પ્રાય છે.

અહીં શ્રીમદ્ભ્રગુજારીએ એક પછી એક ભૂલ સૂચવી રહ્યા છે, તથા એકાંત માન્યતાઓમાં મુંજાયેલા જીવને મુંજવણમાંથી બહાર કાઢી રાહ બતાવી રહ્યા છે.

હવે પછી એકાંત વવહાર કે એકાંત નિશ્ચય કાર્યકર નથી. પણ બસેના સમાનવાયાત્મક દૃષ્ટિકોણ જ જીવનો ઉપકારી છે તો અવસરે —

તે નિશ્ચય નહીં સાર....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની - અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂદ્ધર્ણ, સમ્યગ્ક્ષાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના દ્વય-ભાવ બસે પ્રકારે થાય ત્યારે જ સંપૂર્ણ બને, અન્યથા એ અધૂરી રહે. દ્વય તથા ભાવ યથાર્થ રૂપે સાપેક્ષ દસ્તિએ સમજવા જોઈએ.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રના પ્રારંભમાં જ એકાંત જ્ઞાન અને એકાંત કિયાને માનનાર શુષ્ણ જ્ઞાનવાદી તથા જડ કિયાવાદીનો ઉલ્લેખ કરી શ્રીમદ્ભૂજાએ એ બસે ભૂલેલા છે, બ્રહ્મમાં છે એમ બતાવું. ભૂલેલો જીવ ધારેલા ધ્યેયને વરી શકતો નથી. માર્ગ ચાલતા જીવે માર્ગની પૂરેપૂરી સાવધાની રાખવી જરૂરી હોય છે. ચાહે સંસાર માર્ગ હોય, ચાહે મોક્ષમાર્ગ હોય. ચાહે પગાંડી હોય, ચાહે ધોરીમાર્ગ હોય પણ કચાંય દિશાચૂક ન થઈ જાય તે માટે અત્યેત સતર્ક રહેવું જ પડે. જો જરા પણ ચૂકાય તો કયારેક એવું બની જાય કે દક્ષિણામાં ચાલતો માનવ પૂર્વ તરફ ચાલવા માંડે. અને તેના ગંતવ્યસ્થાનથી વધુ ને વધુ દૂર થતો જાય. માટે એક-એક ડળ સંભાળીને ઉપાડવું પડે. અધ્યાત્મકૈત્રે ચાલતા જીવે પોતાનો માર્ગ તપાસીને પછી જ પગ ઉપાડાય અને ઉપાડવા પછી પણ કચાંય ચૂકતો નથી તેની પૂરેપૂરી સાવધાની રાખવી જરૂરી છે.

આવી સાવધાની સતત જળવાઈ રહે માટે શ્રીમદ્ભૂજ સાધક જીવને ચેતવે છે -

**નિશ્ચય વાણી સાંભળી, સાધન તજવાં નોય,
નિશ્ચય રાખી લક્ષમાં, સાધન કરવાં સોય....૧૩૧....**

નિશ્ચય-નય કહે છે, આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિરંજન - નિરાકાર છે. એક, અસંગ અને અંડ છે. જેવો સિદ્ધનો આત્મા તેવો સહુનો આત્મા. આ અભિપ્રાય ખોટો નથી. પરમ શુદ્ધ નિશ્ચય-નયથી આત્મા આવો જ છે. પણ

વ્યવહારમાં જ્યાં સુધી જીવ સંસારી છે, સિદ્ધ થતો નથી, ત્યાં સુધી તેને ઓળખવા માટે વ્યવહારના આલંબને જ ઓળખાય. શુદ્ધ - બુદ્ધ - નિરંજન - નિરાકાર હોવા છતાં કર્મ સંગે મલિન છે, અજ્ઞાની છે. કોઈ ને કોઈ દેહાકૃતિ ધારણ કરી છે. અનેક જીવ તથા અનેક પુદ્ગાલનો સંગ છે. વારંવાર જન્મ-મરણ કરે છે અને તેથી જ આત્મા મનુષ્ય-દેવ આદિત્ર્યે ઓળખાય છે. સંસારી જીવને ઓળખવા માટે ચારમાંથી કોઈ એક ગતિત્ર્યપ તો તેને કહેવો જ પડે. વાસ્તવમાં આત્મા મનુષ્ય નથી પણ તેણે ધારણ કરેલો દેહ માનવનો છે.

વ્યવહારમાં આવા શબ્દ-પ્રયોગ કરીએ છીએ. પાણીનો ઘડો કહો કે ધીની બરણી કહો. તો વાસ્તવમાં ઘડો માટીનો છે પણ તેમાં પાણી ભર્યું છે તેથી તેને પાણીનો ઘડો કહ્યો. બરણી કાચની છે પણ તેમાં ઘી છે તેથી તેને ધીની બરણી કહી. એ જ રીતે આત્મા, આત્મા જ છે. મનુષ્યનો દેહ ધારણ કર્યો છે માટે તે મનુષ્ય કહેવાયો. આવા અનેક વ્યવહારો જીવનમાં ચાલે છે જે સમજવા માટે છે.

આ સમજ્યા પછી સાધક આત્માએ વિચારવાનું એ છે કે નિશ્ચયથી આત્મા શુદ્ધ-બુદ્ધ હોવા છતાં તેનો વર્તમાન પર્યાય અશુદ્ધ છે. તેને શુદ્ધ કરવા માટે, આત્મામાં રહેલ કર્મની મલિનતાને દૂર કરવા માટે સાધન કરવાં જરૂરી છે. જો સાધનનો વ્યવહાર નહીં થાય તો આત્મા કચારેય શુદ્ધ નહીં થાય! સાધન શું? આત્માના પરમ શુદ્ધ સ્વરૂપને લક્ષ્યે કરાતો બાધ્ય વ્યવહાર જેવાં કે સંયમ-પાલન, સત્સંગ, રત્નત્રયની આરાધના વગેરે સાધન છે. આ સાધનો વડે સાધના થતી જશે તેમ-તેમ આત્મા શુદ્ધ થતો જશે.

પરંતુ કેટલાક આચાહી જીવો આત્માનું સ્વરૂપ શુદ્ધ નિશ્ચયનથે જે બતાવું, તેને માની લઈ એવી પકડ કરે કે હું તો શુદ્ધ, અસંગી સદા નિવિકારી છું. મારા સ્વરૂપમાં લેશ માત્ર મલિનતા નથી તો મારે શું જરૂર છે સંયમની? પ્રત-નિયમોની? પ્રત્યાખ્યાન આદિની? અને આવા જીવો સ્વચ્છાંદી બની જાય. જીવનમાં તપ-ત્યાગ કે સંયમને ઉતારે નહીં અને વાતો કરે મોકણી! તેઓનાં જીવન વિકૃત થઈ જાય.

બંધુઓ! નિશ્ચયના લક્ષ્યે પહોંચી ગયેલો જીવ સાધનને છોડી દે તો બહુ નુકસાન ન કરે, કારણ જેણે લક્ષ્યને સાધી લીધું છે, તેનું જીવન સહજ

ત્યાગ-સંયમમય જ થઈ ગયું હોય. તેને ઉપરથી સંયમનાં વ્રતોનું આરોપણ કરવાની જરૂર ન રહે. પણ જે લક્ષ્યને પહોંચ્યો નથી તેણે પણ સાધન છોડાય નહીં. જો વગર સમજ્યે છોડી દે તો દશા બહુ ભૂરી થાય.

તમે ટ્રેનમાં બેસી મદ્રાસથી મુંબઈ જઈ રહ્યા છો. નિશ્ચય-નયના વિચારે ચડ્યા અને તમને લાગ્યું કે સાધનની જરૂર નથી અને અર્ધી રાત્રે જુંગલમાં ઊતરી પડો તો શું દશા થાય? અરે! ટ્રેન તો ઠીક પણ ખેનમાં બેઠા હો અને નિશ્ચય-નય સાધનને છોડવાનું કહે છે એવું ઊંઘું સમજ્ઞ, આ જ મિનિટે સાધન છોડી દેવું છે એમ વિચારી ખેનમાંથી કૂદકો મારો તો લક્ષ્ય પહોંચ્યી જવાય ને? કે પછી કોઈ ‘રામ બોલો ભાઈ રામ’ કરવાવાળાની પણ જરૂર ન રહે?

વિચારો બંધુઓ! ભૌતિક જીવનમાં સાધન ત્યારે જ છોડીએ છીએ કે ઘારેલી મંજિલે પહોંચ્યી જઈએ. કોઈના લગ્નમાં ગયા હો, સુંદર વસ્ત્ર-આભૂષણો પહેર્યા હોય! ક્યાં સુધી પહેરી રખાય? લગ્નની વાડીમાં હો ત્યાં સુધી! લગ્ન પતી જાય અને વાડીની બહાર આવી બહું ઉતારી નાખો કે ઘરે પહોંચ્યા પછી? આવા તો જીવનના અનેક વ્યવહારો છે, અને આમાં આપણી સમજણ પૂરેપૂરી કામ કરે છે.

બસ, આ જ રીતે અધ્યાત્મ-સાધનાના ક્ષેત્રમાં જ્યાં સુધી લક્ષ્યને પહોંચ્યા નથી ત્યાં સુધી વ્યવહાર છોડ્યો નથી. ચોવીશ તીર્થકરોમાંથી કેટલાકને દીક્ષા લીધા પછી બે-ત્રણ-ચાર મહિને કેવળજ્ઞાન થયું છે. તેઓ જાણતા જ હશે ને કે અમુક સમયે કેવળજ્ઞાન થવાનું છે, તો તેઓએ ઘર-બાર છોડી દીક્ષા લેવાની શી જરૂર હતી? ચરમશારીરી આત્મા કેટલી બધી પૂર્વની તેયારી કરી પદ્ધાર્યા હશે, છતાં ચારિત્ર લીધું. પંચમુષ્ઠિ લોચ કર્યો. મહાપ્રતોનું પાલન કર્યું. વિહાર આદિ ચર્ચાઓનું પાલન કર્યું. એક પણ વ્યવહારનો અપલાપ કર્યો નથી. માટે આપણા જેવા સામાન્ય જીવો માત્ર નિશ્ચયની વાણી સાંભળી હું શુદ્ધ-બુદ્ધ છું. મારે કંઈ કરવાની જરૂર નથી, એમ કહી ક્રત-નિયમ-પ્રત્યાખ્યાન છોડી દે એ કેમ ચાલે?

બંધુઓ! માફ કરજો! પણ કેટલાક તો એવું સમજતા અને સમજાવતા થઈ ગયા છે કે ક્રત-નિયમ એ આશ્રવનું કારણ છે! પણ હું એમને પૂછું છું કે ક્રત-નિયમ આશ્રવનું કારણ તો અવત અને સ્વચ્છંદ તે શાનું કારણ? સંવરનું? કયા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે અવતે - સ્વચ્છંદી થઈને વત્યો જાય

તેને સંવર થાય! અરે! વિચારો તો ખરા! ક્રત-નિયમ યથાર્થ થાય તો સંવરનું જ કારણ હોય! અવતનો આશ્રવ જાય અને ક્રતરૂપ સંવર થાય. પણ ક્રત-નિયમ યથાર્થ ન થાય, તો પણ પાપ આશ્રવ તો અટકે ને? પુષ્યનો આશ્રવ ન થવા દેવા માટે, પાપના આશ્રવને પણ ન રોકવો એ ક્યાંનો ન્યાય? બંધુઓ! બહુ ભૂલાવામાં છીએ. આવું સાંભળી, ક્રત-નિયમને આશ્રવનું કારણ સમજ્ઞ, તેનો અપલાપ કરીશું તો સંસાર જ વધશો! મોક્ષ તો હશે તેનાથી પણ દૂર જશો, એ સમજવું ભૂલશો નહીં!

તેથીજ શ્રીમદ્ભ્રગ કહે છે, નિશ્ચયના લક્ષે સાધન કરવાના જ છે. સાધનનો અપલાપ ન કરશો. નિશ્ચયનું જ્ઞાન જરૂરી છે, તો વ્યવહારનું આચરણ જરૂરી છે. માત્ર નિશ્ચયને જાણી વ્યવહાર છોડી દેશો તો પણ ભૂલમાં અને વ્યવહાર કરતાં રહી નિશ્ચયનું લક્ષ્ય નહીં રાખો તો પણ ભૂલમાં! માટે આત્માની શુદ્ધિ અર્થે રાગ-દ્રેષ્ણનો ક્ષય કરવો છે અને એ માટે ક્રત-નિયમ-સંયમનું પાલન કરવું છે. આ બનેને યથાર્થ રીતે સમજવા માટે જ આ શાસ્ત્રની રૂચના થઈ છે. તેઓ કહે છે -

નય નિશ્ચય એકાંતથી, આમાં નથી કહેલ;

એકાંતે વ્યવહાર નહીં, બને સાથ રહેલ...૧૩૨

ગંધીમતની જે કલ્પના, તે નહીં સદ્વ્યવહાર;

ભાન નહીં નિજ રૂપનું, તે નિશ્ચય નહિ સાર....૧૩૩....

પથમ તો એ સમજવું ઘટે કે એકાંત આગહી જીવોની દુર્દશા જોઈ શ્રીમદ્ભ્રગના અંતરમાં કરુણા બાપી છે. એવા જીવોને સત્ય સમજાય એવી રીતે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં તેઓએ વ્યવહાર તથા નિશ્ચયને સાંકળી લીધાં છે. જૈનદર્શન અનેકાંતવાદી દર્શન છે. સાત નયાના સાતસો નય અને તેના અનંત નય કરી અહીં તત્ત્વનું વિવેચન કર્યું છે. કોઈ પણ નયનો અપલાપ કર્યો નથી. અપલાપ કરતાં તે નયાભાસ થઈ જાય. તેથી તત્ત્વનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ ન શકાય. નયાત્મક મુખ્ય બે દૃષ્ટિકોરા વડે આ શાસ્ત્રમાં આત્માની ચર્ચા કરી છે. તેથી શ્રીમદ્ભ્રગ કહે છે કે અહીં નથી તો એકાંત નિશ્ચયનય કે નથી એકાંત વ્યવહારનય. પણ બને પોત-પોતાને સ્થાને યથાર્થ રૂપથી બતાવેલ છે.

શ્રીમદ્ભ્રગની આ દૃષ્ટિ અદ્ભુત છે. તેઓ જ્ઞાની હતા. પંચમકાળના

ભાવો જાણતા હતા. આજના માનવનું મનોવિજ્ઞાન જાણતા હતા. તેથી એકાંત આગ્રહી માણસો ખોટા રહ્યે જ છે એમ ભારપૂરક કહી તેઓની આંખ ઉઘાડવા માગે છે. વળી વ્યવહારને માનનાર પણ વ્યવહારમાં કચાં ભૂલ્યો છે અને નિશ્ચયને માનનાર નિશ્ચયમાં કચાં ભૂલ્યો છે એ પણ બતાવવું છે. એક તો માત્ર વ્યવહારને માનતો હોય એટલે ખોટો તો ખરો જ, પણ વ્યવહારમાંય સદ્ગ્યવહારને ન સમજતો હોય તેથી તો બિલકુલ ખોટો. એવી જ રીતે એકાંતે નિશ્ચયને માનનાર ખોટો જ, પણ નિશ્ચયમાં પણ યથર્થ નિશ્ચય શું છે તેનું જેને ભાન ન હોય તેથી તેથી બિલકુલ ખોટો.

આમ, આ કાળમાં પ્રવર્તતી આવી માન્યતાઓને સ્પષ્ટપણે પ્રગત કરે છે.

પોતે માનતો હોય તે ગણ્ય-મત કે સંપ્રદાયના આચાર-વિચાર તે વ્યવહાર. આવી માન્યતાઓ જીવની હોય છે. પણ જ્યાં દુરાગ્રહ છે ત્યાં વ્યવહાર પણ શુદ્ધ નથી. આપણા જૂના ગણ્યોમાં પોત-પોતાની સમાચારીથી જ ધર્મ થાય, અન્યથા નહીં તેમ એકાંતપણે માને છે. શૈતાભર હોય કે દિગ્ભર, સ્થાનકવાસી-મૂર્તિપૂર્જક કે તેરાંથી સહુ પોતપોતાની પકડ લઈને આગ્રહપૂર્વક કહે કે અમે જે સમાચારીનું પાલન કરીએ છીએ એ જ પ્રભુની બતાવેલી છે. એ જ જિનાજ્ઞા છે. બીજી નહીં, માટે અમે સાચા અને બીજા બધા જ ખોટા. તો આ કાળે નીકળેલ અન્ય અનેક નવા નવા પંથવાળા એમ કહે તે તત્ત્વ તો અમારી પાસે જ છે. અરે! માઝ કરજો બંધુઓ! પણ એક જ મત કે પંથને માનનાર પણ એમ કહે કે અમારું ચુપ જે જાણો છે તે બીજો જાણતો નથી. અમારા ઈષ્ટદેવે જે ગુપ્ત તત્ત્વ પ્રબોધ્યું છે તે માત્ર અમારું મંડળ જ જાણો છે, બીજું નહીં. અમે જે રીતે સુતિ-ભક્તિ કરીએ છીએ એ જ બરાબર, બીજા બધા જૂઠા. જ્યાં આવી ભાંતિ ફેલાવતાં હોય, ઈષ્ટદેવના નામે પરસ્પર વૈમનસ્ય ઊભાં થતાં હોય, એકાંતિક આગ્રહ કરીને બીજા પ્રત્યે દ્રેષ્ટાદિ સેવતાં હોય તેને કેવા કહેવા? યાદ રાખજો! આ પણ ભૂલેલા છે. ગમે તેવી વાતો કરતા હોય પણ તેમનો વ્યવહાર પણ જૂઠો અને તેમનો નિશ્ચય પણ જૂઠો!

ખરેખર! આ કાળમાં જ્ઞાનીનો વિયોગ છે : એ જ આપણી મોટી કમનસીબી છે. જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમાં આટલો જ ભેદ. શ્રીમદ્ભૂત કહે છે :

“ગણ્યના ભેદ જ્ઞાનીઓએ પાડ્યા નથી....અજ્ઞાનીને મતભેદ કરતાં વર લાગતી નથી.”

આવા મત-મતાંતરોમાં રાચી પોતાનો મત જ સાચો એવો કદાગ્રહ તે વ્યવહાર નહીં પણ નિશ્ચયને પામવા માટે જીવમાં જે દશા પ્રગટવી જોઈએ અને એ દશાને પ્રગટાવવા માટે જે પુરુષાર્થ-તે જ વ્યવહાર, સદ્ગ્યવહાર. તે માટે આ જ શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્ભૂત કહી ગયા છે : ‘કખાયની ઉપશાંતતા....’ આદિ. એવી દશા જે જીવમાં પ્રગટે તે સદ્ગ્યવહાર.

એ જ રીતે નિશ્ચય શું છે? જેવો દેહનો અનુભવ છે તેવો આત્માનો અનુભવ નથી. વૈરાગ્યાદિ સાધનોને પામ્યા નથી અને માત્ર હું ચૈતન્ય સ્વરૂપી આત્મા, સર્વથા અસંગ, શુદ્ધ, બુદ્ધ છું - આવું વાણી દ્વારા બોલ્યા કરવું તે નિશ્ચય નથી. નિશ્ચયની દશા એ તો અનુભવની દશા છે. પોતે પોતાને અનુભવે તે જ આંશિક નિશ્ચયને પામ્યો તેમ કહેવાય. સમ, સંવેગ, નિર્વદ, અનુકંપા અને આસ્થા : આ પાંચ લક્ષણો જેના જીવનવહારમાં પણ ઉત્તરી ગયા હોય, તેને નિશ્ચયનું લક્ષ થયું છે. બાકી વાતો તો બહુ મોટી કરે પણ જીવનવહારના જ્યાંય ઠેકાણાં ન હોય!

ઘડું વર્ષો પહેલાં એક ભાઈ મુંબાઈમાં મળ્યા હતા. તેમની સાથે કંઈક ચર્ચા ચાલી. સાધુઓની સમાચારી તથા સમાજ સાથેના વ્યવહારની. તો તે ભાઈ કહે : ‘મહાસતીજી! આત્માના આંગણામાં આવા વ્યવહારો હોય?’ મેં તેમને કહ્યું : ‘ભાઈ! સાધુ સમાજ વચ્ચે બેઠા છે. સમાજ સાથે કંઈક આદાન-પ્રદાનનો વ્યવહાર છે. જો એ વ્યવહારથી છૂટવું હોય તો આનંદધનજીની જેમ સમાજ છોડી જંગલમાં ચાલ્યા જવું જોઈએ! જ્યાં સુધી એ નહીં બને ત્યાં સુધી મને-કમને બધા જ વ્યવહારો જાળવવા પડે! પણ હું તમને પૂછ્યું છું કે આટલી નિશ્ચયની વાતો જાણો છો તો આત્માના આંગણામાં, કાળાં-ધોળાં કરવાં પડે એવો વેપાર-ધૂંધો હોય?’ ઉત્તરમાં મૌન!

બંધુઓ! વાતથી બીજાને રીજવતાં બધાને આવડે, પણ જ્યારે વાસ્તવિકતા સામી આવે ત્યારે માણસ જેવો હોય તેવો ઉઘાડો પડી જાય. ધર્મ-આરાધના એ કંઈક ખાવાના ખેલ નથી, નાના બાળકની રમત નથી. એ તો ખાંડાના ખેલ છે. નિશ્ચયને વાણીમાં ઉતારી દેવો તો સહેલો છે, પણ નિજાનુભૂતિ કરી સ્વને પામી લેવો એ જ મુશકેલ છે.

જેણો સ્વના આવંબને જીવન-વ્યવહાર રાખ્યો છે તેમનું જીવન તો અદ્ભુત હોય. જીવનના વ્યવહારો બધા જ જાળવવા પડે પણ તેમાં વિવેક હોય.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીના વ્યાપારી જીવનનો એક પ્રસંગ. તેઓ જવેરાતનો ધંધો મુંબઈમાં કરતા હતા. એક વખત એક આરબ સાથે મોતીનો સોદો કર્યો. પેલો આરબ સોદો પતાવી દુકાને જઈ મોટાભાઈને આ સોદાની વાત કરે છે. સાંભળી મોટો ભાઈ ગુસ્સે થાય છે. નુકસાનીનો ધંધો કર્યો છે. આમ ન કરાય. નાનો ભાઈ ગભરાયો શું કરવું? તે ડરતો ડરતો શ્રીમદ્જી પાસે આવે છે. દુકાને આભ્યો પણ મોઢું ઉત્તરી ગયું છે. બોલી શકતો નથી. શ્રીમદ્જી પૂછે છે, ‘શું વાત છે ભાઈ?’ પેલો કહે છે, ‘રાયચંદ્રભાઈ! હું તમારી સાથે આ સોદો કરીને ગયો પણ મોટાભાઈ ના કહે છે. આમાં તો અમને નુકસાની થાય છે.’ ‘ઓહો! એમાં શું આટલા ગભરાયા? લાવો આપનું લખાડા!’ અને શ્રીમદ્જીએ લખાડાનો કાગળ લઈ ફાડી નાખ્યો. ‘જાવ, તમે ધૂઢા. રાયચંદ દૂધ પીએ છે, કોઈનું લોહી નથી પી શકતો.’ બંધુઓ! આરબ વેપારીને મૂંજવણમાંથી ઉગારી લીધો. પોતાને મળતો લાભ જતો કર્યો.

વિચારજો! એ વેપારી હતા. તેમને પણ મોટા પરિવારનું પાલન-પોષણ કરવાનું હતું. એ ત્યાંની નો'તા થઈ ગયા છતાં તેમનું લક્ષ્ય આત્મા તરફ હતું. કોઈના જીવને કકળાવી પૈસો મેળવતાં એ શીખ્યા નો'તા. હું તમને પૂછું છું કે આત્માની વાતો કરનારા નિશ્ચયનયવાદીઓના જીવન કેવાં? કાળાં-ધોળાં કરી, કોઈનાં ખૂન ચૂસી પૈસા ભેગા કરનારા તેમાં કેટલા? ગરીબો અને દીનોની આંતરીકીને કકળાવનારા કેટલા? અને કરુણા-પ્રેમથી સહૃદે શાંતિ આપનારા કેટલા? કે પછી એવો જ હિસાબ રાખ્યો છે કે ધર્મના સ્થાને ધર્મ અને ધંધાના સ્થાને ધંધો!

બંધુઓ! ધંધામાં ધર્મ ન વણાય ત્યાં સુધી આત્માની વાતો કરવાનો અધિકાર મળતો નથી. માટે જ જેણો ખરેખર આત્માને પામવો છે તેણે જીવનમાં સાત્ત્વિકતા ઉતારવી પડશે.

અહીં શ્રીમદ્જી વ્યવહાર અને નિશ્ચયને સમન્વયાત્મક દર્શિકોણથી રજૂ કરે છે. સદ્ વ્યવહારને તથા યથાર્થ નિશ્ચયને સમજ નિશ્ચયના લક્ષે સાધન કરે તો જ આત્માર્થ સાધી શકાય છે.

હવે જીવનો પુરુષાર્થ કેવું સુઝળ આપે છે તે અવસરે —

આગામ રાની પર્ય ગયા....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતકાની - અનંતરદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભયાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમયગ્રદર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાને જાગ્રત કરે છે. જ્ઞાયકતા એ આત્માનો ગુણ, જગતના સર્વ જ્ઞાયો આત્માના જ્ઞાનમાં જગકે. જ્ઞાન એ આદર્શ છે, અને જ્ઞાયો આદર્શમાં પડતાં પ્રતિબિંબ છે. તેથી જ આત્મા જડ અને ચેતન સર્વ પદાર્થોને જાણો.

આત્મામાં અનંત જ્ઞાનશક્તિ છે, સંસારી જીવની આ જ્ઞાનશક્તિ અવરાયેલી છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મે આ શક્તિને આચાહિત કરી છે. જેમ જેમ કર્મનું આવરણ પાતળનું પડતું જાય તેમ-તેમ જ્ઞાનશક્તિનો વિકાસ થતો જાય છે. જ્ઞાન, જ્ઞાન સ્વરૂપે એક હોવા છતાં કર્મે કર્મે વિકાસ પામતું હોવાથી, તેમજ વિષય અને સાધનાની બિનશ્તતા હોવાના કારણે જ્ઞાનના પાંચે બેદ શ્રી નન્દિસૂત્રમાં શ્રી પ્રભુએ ફરમાવ્યા છે.

નાણ પંચવિંહ પત્રતાં, તંજહા-આમિણીબોહિય નાણ, સુયનાણ, ઓહિનાણ, મણપજ્જવનાણ કેવલનાણ ।

- ૧) આભિનિબોધમતિજ્ઞાન, ૨) શ્રુતજ્ઞાન, ૩) અવધિજ્ઞાન,
- ૪) મન:પર્યવજ્ઞાન, ૫) કેવળજ્ઞાન.

મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન, પાંચ ઈન્દ્રિય અને છણા મનની સહાયથી થાય છે. ગ્રથમ મતિજ્ઞાન. પાંચ ઈન્દ્રિય અને મનથી ગ્રહણ કરાયેલ વિષય બૌધ્ધિક ધારણામાં બની રહે તે, એટલે કે બુદ્ધિ જેને ધારી રાખે તે મતિજ્ઞાન, અને એ જ પાંચ ઈન્દ્રિય અને મનથી, શબ્દોલ્લેખ સહિત અર્થાતું શાસ્ત્ર-આગામ ગ્રન્થોના આધારે, ઉપદેશ વગેરેથી જે જ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતજ્ઞાન.

મતિજ્ઞાનપૂર્વક શ્રુતજ્ઞાન હોય છે. જ્યાં મતિ ત્યાં શ્રુત, અને જ્યાં શ્રુત ત્યાં મતિ, બસે સહભાવી જ્ઞાન છે. એક હોય ત્યાં બીજું હોય જ. કોઈ

પણ જીવને બેમાંથી એક જ જ્ઞાન હોય તેમ બનતું નથી. દરેક સંસારી જીવોને આ ભવે જ્ઞાન હોય જ છે, તે નિગોદમાં પડેલો સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવ હોય કે માનવરૂપે સંશી પંચેન્દ્રિય જીવ હોય, પણ કોઈ જીવ જ્ઞાનિવહોણો ન હોય. તેનું કારણ એ છે કે જ્ઞાન એ આત્માનો ગુણ છે. ગુણ દ્વયથી જુદો પડે નહીં. સર્વથા લુખ થાય નહીં. વિશેષતા એટલી કે જે જીવ સમકિતી છે તેનાં મતિ-શ્રુતજ્ઞાન પણ સમ્યક્ હોય. તે જીવ મતિ-શ્રુતજ્ઞાન વડે દ્રવ્યની યથાર્થતાને જાણતો હોય, તેના ગુણપર્યાયને જાણતો હોય. જ્યારે મિથ્યાત્વી જીવ પોતાના મતિ-શ્રુત જ્ઞાન વડે પદાર્થોને જાણો તે તેના બાબ્ય સ્વરૂપને, તેની વર્તમાન ઉપયોગીતા વિષે જાણતો હોય. અરે ! કદાચ ભૂત-ભવિષ્યની અવસ્થાઓને પણ જાણતો હોય પણ તત્ત્વતः પદાર્થ શું છે તેની તેને ખબર ન હોય. જેમ જરૂર પદાર્થનું આંતર સ્વરૂપ ન જાણતો હોય તેમ ચેતન આત્માને પણ ન જાણતો હોય. ‘હું આત્મા છું’ એવો અનુભવ ન હોય. દેહાત્મ બુદ્ધિ ટળી ન હોય તેથી જ તેનાં મતિ-શ્રુતને મતિ અજ્ઞાન-શ્રુત અજ્ઞાન કહેવાય. અને સમ્યક્ત્વી જીવને ‘હું આત્મા છું’ નો અનુભવ તેના મતિ-શ્રુતમાં થઈ ગયો હોય તેથી તેનાં મતિ-શ્રુત, મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય.

મતિ-શ્રુતજ્ઞાન થવામાં બાબ્ય કારણો જેમ ઈન્દ્રિય અને મન છે તેમ આંતર કારણ છે મતિજ્ઞાનાવરણીય તથા શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ. અર્થાત્ મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન પર જે કર્મના પરદા પડ્યા છે તે જેમ-જેમ છેદતો જાય તેમ-તેમ આત્મામાં પડેલ જ્ઞાન પ્રગટ થતું જાય. સર્વ સંસારી જીવોને મતિ-શ્રુત જ્ઞાન અથવા અજ્ઞાન તો હોય જ છે. પણ સહુનો ક્ષયોપશમ એકસરખો ન હોય, તેમાં તારતમ્યતા હોય તેથી બધાનાં આ જ્ઞાન પણ એક સરખાં નથી.

જેમ કે બુદ્ધિ. બુદ્ધિ એ મતિજ્ઞાનનો પ્રકાર છે. નાના-મોટા જીવોમાં બુદ્ધિ તો દેખાય છે પણ સહુમાં સરખી નથી દેખાતી. સહુ માનવોમાં પણ એકસરખી નથી હોતી. કારણ એ જ કે મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ બધા જ માનવોનો એકસરખો નથી હોતો.

વળી એક પ્રશ્ન થાય કે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવમાં મતિ-શ્રુતજ્ઞાન કેવી રીતે હોય ? આ જીવને પણ એક ઈન્દ્રિય તો છે જ. પોતાની એ ઈન્દ્રિય

દ્વારા વિષયને ગ્રહણ કરે છે. જ્યાં ઈન્દ્રિયના વિષયને ગ્રહણ કરવાપણું છે ત્યાં જ્ઞાન હોય જ. ઈન્દ્રિયથી ગ્રહણ કરાયેલા વિષયને જીવ ભોગવે છે. ભોગ છે ત્યાં જ્ઞાન છે. વેદકતા છે. જ્ઞાન ન હોય, વેદકતા ન હોય, તો ભોગ પણ ન હોય. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવ પણ સ્પર્શેન્દ્રિયી ગ્રહણ કરાયેલા વિષયને કાયયોગ દ્વારા ભોગવે છે. માટે તેને પણ અક્ષરના અનંતમા ભાગ જેટલું પણ જ્ઞાન ખુલ્ખું છે.

એકેન્દ્રિયથી જેમ-જેમ જીવ આગામ વધતો જાય તેમ-તેમ તેને વધુ ઈન્દ્રિયો મળે, એટલા જ ઈન્દ્રિયોના વિષય મળે, તેનો ભોગ અને સંવેદન વધતું ચાલે. આ બધું જ મતિ-શ્રુત જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમના કારણો મળે છે, તેથી મતિ-શ્રુત જ્ઞાન પણ વધતું જાય છે.

મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય જીવને ઈન્દ્રિયો-મન, બુદ્ધિ-બધી જ વિશિષ્ટ શક્તિઓ મળી, તેના દ્વારા જ્ઞાન કરી શકાય તેવા વિષયો પણ વધુ મળે, તેની વેદકશક્તિનો પણ વિકાસ થયો હતો. શારીરિક, માનસિક, ઉપરાંત બૌદ્ધિક સંવેદન માનવને હોય. આ સૂચયે છે કે માનવને મતિ-શ્રુત જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ સૌથી વધારે છે. માનવને બધી શક્તિઓ બીજા જીવની અપેક્ષાએ વધુ વિકસિત હોય છે. તેથી માનવ જો પુરુષાર્થ કરી મોહનીયનો ક્ષયોપશમ કરે તો તેનું મતિ-શ્રુત અજ્ઞાન થઈ જાય. તેથી જ માનવને મળેલું મતિ-શ્રુત અયંત ઉપકારી છે. એ જ્ઞાન વડે જ એ પોતાને અનુભવી શકે છે, વેદી શકે છે. ચારથી ચૌંદ ગુણસ્થાન સુધીના સ્વરૂપને પણ એ જ જ્ઞાનથી જાણી શકે છે. આગમોના રહસ્યો આ જ્ઞાન વડે જ ઉકેલી શકે છે. સદ્ગુરુનો ઉપદેશ પણ આ જ્ઞાન વડે જ સાંભળે, ચિંતવે, આચારે અને સિદ્ધત્વને પ્રાપ્ત કરે.

અવધિ કે મનઃપર્યવજ્ઞાન ન હોય તેવો પણ માત્ર મતિ-શ્રુત જ્ઞાનના આધારે આત્મવિકાસ કરતો સર્વજ્ઞતા સુધી પહોંચી શકે અને સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષ પામી લે.

આમ જીવ માટે ઉપકારી હોય તો મતિ-શ્રુત બે જ જ્ઞાન. બીજાં બે જ્ઞાન, જ્ઞાનશક્તિના વિકાસરૂપ ભલે હોય પણ સિદ્ધ થવામાં કાર્યકારી નહીં.

જ્યારે જ્ઞાનની ચર્ચા ચાલી છે તો અવધિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાન વિષે

પણ વિચારી લઈએ. જે જ્ઞાન ઈન્ડ્રિય અને મનની સહાયતા વિના જ, રૂપી પદાર્થને અમુક મર્યાદા સુધી જોઈ શકે તે અવધિજ્ઞાન. આ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમથી થાય છે. સહૃ જીવનો ક્ષયોપશમ એકસરખો નથી હોતો માટે તેના છ પ્રકાર કર્યા છે. ૧. અનુગામી, ૨. અનનુગામી, ૩. વર્ધમાન, ૪. હાયમાન, ૫. પ્રતિપાતિ અને ૬. અપ્રતિપાતિ.

એક જીવને જે સ્થાનમાં જેટલું અવધિજ્ઞાન થયું હોય, તેટલું અવધિજ્ઞાન, તે સ્થાન છોડીને આગળ-પાછળ જાય તો પણ સાથે રહે. જેમ કે એક સાધકને ચારે દિશામાં ૩૦૦ K.M. જોઈ શકે તેટલું અવધિજ્ઞાન થયું હોય અર્થાત્ પોતે જે જગ્યાએ છે ત્યાંથી ચારે બાજુ ૩૦૦ - ૩૦૦ K.M. માં શું શું છે? શું બની રહ્યું છે? શું બનશે? વગેરે રૂપી પદાર્થ તથા તેના પર્યાયોને જાડો. એ સ્થાનથી ઉડી બીજે સ્થાને જાય તો પણ જ્યાં જાય ત્યાંથી ચારે બાજુ એટલું જાડો, જેમ હાથમાં દીવો લઈને ચાલનાર માણસ જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં દીવાનો પ્રકાશ પણ સાથે જ રહે. આ અનુગામી અવધિજ્ઞાન.

જે સ્થાનમાં અવધિજ્ઞાન થયું હોય ત્યાંથી જ તેટલું જોઈ શકે પણ સ્થાન છોડીને બીજે જાય તો ન જોઈ શકે. ફરી પાછો એ સ્થાનમાં આવે તો ત્યાંથી જોઈ શકે. જેમ કોઈ માણસ દીવાને પાસે લઈને બેઠો હોય તો જ્યાં બેઠો હોય ત્યાંથી આસપાસ જોઈ શકતો હોય પણ દીવો ત્યાં જ પડ્યો રહે અને પોતે ઉડીને ચાલતો થાય તો આગળ કાંઈ દેખી શકે નહીં. ફરી પાછો મૂળ સ્થાને આવે ત્યારે જોઈ શકે. આ અનનુગામી અવધિજ્ઞાન.

અવધિજ્ઞાન થયા પછી અંતરના પુરુષાર્થના જોરે અવધિજ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ વધતો જ રહે તો જેટલું અવધિજ્ઞાન થયું હોય તેથી વધતું જાય. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ ચારેય પ્રકારે વૃદ્ધિ થતી રહે તે વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન. તેનાથી ઉલટું એટલે કે આત્મપરિણામો મંદ થતાં જાય તેથી ક્ષયોપશમ વધવાને બદલે ઘટે તો જેટલું અવધિજ્ઞાન થયું હોય તે ધીમે ધીમે ઓછું થતું જાય તે હાયમાન અવધિજ્ઞાન.

એક વખત અવધિજ્ઞાન થયા પછી, ફરી અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનું આવરણ આવી જતાં, એ જ્ઞાન ચાલ્યું જાય તે પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન અને

એકવાર આવેલું અવધિજ્ઞાન કદી જાય નહીં. પણ અંત સુધી રહે, અર્થાત્ તે અવધિજ્ઞાન - પરમ અવધિરૂપ થઈ અંતે કેવળજ્ઞાનમાં પરિણત થઈ જાય તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન.

મનુષ્ય અને તર્યાંને આ અવધિજ્ઞાન વિશિષ્ટ પ્રકારની સાધના વડે જ્યારે અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે થાય છે. છ ભેદમાંથી કોઈ પણ અવધિજ્ઞાન થઈ શકે. તેમાં પણ મિથ્યાત્વી જીવના અવધિજ્ઞાનને અવધિજ્ઞાન અથવા વિભંગજ્ઞાન કર્યું અને સમ્યક્ત્વી જીવના અવધિજ્ઞાનને અવધિજ્ઞાન કર્યું.

દેવ અને નરકગતિમાં ક્ષેત્ર સ્વભાવના કારણો એ ભૂમિમાં જન્મ લેતાંની સાથે જ અવધિજ્ઞાન હોય છે. અંતરંગ કારણરૂપ અવધિજ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ તો ખરો જ, પણ બહિરંગ કારણ માત્ર ત્યાં જન્મ થવો તે છે.

અહીં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે દેવ તો ઘણાં પુરુષ કરીને ત્યાં ઉત્પત્ત થયા હોય તેથી તેને અવધિજ્ઞાન હોય તે તો ઠીક! પણ મહાપાપો કરી નરકમાં ઉત્પત્ત થતા જીવને અવધિજ્ઞાન કેમ હોઈ શકે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એક વાત તો એ સમજ લઈએ કે અવધિજ્ઞાન થવું તે પુરુષનું પરિણામ નથી. પુરુષશાળી જીવને અવધિજ્ઞાન થાય તેમ નથી. કારણ અવધિજ્ઞાન એ ઔદ્યિકભાવ નથી પણ ક્ષયોપશમિકભાવ છે. જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી જ્ઞાન થાય, પુરુષના ઉદ્યથી નહીં. તેથી દેવને અવધિજ્ઞાન હોય તે પુરુષના કારણો નહીં. પણ તે ક્ષેત્રના સ્વભાવે. હવે નારકીને પણ અવધિજ્ઞાન હોઈ શકે, કારણ ત્યાં પુરુષના ઉદ્યની જરૂર નથી. નરકનું ક્ષેત્ર જ એવું છે કે ત્યાં ઉત્પત્ત થતો જીવ ગમે તેટલાં ભયંકર પાપ લઈને આવ્યો હોય પણ અવધિજ્ઞાન તો થાય જ.

જેમ પક્ષીયોનિમાં જન્મતા જીવને પાંખ હોય જ. માનવ કરતાં ઓછા પુરુષવાળા હોવા છતાં તેની યોનિ જ એવી છે ત્યાં જન્મે એટલે પાંખ તો હોય જ. આપણાને ક્ષયારેક એમ થાય કે પક્ષીઓને મળેલી આ શક્કિ કેવી જબરદસ્ત છે! હજારો માઈલની યાત્રા બહુજ થોડા સમયમાં કરે છે. સાંભળ્યું છે કે ડિસેમ્બર-જાન્યુઆરીના મહિનાઓમાં અન્ય પ્રદેશોમાં જ્યારે બહુ જ ઠંડી હોય છે ત્યારે પક્ષીઓ હજારો માઈલોની યાત્રા થોડા જ

દિવસમાં કરી અહીં ભારતમાં આવે છે. બે-ત્રણ મહિના રહી ફરી પોતાના દેશમાં પહોંચી જાય છે. બંધુઓ ! આપણાને પણ પાંખ હોત તો દુનિયાનો એક પણ દેશ જોયા વગર બાકી રાખ્યો ન હોત. પણ અફ્સોસ ! આપણાને આ શક્તિ ન મળી.

તો જેમ પક્ષીની યોનિ એવી છે કે તેમાં જન્મે એટલે પાંખ મળે જ મળે, તેમ નારકી કે દેવલોકમાં જીવ ઉત્પત્ત થાય એટલે તેને અવધિજ્ઞાન હોય જ હોય. દેવો અવધિજ્ઞાન વડે પોતાના પૂર્વભવોને જુઓ, બીજાના પણ જુઓ. વળી સમકિતી દેવો પોતાના જ્ઞાન વડે આ મૃત્યુલોકમાં તીર્થકરના જન્મ, દીક્ષા, કેવળજ્ઞાન, મોક્ષ આદિના સમયને જાણી એ મહોત્સવ કરવા આવે.

નારકી જીવો પણ અવધિજ્ઞાન દ્વારા પોતાના પૂર્વભવોને જોઈ, પૂર્વ જેણી સાથે વેર બંધાણું હોય તે જીવ પણ ત્યાં નરકમાં ઉત્પત્ત થયો હોય તો પૂર્વનું વેર યાદ કરી તેનો બદલો લે. નરકગતિમાં વેરનો બદલો જેટલો લેવાય તેટલો બીજે ન લઈ શકાય. માનવ કે પણ યોનિમાં વેરનો બદલો વાળવા જીવ શું કરી શકે ? બહુ બહુ તો જેના પ્રત્યે વેર છે તેને જાનથી મારી નાખે. તેથી પણ વધુ ખુશસ ચડે તો મારેલા શબના ટુકડે-ટુકડા કરી નાખે. એથી વિશેષ શું કરી શકે ? જ્યારે નારકી જીવોના તો શરીર જ એવાં હોય છે કે તેના ટુકડે-ટુકડા કરી નાખી, રાઈ-રાઈ જેવડા ટુકડા કરો પણ ફરી પાછા પારાની જેમ એ ટુકડા ભેગા થઈને આખુંય શરીર જીવતું થઈ જાય. અર્થાત્ તે મરે જ નહીં. પણ કપાવાની વેદના સહન કરવી પડે. આમ તેના આખા આયુષ્ય દરમિયાન હજારો-લાખો વાર એ કપાય, વેદના સહે-ફરી જોડાય. તેથી ત્યાં વેરનો બદલો પૂરેપૂરો લઈ શકાય. જે જીવો ખૂબ જ ગાઢો વેર બાંધે તેને એવાં ભયંકર વેર ચૂકવવા નરકમાં જ જવું પડે, જ્યાં ઓછામાં ઓછાં દસ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય અને વધારે તો સાગરોપમના હિસાબે, જે આપણી કલ્યાનમાં પણ બેસે નહીં. તો નારકી જીવોનું અવધિજ્ઞાન આવા ઉપયોગમાં આવે.

ચોથું મન :પર્યવજ્ઞાન :- મન :પર્યવજ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી આ જ્ઞાન પંચ મહાત્માદારી, નિર્ણથ મુનિ અને તે પણ સાતમા ગુજારસ્થાનવર્તી, અપ્રમત્ત સંયતિ તથા લબ્ધિધર મહાત્મા હોય તેને જ થાય. અન્યને નહીં.

આ જ્ઞાન મનવણા જીવોના મનના તૈકાલિક ભાવોને જાણો. સંક્ષી જીવે મનમાં જે વિચાર્યુ, વિચારે છે કે વિચારશે, એ બધાને જાણો, તેમાં પણ બે પ્રકાર : ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ.

ઋજુમતિનો વિષય બહુ સ્પષ્ટ ન હોય ત્યારે વિપુલમતિ સ્પષ્ટ રીતે જાણો. વળી બસેમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની દૃષ્ટિએ પણ અંતર રહે. તેમજ ઋજુમતિ મન :પર્યવજ્ઞાન આવ્યા પછી ચાલ્યું જાય. વિપુલમતિ આવ્યા પછી જાય નહીં. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી અવશ્ય રહે.

છેલ્દંદું કેવળજ્ઞાન. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય થવાથી આત્માના અસંઘ્ય પ્રદેશો રહેલ અનંતજ્ઞાન એકી સાથે જગકી ઊંઠે તે કેવળજ્ઞાન. એનો કોઈ ભેદ નથી. એક આત્માના કેવળજ્ઞાનથી બીજા આત્માના કેવળજ્ઞાનમાં કોઈ અંતર નથી. પછી એ સામાન્ય કેવળજ્ઞાનનું હોય, તીર્થકર પરમાત્મા અરિહંત દેવનું હોય કે સિદ્ધ ભગવંતનું હોય. ત્રણોયના કેવળજ્ઞાનનું સ્વક્ષેત્રે વેદન એકસરણું જ. તેમાં કશોય ભેદ નથી. વળી કેવળજ્ઞાન થતાં પહેલાં અવધિજ્ઞાન કે મન :પર્યવજ્ઞાન હોવું જોઈએ. એવું જરૂરી નથી. ઘડા જીવો આ બે જ્ઞાન પામ્યા વિના પણ કેવળજ્ઞાન પામી જતા હોય છે. પણ મતિ-શ્રુત મિથ્યા મટી સમ્યક્ તો થવાં જ જોઈએ. તો જ કેવળજ્ઞાન થાય.

મતિ-શ્રુત આદિ ચાર જ્ઞાન તો ક્ષયોપશમ ભાવી છે. તેથી તેમાં તરતમ ભાવ રહે, ઓછું-વધતું રહે, આવીને ચાલ્યા જવાપણું રહે. પણ કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક ભાવે થાય. જેમાં કોઈ ભેદ નહીં. કોઈનું કેવળજ્ઞાન ઓછું નહીં. આવીને ચાલ્યા જવાપણું નહીં. મતિ-શ્રુત આદિ ચારેય જ્ઞાન તેમાં સમાઈ જાય. એવું અનંત જ્ઞાન-સંપૂર્ણ જ્ઞાન-એવી સર્વજ્ઞતા. મતિ આદિ ચારેય જ્ઞાન ગમે તેટલી વધુ માત્રમાં હોય પણ તે કેવળજ્ઞાનના અનંતમે ભાગે જ હોય. આ પરથી ખ્યાલ આવે છે કે કેવળજ્ઞાનની અનંતતા કેટલા !

વળી કેવળજ્ઞાન એક-અનંત અને અખંડ છે. તેમાં પ્રતિ સમયે આ જગતનાં સર્વ દ્રવ્યો-સર્વ પર્યાયો જલકે. પદાર્થોના પર્યાયો નાણ થવાની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાનમાં પડતા પર્યાયોનાં પ્રતિબિંબ પણ નાણ થાય, છતાં કેવળજ્ઞાન એટલું ને અટલું. અનંત ને અનંત. તે રંચ વધે નહીં કે રંચ ઘટે નહીં એવું પૂર્તિનાં પામેલું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાન.

ઉપનિષદકારોએ પરમ બ્રહ્મ પરમાત્માની પૂર્ણતા માટે જે કલ્પના આપી છે તે કેવળજ્ઞાનની અનંત પૂર્ણતાને બ્રાબુર લાગુ પડે છે.

ॐ પૂર્ણમદ: પૂર્ણમિદમ् પૂર્ણાત् પૂર્ણમુદ્વચ્યતે ।

પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

એ પૂર્ણ છે. પૂર્ણમાંથી પૂર્ણને કાઢી લે તો પણ પૂર્ણ રહે. પૂર્ણમાં પૂર્ણને ઉમેરો તો પણ પૂર્ણ રહે. બસ, એવું જ અનંત છે કેવળજ્ઞાન. જગતના અનંત જ્ઞેયો તેમાં જગકે તો પણ અનંત, અને જગકતાં જ્ઞેયોના અનંત પર્યાયો નાખ થઈ જાય તો પણ અનંત.

આવા એ-અનંત અખંડ કેવળજ્ઞાનને નમસ્કાર....!

અહો ભતિ-શ્રુતથી શરૂ થતી આરાધના અંતે કેવળજ્ઞાનમાં પૂર્ણ થાય છે. આવો જ્ઞાનમાર્ગ ત્રણો કાળમાં એક છે. અનંત ઉત્સર્પણી-અવસર્પણી વ્યતીત થઈ ગઈ પણ સર્વ કાળે જીવ આ કમે જ, આ માર્ગે જ જ્ઞાન પામ્યો છે. બીજો કોઈ માર્ગ નથી. તેથી જ શ્રીમદ્ભ્રગુ કહે છે-

આગણ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય,

થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગ ભેદ નહિ કોય....૧૩૪....

ત્રણોય કાળના જ્ઞાની પુરુષો, પછી તે અપૂર્ણ જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ ભતિ શ્રુતજ્ઞાની હોય કે સંપૂર્ણ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની હોય પણ તેઓ એક જ માર્ગ એ જ્ઞાન પામ્યા. જ્યારે નિજ સ્વરૂપનું લક્ષ્ય થયું, દેહાત્મ બુદ્ધિ ટળી. ‘હું આત્મા છું’ એ સ્વિવાય કશું જ નહીં. દેહ, ઈન્દ્રિયો, મન, ચિત્ત કે બુદ્ધિ તે હું નહીં એવી સચોટ શ્રદ્ધા આત્મસાત્ થઈ ત્યારે જ મિથ્યાત્વને ટાળી. સમ્યક્રત્વ પામ્યા. સમ્યક્રદ્ધર્ણનાની સાથે જ્ઞાન સમ્યગ્ ત્યારે જ થયું.

આખાયે વિશ્વના પદાર્થોને બાધ્યભાવે જાણતો જીવ જ્યાં સુધી નિજ આત્માને ન જાણતો હોય ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાની છે. પણ એક આત્માને જાણી લીધો તેણો બધું જ જાણી લીધું. તેને બીજું કંઈ જાણાવાનું બાકી રહેતું નથી. શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ કહ્યું છે -

જે એં જાણઙ્ગ, સે સબું જાણઙ્ગ ।

જે એકને જાણો છે તે સર્વને જાણો છે. પણ એમ ન કહ્યું કે આખા જગતને જાણી લો તો એક આત્મા જણાઈ જશે. તો જેણો આત્માને જાણ્યો તે જ્ઞાની. તે સમ્યગ્જ્ઞાની.

જેણો સર્વથા મોહનીયનો ક્ષય કરી વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરી તે સંપૂર્ણ જ્ઞાની. કોઈ કહે અમારા દેવને અમુક મોહ-મમત્વ તો છે છતાંય સર્વજ્ઞ છે, તો તે જૂઠા. મોહ અને સર્વજ્ઞતા સાથે રહી જ ન શકે. સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરવા માટેનો એક માત્ર મોહનો સર્વથા અભાવ. જે મોહને સર્વથા નાખ કરી શકે તે જ સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરી શકે.

તો અપૂર્ણ જ્ઞાન તે સમ્યગ્જ્ઞાની અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન તે કેવળજ્ઞાન. આ બમેને પામવા માટેનો રાહ જ છે. ત્રણોય કાળમાં જેટલા જીવ પામી ગયા, પામે છે અને પામશે તે આ રાહે જ.

હા, દેશ-કાળના બાધ્ય કિયા-આચારોમાં અંતર હોય, પણ અંતરંગ પરિણતિમાં કચ્ચાંય અંતર નથી. જ્ઞાનીપુરુષો આ કરી ગયા, આ રીતે જ સાધી ગયા અને આપણા માટે એ જ પથ પ્રશસ્ત કરતા ગયા.

હવે સર્વ જીવોની સ્વરૂપ એકતા કેવી છે તે બતાવી જૈન વિચાર પરંપરાની વિશાળતા દર્શાવતા શ્રીમદ્ભ્રગુ આગણ શું કહે છે તે અવસરે....

આત્મ-ચિંતા

‘હું....આત્મા....છું’...‘હું....આત્મા....છું’

અજર....અમર....અવિનાશી....એ મારું સ્વરૂપ.

‘હું....ચૈતન્ય આત્મા....માનો....જરા અવસ્થા હોય નહીં....નિત્ય...., સમ સ્વભાવી, એક અખંડરૂપ....હું આત્મા....જરા અવસ્થા....એ શરીરનો સ્વભાવ છે....શરીર વૃદ્ધ થાય છે...., હું....વૃદ્ધ થાઉં નહીં....હું ચૈતન્ય...., શરીર જડ....હું શરીરથી જુદો છું...., ભિન્ન છું...., સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છું....મારું પરિણામન...., મારામાં જ થાય....દેહનું પરિણામન....દેહમાં થાય...., દેહનું પરિણામન મને....સ્પર્શો નહીં....દેહ જડ છે....દેહની વૃદ્ધાવસ્થા મને....અસર કરે નહીં....હું મારામાં રહ્યું...., મને નિહાળું...., મને અનુભવું....તો સદા સમ સ્વભાવી...., ચૈતન્યને જાણું....

અજર....અમર....જેનું મૃત્યુ થાય નહીં....તે અમર....હું અમર....છું....અનંત ભૂતકાળમાં કદી મર્યો નથી....ભવિષ્યમાં કચારેય ભરીશ નહીં...., પ્રત્યેક પળે....સદાકાળ....મારું અસ્તિત્વ છે....એ જ અસ્તિત્વરૂપે રહી શકું....એ મારું સામર્થ્ય છે...., એ મારો સ્વભાવ છે....હું મરું નહીં.... મરે છે તે દેહ છે....દેહથી જુદો થઈ....અન્ય દેહને ધારણા કરું છું...., અને સર્વથા....દેહનો ત્યાગ થઈ.... સિદ્ધને પામું....મારો જન્મ નથી....ચૈતન્ય મરે નહીં....જન્મે નહીં....દેહ મરે...., દેહ જન્મે....જડ જન્મે...., જડ મરે....

અજર....અમર....અવિનાશી....મારો કદી નાશ થાય નહીં....સદા....સર્વદા....શાશ્વત રહેનાર....નિત્ય અસ્તિત્વવાન.... ચૈતન્ય પદાર્થ....હું છું....જગતના પદાર્થો નાશ પામે...., જડ જગત નાશ

પામે....પણ મારું ચૈતન્ય....કદી નાશ પામે નહીં....ચૈતન્યની ચૈતન્તા જ એ છે કે....તોનો વિનાશ થઈ શકે નહીં....આવો અજર....અમર....અવિનાશી....હું આત્મા....

મારે....મારા આ સ્વરૂપને....જાણવું છે...., જોવું છે...., માણવું છે....અનુભવવું છે...., માટે મારામાં....સ્થિર થઈ જાઉ....તો હું....મારા સ્વરૂપને....પામી શકું છું....કેટલીક ક્ષણો....વધુ....એકાગ્ર થઈ....વધુ....શાંત થઈ....આત્માનું ચિંતન કરીએ....

‘હું....આત્મા....છું’, ‘હું....આત્મા....છું’

ॐ ‘શાંતિ’....‘શાંતિ’....‘શાંતિ.’

સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ....!

વીતરાજ પરમાત્મા, અનંતક્ષાણી - અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો ગ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂદર્શન, સમ્યગ્રૂધાન અને સમ્યગ્રૂચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, જીવને તેના ચરમ વિકાસરૂપ સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. ચરમ વિકાસ કહો કે જીવનું મૌલિક સ્વરૂપ કહો એ છે સિદ્ધત્વ. જીવને પ્રાપ્તય પણ તે જ છે.

આત્મારાધનાના માર્ગની શરૂઆત સમ્યગ્રૂદર્શનરૂપ ચોથા ગુણસ્થાનથી થાય. એ પછી જીવ કમશા: આગળ વધતો વિરતિ ભાવરૂપ પાંચમા-ઇછા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે. અપ્રમત્ત ભાવરૂપ સાતમા ગુણસ્થાનને સ્પર્શી આગળ વધી આઈમા ગુણસ્થાને ક્ષપકક્ષેપીએ ચેત અને એક જ અંતર્મુહૂર્તમાં બારમે ગુણસ્થાને પહોંચી કેવળજ્ઞાન પામી જાય. તે પછી કેવળ અવસ્થામાં, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિક સમક્રિત, શુક્લધ્યાન, યથાભ્યાત, ચારિત્ર આદિ ભાવોમાં ચિરકાળ સુધી રહે અને અંતે સમયોગીમાંથી અયોગી બને. શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે. મેરુ જેવી અડોલ-અંક્રિપ-અચલ દશામાં સર્વ કર્મથી મુક્ત થાય.

આમ ચોથાથી ચૌંદમા ગુણસ્થાન સુધીની યાત્રા તે અનિત્ય દરાં. બધી જ વચ્ચે દરાં. માર્ગથી પસાર થતાં આ બધું પાર કરવું જ રહ્યું. આ માત્ર માર્ગ છે પણ મંજિલ છે સિદ્ધત્વ. જે નિત્ય શાશ્વત દરાં છે. આદિ-અનંત છે. જીવનું ગંતવ્ય એ જ છે પણ વચ્ચે દરાનો પાર ન પામે તો ગંતવ્યને આંબી શકે નહીં. અને તે માટે જ આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્ભૂજાએ આરાધનાના આ બધાં જ સોપાનો બતાવ્યાં. આ બધાં જ સોપાનો પરથી પસાર થવાનું છે. તેને પ્રાપ્ત કરી આગળ વધવાનું છે, અંતે છોડી દેવાના છે. તેને અનિત્ય કર્યાં છે પણ અહીં અનિત્ય ભાવના ભાવી બધું જ અનિત્ય ખરાબ એમ સમજ એ-એ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરવાનો પુરુષાર્થ ન કરવો

એમ નથી. પણ અનિત્ય હોવા છતાં એ દરાં પ્રાપ્ત કરવી જ પડે. માટે એ સિદ્ધાંત ન રખાય કે જેટલું અનિત્ય એટલું બધું જ ખરાબ અને બધું જ ત્યાજ્ય. પણ લક્ષ્ય શું છે તે ખ્યાલ રહેવો અતિ આવશ્યક છે.

શ્રીમદ્ભૂ એ જ કહેવા માગે છે કે તારું તારામાં જ પડ્યું છે. તું ઈછે તો પામી શકે છે -

સર્વ જીવ છે સિદ્ધ સમ, જે સમજે તે થાય,

સદગુરુ આજ્ઞા જિનદરા, નિમિત કારણ માંય...૧૩૫...

પ્રથમ તો જીવે સમજવાનું છે, પછી આચરવાનું છે. એ સમજણા હોવી ઘટે કે ‘હું સિદ્ધસ્વરૂપ છું.’ મારામાં તથા સિદ્ધસ્વરૂપમાં સ્વરૂપ એકતા છે. કારણ હું આત્મા છું. જગતમાં રહેલ સર્વ જીવમાં સિદ્ધત્વ છે પછી તે જીવ ગમે તેવો કેમ ન હોય?

જ્ઞાની પુરુષો તો જીવના પારિણામિક ભાવોની અપેક્ષાએ, તેને બે વિભાગમાં બતાવે છે. ૧) ભય, ૨) અભય. આ બને પ્રકારના જીવોનું મૂળ સ્વરૂપ સિદ્ધ જેવું જ છે. આત્માના મૂળ સ્વરૂપમાં જેવો ભય તેવો જ અભય. છતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે ભય જીવ મોક્ષ પામે, અર્થાત્ પોતાના સિદ્ધત્વને પ્રાપ્ત કરી લે પણ અભય જીવ ન પામે. બને પ્રકારના જીવોનું સ્વરૂપ એક હોવા છતાં અભયમાં રહેલ અભયત્વના કારણો આત્મ-વિકાસના આંતરિક યોગ તેને મળતા નથી. બાહ્ય યોગોમાં અટવાયા પછી પણ એ પોતાનું પરમાત્મત્વ જગાડી શકતો નથી.

વળી ભયમાં પણ નિકટ ભય અને દુર્ભય-આ બે પ્રકારના જીવો બતાવ્યા કે જેઓ જલદી મોક્ષ જાય છે અને કેટલાક ઘણો અનંત કાળ સંસારમાં રહડ્યા પછી મોક્ષ જાય.

આ તથને જરા વિસ્તારથી સમજું. જેમ ખેતરમાં પાકેલ અનાજ. અનાજના બધા જ દાણા ઉગવાની યોગ્યતા ધરાવતા હોવા છતાં, પાકેલ બધા અનાજમાંથી માત્ર થોડા જ દાણા ખેતરમાં વવાય છે. જેટલા વવાય તેટલા જ ઉગો. એકમાંથી અનેક થાય. પણ બીજા કેટલાક આ વર્ષે નહીં, બીજે, ત્રીજે કે ચોથે વર્ષે વવાયા તો તે ત્યાં સુધી પડ્યા રહ્યા. પોતામાં રહેલ ઉગવાની શક્તિ મોડી કામ આવી. પણ બાકીના દાણા તો ગૃહસ્થના

ધરમાં જઈ, પિસાઈ ગયા, લોટ થઈ ગયો. ખાવાના ઉપયોગમાં આવી ગયા. જે દાઢાઓ ખાવામાં વપરાઈ ગયા તેનામાં ઊગવાની યોગ્યતા ન હતી? પણ તેને ઊગવાનો યોગ જ ન મળ્યો તેથી મૂળમાં યોગ્યતા હોવા છતાં ઊગી શક્યા નહીં.

બસ, આવું જ છે નિકટ ભવ્ય, દુર્ભવ્ય અને અભવ્ય જીવો માટે. નિકટ ભવ્ય જીવને બહુ જલદી સમ્યગ્દર્શન પામી સિદ્ધત્વ સુધી પહોંચવાના યોગ મળે છે. તે પોતાના સિદ્ધત્વરૂપ પર્યાયને પામી પોતાનું ભવ્યત્વ-સિદ્ધત્વ સાબિત કરી બતાવે છે. દુર્ભવ્ય જીવને ઘણાં પુદ્ગાલ પરાવર્તનોમાંથી પસાર થયા પછી આ યોગ મળે છે અને છેવટે તે પણ સિદ્ધત્વને પ્રાપ્ત કરી લે છે. પણ અભવ્ય જીવોમાં મૂળભૂત સ્વરૂપમાં સિદ્ધત્વની યોગ્યતા હોવા છતાં તે પોતાના સિદ્ધત્વને જાગ્રત કરી શકે તેવા યોગ જ મળતા નથી. તેથી તે ક્યારેય સિદ્ધ થઈ શકતા નથી.

અહીં શ્રીમદ્ભ્રગુરુજી, જીવોમાં સિદ્ધત્વ છે તેમ નિર્દ્દશ કરીને, ભવ્ય જીવોને સંબોધીને કહે છે કે સમજો, શ્રદ્ધા આણો અને પછી આચરો. અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્યારિત્રિની આરાધના કરો તો જરૂર સિદ્ધિ પામી શકો, પણ તે માટે બે શરત મૂકી. પામવાનું તારે જ. પુરુષાર્થ પણ તારો જ. ઉપાદાન પણ તારું જ. તે છતાં એ બધાંની પાછળ જે Power છે તે નિભિતોનો છે અને આવાં સુંદર કાર્યો માટેના નિભિતો પણ એવાં જ ઊંચાં, એવાં જ આદર્શ! એને જો અપનાવી લો તો પછી સિદ્ધિ દૂર નહીં હોય. તારો સ્વચ્છં અને પ્રતિબંધ. આ બે તોડી એક તો સદ્ગુરુની આજ્ઞાએ વર્ત્યો જા અને બીજું જિનદશાનું યથાર્થ ભાન કરી, જિનદશા પ્રગાટી લે. બસ, પછી સિદ્ધત્વ પ્રગાટી ચૂક્યું જ સમજ.

સદ્ગુરુની આજ્ઞા શી છે? સદ્ગુરુએ જે કરવાનું કહ્યું છે તે કર. અહીં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં છ પદમાં છેલ્યું પદ ‘મોક્ષોપાય’ તે જ ખરેખર આચરણીય છે. ગુરુદેવે એ જ મોક્ષનો માર્ગ બતાવ્યો છે. એ માર્ગને અનુસરવું તે જ છે સદ્ગુરુની આજ્ઞાનું આરાધન.

શ્રી જ્ઞાનાર્દ્વિ નામના અદ્ભુત ગ્રંથમાં ગ્રંથકાર કહે છે —

વિરમ વિરમ સંગાન્ મુજ્વ મુજ્વ પ્રપજ્વમ्
વિસૃજ વિસૃજ મોહમ् વિદ્વિ સ્વતત્ત્વમ् ।
કલય કલય કૃતંપશ્ય પશ્ય સ્વરૂપમ्
કુરુ કુરુ પુરુષાર્થ્ય નિકૃતાનન્દ હેતો: ॥

ખરેખર જેને વિશ્વથી નિવૃત્ત થઈ નિજાનંદની ભર્તી માણવી છે, તેને સદ્ગુરુદેવ કહે છે : સર્વ પ્રથમ તો સંગાનો ત્યાગ કર. પુદ્ગાલનો સંગ, વ્યક્તિનો સંગ. આ બને સંગ ત્યાજ્ય છે. કારણ કે જીવની દશા તો અસંગ દશા છે. સર્વ પ્રકારના પાપ-પ્રાપ્યનો ત્યાગ કર, જીવ તો સરળ છે. પ્રાપ્ય તે જીવનો સ્વભાવ નથી. મોહને તજ દે. સંસારમાં ભમાવનાર મોહ છે. મોહ નથી તો સંસાર નથી. આટલું થયા પછી આત્મતત્ત્વનો બોધ થશે. માટે આટલું કર્યા પછી આત્મતત્ત્વનો બોધ કરી લે. તે પછી ચારિત્રનો અભ્યાસ કર. ચારિત્રનું વારંવાર પાલન કરવાથી તેનો અભ્યાસ થાય છે. માટે તે કર. તે પછી સ્વરૂપને જો. જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે એવું જ તારું સ્વરૂપ છે માટે તારા સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે જાડી લે, શ્રદ્ધી લે, સ્પર્શી લે, અનુભવી લે અને નિરંતર આત્મસ્વરૂપના અનુભવમાં રમમાડા થઈ જા.

છેલ્યે, મોક્ષસુખના અનંત આનંદ માટે પુરુષાર્થ કર. પુરુષાર્થ વિના કંઈ જ સાધ્ય થતું નથી. મોક્ષ સ્વપુરુષાર્થ સાધ્ય છે.

આમ, ગુરુદેવ, મોક્ષના સુખને પામવાની ચાહ ધરાવતા શિષ્યને રાહ બતાવે છે. આટલું કર્યા પછી મોક્ષ ન મળે, તારું સિદ્ધત્વ પ્રગાટે નહીં એવું બને જ નહીં. માટે આ આજ્ઞાનું પાલન તન-મન-વચનના સંપૂર્ણ યોગોની સમર્પણતા સાથે કરવાનું છે.

બીજું નિભિત કહ્યું, જિનદશાનો વિચાર અને તે પ્રગાટ કરવાનો પુરુષાર્થ. એ જિનદશા કેવી છે તે પછી શ્રી જ્ઞાનાર્દ્વિ માં બતાવ્યું છે —

અતુલ સુખ નિધાન જ્ઞાન વિજ્ઞાન બીજમ્
વિલય ગત કલંક શાન્ત વિશ્વ પ્રચારમ્
ગલિત સકલ શંક વિશ્વરૂપ વિશાલમ્
ભજ વિગત વિકાર સ્વાત્મનાત્માનમેવ
જેવું જિન સ્વરૂપ તેવું જ નિજ સ્વરૂપ. તેથી ગુરુદેવ આત્માને

સંભોધીને કહે છે, હે આત્મન્! તું અનંત-અતુલ સુખનો નિધાન છે. તારા સુખની સામે સંસારનાં સર્વ સુખો તુચ્છ છે. આત્માના એક પળના સુખની સામે ચક્રવર્તીના છ બંડ રાજ્યની સાહબીના સુખ કોઈ વિસ્તાતમાં નહીં. એવો તું અતુલ સુખનો નિધાન છે.

સારાએ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનું બીજ પણ તારામાં છે. તારા અનંત જ્ઞાનના પ્રાગટચ માટે કચાંયથી એક અક્ષરના અનંતમા ભાગ જેટલા જ્ઞાનને ઉછીનું લાવવાની જરૂર નથી. તારામાંથી જ તારા અનંત જ્ઞાનને તું પામી શકે છે.

સંસાર છે ત્યાં કલંક છે. મોહ છે ત્યાં કલંક છે. તું સંસાર પણ નથી અને મોહસ્વરૂપ પણ નથી, માટે તું નિષ્ઠંક.

આખાએ વિશ્વમાં તારા આત્માની શાંતિ ફેલાયેલી છે. તું કદી અશાન્ત થઈ શકે નહીં, કોઈને અશાંત કરી શકે નહીં. એવી અમાપ અભિલ શાંતિનો ધારક છે.

સર્વ વિકલ્યો જ્યાં સમાઈ ગયા છે તેવી નિર્વિકલ્ય દશાનો ધણી તું. આત્માની સર્વ દશા, સંપૂર્ણ-શુદ્ધ દશા તારી, તેથી કચાંય કોઈ શંકા નથી તેવો નિઃશંક તું છે.

કેવળજ્ઞાન લોકાલોકબાપી છે. તેવી કેવળજ્ઞાનની શક્તિ તારામાં પડી છે તેથી તું વિશ્વબાપી છે.

આવા મહાન અને નિર્વિકાર તારા આત્માના જ શુદ્ધ સ્વરૂપને તારા આત્મા વડે જ આત્મામાં ભજ. તે શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કર.

અહીં ગુરુદેવે જિન સ્વરૂપ જેવું જ નિજ સ્વરૂપ છે તે બતાવી દીધું. તથા એ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાથી એ સ્વરૂપને પામી શકાય છે. જિનદશાનું ધ્યાન કરવાથી જિનરૂપ થવાય છે.

જિન સ્વરૂપ થઈ જિન આરાધે, તે સહી જિનવર હોવે રે,
ભૂંગી ઈલિકાને અટકાવે, તે ભૂંગી જગ જોવે રે....

આનંદધનજી મહારાજ કહે છે કે રાગાદિની મંદતા કરી, વીતરાગદશાના લક્ષ્ય જિનવરની આરાધના થાય તો જીવ જિનવર બની જાય. ‘કીટ ભ્રમરના ન્યાયે’ એમ કહેવાય છે કે ભ્રમરી માટીનું ઘર બનાવી, લીલા

ધાસમાંથી ઈયળને લાવી, તેને ડંખ મારી પોતાના ઘરમાં નાખી દે અને દિવસો સુધી એ માટીના ઘર આસપાસ ગુંજારવ કરતી ફરે. પેલી ઈયળ ભમરીના ડંખની વેદનાથી દુઃખી હોય પણ ગુંજારવ ગમતો હોય તેમાં તેને મોહ લાગે અને અસ્ત્વ વેદનાથી મરી ન જાય પણ બેભાન દશામાં પડી રહે. એ જ ઈયળ ભમરી થઈ જાય, એ માટીના ઘરમાંથી બહાર નીકળે તો જગત તેને ભમરી રૂપે જ જુઓ. એ જ ન્યાયે જિનવરના સ્વરૂપમાં મળન બનીને જિનવરને આરાધે તે જિનવર બને.

આમ સદ્ગુરુની આજ્ઞા અને જિનવરના સ્વરૂપનું ધ્યાન આ બને નિમિત્તો યથાર્થ રૂપે ગ્રહણ કરવાથી જીવમાં પડેલું સિદ્ધત્વ પ્રગટ થાય છે. પણ જે નિમિત્તોનો અપલાપ કરે તે સિદ્ધદશાની પ્રાપ્તિ ન કરી શકે. એ વિષય અવસરે —

એ જે તજે નિમિત્ત...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતશાની - અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભય જીવો સમક્ષ વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂદર્શન, સમ્યગ્રૂષાન અને સમ્યગ્રૂયારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, ઉપાદાન-નિમિત્તનો યથાર્થ વિવેક કરનાર જીવ, સમ્યક્ મકારે કરી શકે છે. બનેનું પોતપોતાના સ્થાને મૂલ્ય છે.

ઉપાદાન જરૂરી છે, તો નિમિત્ત પણ જરૂરી છે. એ વાત સત્ય છે કે પોતાના ઉપાદાનની તૈયારી હોય તો જ સ્વપુરુષાર્થના બળે જીવ સિદ્ધત્વ પામી શકે છે. પણ તેની સાથે જોઈતાં નિમિત્તોની અવગણના ન થાય તે લક્ષ રહેવું પણ જરૂરી છે.

આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી આ તથયને સ્પષ્ટ કરતાં બહુ જ મહત્વપૂર્ણ વાતો બતાવે છે. ઉપસંહારની એક એક ગાથાઓ ઘડી જ મહત્વપૂર્ણ અને રહસ્યાત્મક છે. અહીં સનાતન સત્યોને ઉદ્ઘાટિત કરે છે, સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ અર્થે સદ્ગુરુની આજ્ઞા અને જિનદશા, આ બને પ્રબળ નિમિત્તો છે એ આગામી ગાથામાં સમજાયું. એ નિમિત્તોનું મહત્વ કેટલું છે એ હવે સમજાવવા માંગો છે.

**ઉપાદાનનું નામ લઈ, એ જે તજે નિમિત્ત,
પામે નહિ સિદ્ધત્વને, રહે ભાંતિમાં સ્થિત....૧૩૬....**

ઉપાદાન એ શું છે? ઉપ અર્થાત્ સમીપ અને આદાન અર્થાત્ ગ્રહણ કરવું. જે નજીકથી ગ્રહણ કરાય તે ઉપાદાન. એટલે જ દ્રવ્યની શક્તિ દ્રવ્યથી જ ઉત્પત્ત થાય તે ઉપાદાન. પ્રત્યેક દ્રવ્યથી થતા કાર્યમાં ઉપાદાનકારણ પોતાનું જ હોય અને અન્ય દ્રવ્યથી જે શક્તિ પેદા થાય તે નિમિત્ત કારણ.

મોક્ષમાર્ગ આત્મા પોતે જ ઉપાદાનકારણ છે. મોક્ષ પામવાની થોરયતા આત્મામાં જ છે. સર્વથી બંધનમુક્ત થવાનું સામર્થ્ય પણ

૨૬૬

એ જે તજે નિમિત્ત...!

આત્મામાં જ છે. આમ મોક્ષનું મુખ્ય કારણ આત્મા જ છે. નિશ્ચય-નય પણ એ જ કહે છે કે આત્મા પોતે સ્વ પુરુષાર્થ બંધનમુક્ત થાય છે. બીજાં કોઈ દ્રવ્ય આત્મા માટે કશું કરી દેતાં નથી. છતાં નિમિત્તની આવશ્યકતા અનિવાર્ય છે. નિમિત્તની હાજરી વગર ઉપાદાન કાર્યકર થઈ શકતું નથી, જેમ કે રાગાદિરૂપે પરિણામવું એ પણ જીવની જ શક્તિ છે. જીવ સિવાય અન્ય દ્રવ્ય રાગાદિરૂપ પરિણામી શકતું નથી. વળી વીતરાગભાવમાં પરિણામવાની શક્તિ પણ આત્માની જ છે. જરૂર દ્રવ્યોમાં રાગ નથી તો વીતરાગતા પણ નથી. આ બને શક્તિ આત્માની હોવા પછી પણ નિમિત્તરૂપ પર-પદાર્થ તો હોય જ છે. જીવને રાગાદિ ભાવ થયા તેમાં પણ કર્મ તથા અન્ય વ્યક્તિ-વસ્તુ-વાતાવરણ વગેરે નિમિત્ત થાય છે અને વીતરાગદશાવાળો થયો ત્યાં ગુરુ ઉપદેશ તથા મોહનીયના ક્ષયરૂપ નિમિત્ત છે. આમ નિમિત્ત વિના જીવની વૈભાવિક કે સ્વાભાવિક અવસ્થા હોતી નથી.

વ્યાવહારિક જીવનમાં પણ આમ જ બનતું હોય છે. ત્યાં પણ કોઈ કાર્ય થવામાં ઉપાદાન આપણું જ હોય અને નિમિત્ત બીજાનું હોય. પરંતુ જીવની અવળાઈ એવી છે કે વ્યાવહારિક જીવનમાં સારું બને તો પોતે જ કર્યું, તેમાં નિમિત્તે કશું કર્યું નથી, એમ માનીએ અને કંઈક ખરાબ ઘટિત થયું તો બધો જ દોષ નિમિત્ત પર નાખી દેતા હોઈએ છીએ. ત્યાં એમ નથી સમજતા કે મારો પોતાનો પણ કંઈક હિસ્સો આમાં છે. એકલું નિમિત્ત કાંઈ કરી શકે નહીં.

વળી એથી પણ વધુ અવળાઈ તો જીવની ત્યાં છે કે કોધાદિના નિમિત્તો મળે તો એ તરત ગ્રહણ કરી લે. પૂછી જુઓ અંતરને! કોધના કારણો મજ્યાં ત્યારે કેટલી વાર ખામોશ રહી શક્યા? અને આત્મ સાધનાના નિમિત્તો મજ્યાં ત્યારે કેટલી વાર સક્રિય બની શક્યા? કોધ કરવો નથી હોતો પણ અમુક વ્યક્તિએ મને કોધ કરાવ્યો. પણ કચારેય એમ બોલ્યા કે સંતો ક્ષમા રાખતાં શીખવે છે ને હું તેઓનું નિમિત્ત પામી ક્ષમા રાખતાં શીખ્યો? ખરાબ નિમિત્તને ગ્રહણ કરતાં જરાય વાર નથી લાગતી અને સારાં નિમિત્તનો સ્પર્શ પણ થવા દેતાં નથી.

એટલું જ નહીં, ત્યાં તો એમ માની બેસીએ કે મારું સિદ્ધત્વ મારામાં જ પડેલું છે. મારે કોઈના આલંબનની શી જરૂર છે? મારું

મારામાંથી હું જ મેળવી લઈશ! પણ ના, શ્રીમદ્ એવા જીવોને કહે છે : જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ તારા ગુણો જ છે. એ બહારથી લાવવાના નથી. તારા આત્મામાંથી જ તારે પ્રગટ કરવાના છે, પણ તે માટે નિમિત્તોનો અપલાપ કરીશ તે નહીં ચાહે. તેઓએ કહ્યું છે -

એવાં મૂળ જ્ઞાનાદિ પામવા રે, અને જવા અનાદિ બંધ....મૂળ....

ઉપદેશ સદ્ગુરુનો પામવો રે, ટાળી સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધ....મૂળ....

તારા મૌલિક ગુણરૂપ જ્ઞાનાદિને પામવા હોય અને અનાદિનું જે બંધન છે તેને તોડવું હોય તો પહેલું કામ તો સદ્ગુરુના ઉપદેશ શ્રવણનું છે. સદ્ગુરુના ઉપદેશને જીત્યા વગર, અંતરમાં ઉત્તાર્યા વગર, આચરણમાં લાવ્યા વગર, તારા મૂળ સ્વરૂપને તું પામી શકીશ નહીં.

પણ આ કરવામાં આડે આવે છે એક સ્વચ્છંદ અને બીજો પ્રતિબંધ. શ્રીમદ્જીએ અમના એક પત્રમાં કહ્યું છે : જીવને મોટાં બે બંધન છે. એક સ્વચ્છંદ અને બીજો પ્રતિબંધ. જેણો સ્વચ્છંદને ટાળવો હશે તેણો ગુરુઆજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવી પડશે અને પ્રતિબંધ ટાળવો હશે તેણો સર્વસંગ પરિત્યાગી થવું પડશે. સ્વચ્છંદના વિષયમાં આ શાસ્ત્રાની ભૂમિકામાં શ્રીમદ્જી ઘણું કહી ગયા છે. પોતાના મતે ચાલવાનો કદાગણ અને અહંકાર તે છે સ્વચ્છંદ.

પ્રતિબંધ શું છે? શેનો છે? જે જીવને પ્રતિ સમય બાંધી રહ્યો છે તે છે પ્રતિબંધ. જીવને પુદ્ગલનો સંગ છે. પુદ્ગલની પ્રીતિ છે. અહં અને મમ પડ્યા છે. આ બધા જ ભાવો જીવ માટે પ્રતિબંધક કારણો છે. ગમે તેવા સંત પદ્ધાર્ય હોય, સત્સંગનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો હોય પણ સંસારની માયા, મોહજાળમાં એવા લપટાયેલા હો કે સદ્ગુરુના ઉપદેશને સાંભળવા જવાનો સમય ન હોય. મોહ અને મમત્વ સંસારભાવમાં જેંચી રહ્યું હોય તેથી તેનાથી છૂટી સદ્ગુરુના યોગનો લાભ ઉઠાવી શકો નહીં.

બીજી વાત, કર્મબંધ અને ઉદ્યની દસ્તિએ પ્રતિબંધ. જીવ સમયે-સમયે કર્મબંધ કરે છે એમ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું, એ કેવી રીતે? પૂર્વે કરેલાં કર્મો સત્તામાં પડ્યાં છે. તેનો કાળ પાકતાં એ ઉદ્યમાં આવે અને તેનું ફળ આપે. જીવ આવેલા ઉદ્યમાં ભળી જાય. પુણ્ય ઉદ્યમાં આવે અને શુભ ફળ આપે તો તે ભોગવવામાં પણ ભળી જાય છે. પાપ ઉદ્યમાં

આવે, અશુભ ફળ આપે તો તે ભોગવવામાં પણ ભળી જાય છે, શુભ ફળો રાગનું કારણ બને, અશુભ ફળો દ્રેષ્ણનું કારણ બને. રાગ-દ્રેષ્ણ બને કર્મબંધના કારણ. એટલે ઉદ્યમાં આવેલાં કર્મના શુભાશુભ ફળમાં ભળવાથી થતા રાગ-દ્રેષ્ણ કર્મ બંધાવે.

આમ જીવ ઉદ્યમાં ભળે તો કર્મબંધ થાય છે અને તે છે પ્રતિબંધ. આત્મા શુદ્ધ, નિર્વિકારી છે પણ કર્મબંધના કારણો વિકારી બને. આ વિકાર સંગાં રાગ જન્માવે અને જીવને સદ્ગુરુના ઉપદેશની સન્મુખ ન થવા દે.

આ પ્રતિબંધને ટાળવો હોય તો જીવે સાક્ષીભાવ કેળવવો પડે. કર્મ તેના સમયે ઉદ્યમાં તો આવવાનાં જ પણ જીવ જો તેનો ક્ષયોપશામ કરે તો તેમાં ન ભળે. અરે! કદાચ વિપાકોદ્ય થયો હોય પણ જીવની સમજણ તેમાં મોહોદ્ય ન થવા દે તો નવાં કર્મના બંધ નહીં અને જીવને પ્રતિબંધ ટળે.

આમ સ્વચ્છંદ અને પ્રતિબંધ ટળવા પછી સદ્ગુરુના ઉપદેશનું નિમિત્ત જીવ ગ્રહણ કરી શકે છે અને તે આત્માના મૌલિક ગુણોની પ્રાપ્તિમાં સહાયભૂત બને છે. તેથી નિમિત્તને તજવાનું નથી. જ્યાં ઉપાદાન નિશ્ચયરૂપ છે ત્યાં નિમિત્ત વ્યવહારરૂપ છે. વ્યવહાર વિના એકાંત નિશ્ચયથી કોઈ કાર્ય થતું નથી. કવિવર બનારસીદાસ પણ કહે છે :

ગુરુ ઉપદેશ નિમિત્ત બિન, ઉપાદાન બલહીન.

જ્યાં નર દૂજે પાંવ બિન, ચલબે કો આધીન.

ગુરુના ઉપદેશરૂપ નિમિત્ત વિના, ઉપાદાન નિર્બળ બની જાય છે. માત્ર ઉપાદાનથી કશું થતું નથી. જેમ મારાસને ચાલવું હોય તો બને પગ જોઈએ. કોઈ કારણસર એક પગ કપાઈ જાય તો માત્ર એક પગથી ચાલી શકે નહીં. પછી પગના બદલામાં ધોડી હોય, સ્ટીક હોય કે ગમે તે સાધન હોય પણ ચાલવા માટે બે પગ જોઈએ. તેમ ઉપાદાન હોવા પછી પણ નિમિત્તની આવશ્યકતા છે જ.

આમ કહેવા પાછળનો હેતુ એ છે કે કેટલાક માત્ર નિશ્ચયનો આશ્રય કરીને ચાલતા હોય તે વ્યવહારમાં પણ દેવ, ગુરુ, ધર્મરૂપ ત્રણ તત્ત્વોનો આશ્રય ગ્રહણ કરવા નથી માંગતા. તેઓ તો કહે કે મારો આત્મા જ મારો દેવ, જ્ઞાન તે જ ગુરુ અને ઉપયોગ તે જ ધર્મ. મારે બીજા

દેવ, ગુરુ, ધર્મની શી આવશ્યકતા છે? આવા એકાંત પ્રલાપી જીવો માટે જ આ કહેવામાં આવ્યું છે કે, તારું ઉપાદાન ગમે તેટલું જોરદાર હશે પણ યોગ્ય નિમિત્ત નહીં મળે તો ઉપાદાન કંઈ નહીં કરી શકે.

વળી લૌકિક દૃષ્ટાંત દ્વારા બનારસીદાસજી કહે છે -

જ્ઞાન નૈન કિરિયા ચરન, દોઉ શિવમગ ધાર,
ઉપાદાન નિહચૈ જહા, તહાં નિમિત્ત બોહાર....

જ્ઞાનનયન તથા કિયાચરણ-આ બને હોય તો જ મોક્ષમાર્ગમાં ગતિ સાથે પ્રગતિ થાય, અન્યથા અવિકસિત દશામાં જ રહી, સંસારમાં ભયા કરે. માટે એ સમજવું જરૂરી છે કે ઉપાદાન નિશ્ચયરૂપ છે તો નિમિત્ત વ્યવહારરૂપ છે.

જે જીવને આ સમજાયું છે તે પોતાના ઉપાદાનને તૈયાર કરવાની સાથે સાથે નિમિત્તની ભાવના પણ ભાવે છે. સુખવિપાક સૂત્રમાં સુભાહુકુમારનો અધિકાર આવે છે. બાર પ્રતધારી શાવક સુભાહુકુમાર એકવાર પૌષ્ઠ કરી પૌષ્ઠશાળામાં રાત્રિના ધર્મ-જાગરણ કરી રહ્યા છે. તેમના મનમાં ભાવના જાગી કે ધન્ય તે દેશ, નગરી કે જ્યાં શ્રમજ્ઞ ભગવંત મહાવીર વિચરી રહ્યા છે અને ભવ્ય જીવો પ્રભુનું પરમ સાનિધ્ય પામી સંસાર તરી રહ્યા છે. મને પણ એવો યોગ કચારે મળે? જો પ્રભુ મહાવીર અહીં પધારે તો હું સર્વ સંગ પરિત્યાગી બની પ્રભુના ચરણમાં દીક્ષિત બની જાઉં. સુભાહુકુમારની આ પ્રભળ ભાવના પ્રભુને તેના નગરમાં લઈ આવી અને સુભાહુકુમાર દીક્ષિત થઈ ગયા.

બંધુઓ! સુભાહુકુમારે નિમિત્ત ઈચ્છયું. પોતાનું ઉપાદાન તૈયાર કર્યું અને નિમિત્ત મળતાં તરત તેને ગ્રહણ કર્યું તો આત્મહિત સાધી ગયા. પરંપરાએ સિદ્ધત્વને પામી જશે.

અહીં શ્રીમદ્ભૂજ કહે છે કે જો નિમિત્તને ગ્રહણ કરે તો જ મુક્તિ મળે. અન્યથા નહીં. જેઓ નિમિત્તનો અપલાપ કરે તે માત્ર પોતે કંઈક સાધી રહ્યા છે એવી ભ્રાંતિમાં જ રહે, પણ હાથ કંઈ આવે નહીં.

અહીં એકાંત આગહી જીવ કયાં શું ગુમાવી રહ્યો છે તે બતાવ્યું છે. પોતે સિદ્ધ સ્વરૂપી હોવા છતાં પોતાની ભૂલને કારણો જ પામી શકતો નથી. એ ભૂલ સુધરે તો જરૂર સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી શકે.

હવે જીવનની ભ્રમજ્ઞાઓ અન્ય કયાં છે તે અવસરે -

મુખ્યી જ્ઞાન કથે....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની - અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભયાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રતની આરાધના કરનારો જીવ સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી બને છે. સર્વજ્ઞતા જ્ઞાનગુણાની ચરમ પરિણાતિ છે. વિશ્વનાં સર્વ દ્રવ્યો-પર્યાયોને જાગ્રવાની સાથે પોતે પોતાનો સર્વ ગુણો સહિતનો સંપૂર્ણ અનુભવ કરે, તે સંપૂર્ણ જ્ઞાન.

સંપૂર્ણ જ્ઞાનરૂપ કેવળજ્ઞાન સિવાયનાં બધાં જ જ્ઞાન અધૂરાં-અપૂર્ણ. પૂર્ણીતા માત્ર કેવળજ્ઞાનમાં જ હોય. વળી આગળ કહી ગયા તેમ કેવળજ્ઞાન અનંત છે. અને મતિ-શ્રુત આદિ જ્ઞાન અંતવાળાં છે એટલું જ નહીં, પણ પૂર્વોનું જ્ઞાન હોય તેવા જીવોનું જ્ઞાન પણ કેવળજ્ઞાનના અનંતમા ભાગો જ છે. અગાધ સમુદ્રની સામે જેટલું મૂલ્ય એક બિંદુ પાણીનું. બસ, કેવળજ્ઞાનની સામે શ્રુતધર કે પૂર્વધર હોય તેનું મૂલ્ય પણ એક બિંદુ જેટલું જ. એથી વિશેષ નહીં.

જો આ સત્ય સમજાય તો કોઈ જીવ જ્ઞાનનો મદ કરી શકે નહીં. મદ કરવા જેટલું જ્ઞાન હોય તો તે કેવળજ્ઞાન જ છે. હું તો ઘણીવાર પ્રવચનોમાં કહું છું જ્ઞાનનો મદ કરવાનું મન થાય તો હમણાં રહેવા દો. આટલા અમથા જ્ઞાનનો શું મદ કરવો? કરવો હોય તો કેવળજ્ઞાન થયા પણી કરજો. એની તુલનામાં કોઈ જ્ઞાન ઊભું નહીં રહી શકે! બંધુઓ! તમારા ઉત્તરની મને ખબર છે. તમે કહેશો: અંતરમાંથી સર્વથા મદનો નાશ થશે ત્યારે તો કેવળજ્ઞાન થશે તો મદ કરાશે કચાંથી? બસ, એ જ બતાવે છે કે જ્ઞાન એ મદ કરવાનું સાધન નથી. જ્ઞાન ભણતાં કે ભણી લીધા પણી જિનવરને વંદીએ અને કહીએ કે હે પ્રભુ! ઘણુંયે ભણ્યો, ઘણું જ્ઞાન મને થઈ ગયું એમ માનું છું પણ એ તારા જ્ઞાનના અનંતમા ભાગથી જરાય વધારે નથી, તો ચેલેલો મદ ઊતરી જશે અને નમ્રતા આપોઆપ આવશે.

જેને પોતાના જ્ઞાનની મર્યાદાનું ભાન નથી એવો અપૂર્ણ જીવ થોડું કંઈક મેળવી લે, થોડા ગ્રંથો વાંચી લે, થોડું સમજતાં શીખી જાય કે એ માનતો થઈ જાય કે મારા જેવો જ્ઞાની કોઈ નથી. પોતાને સંપૂર્ણ માનવા તથા મનવવા માંડે એટલું જ નહીં, પૂજા પ્રતિજ્ઞાની ભાવના પણ તેને થાય. લોકો પાસેથી એવી અપેક્ષા સેવતો થઈ જાય. આમ પૂજા-પ્રતિજ્ઞાનો, યશ-કીર્તિનો મોહ છૂટચો ન હોય, આવો લોભ તો પડ્યો જ હોય અંતરમાં. એવા જીવને શ્રીમદ્ભ્રગ દ્રોહી સંબોધે છે.

**મુખથી જ્ઞાન કથે અને, અંતર છૂટચો ન મોહ,
તે પામર પ્રાણી કરે, માત્ર જ્ઞાનીનો દ્રોહ....૧૩૭....**

જેની કથની અને કરણીમાં એકતા નથી પણ અંતર છે એવા એકાંત નિશ્ચયવાદી જીવો, મુખથી તો આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની વાતો કરતા હોય. હું ત્રિકાળી સત્ત શુદ્ધ આત્મા છું. મારો આત્મ-પ્રભુ સર્વથી બિશ્ર-અસંગ છે, નિરાગી ભગવંત છે, અખૂટ સામર્થ્યનો ધર્ણી છે. આ અને આવા બીજા અનેક ગુણોનો મહિમા, પોતે સંપૂર્ણ જ્ઞાની છે એમ માનીને ગાતો હોય. પરંતુ એના અંતરંગને તપાસીએ તો તેમાં વિકારો એટલા જ ભર્યા હોય.

પોતાને ત્રિકાળી સત્ત માનતો હોય અને મૃત્યુનો ડર ઓછો ન થયો હોય, મરવું ગમતું ન હોય, મરણાની વાત આવે ત્યાં તેનાથી દૂર ભાગનો હોય. જે દ્વય ત્રિકાળી સત્ત છે તેને ક્યાં મરવાનું છે? છતાં હું મરી જઈશ તો? આ વિચાર અને કાયમ પીડતો હોય. પોતાના ત્રિકાળી સ્વરૂપ પર અને વિશ્વાસ ન હોય.

આત્માની શુદ્ધતાની વાત કરનાર રાગ કે દેખના એક પણ નિમિત્તને છોડી શકતો ન હોય, વિષયોના રાગ અંદરથી છૂટચા ન હોય, ઈન્દ્રિયોના પોખરામાં ક્યાંય પાછો પડતો ન હોય. એકાદ વાર પ્રયોગ કરી જોવો જોઈએ કે આવા શુદ્ધજ્ઞાનીને ખાવા માટે હલકામાં હલકો નીરસ પદાર્થ આપવો જોઈએ અને પછી તેનાં પરિણામો કે ભાવોને તપાસવા જોઈએ તો જ્યાલ આવે કે તેનો આત્મા નિરાગી બની શુદ્ધ થયો છે કે રાગદશાથી તરબોળ ભર્યો છે. બંધુઓ! શાસ્ત્રોમાં પાઠ આવે છે કે, ધર્મ આણગાર અને તેના જોવા બીજા તપસ્વી મુનિઓ છણુના પારણો છણ, અહુમ અને તેથી પણ વધુ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતા અને પારણાના દિવસે માત્ર એક મુહી

નીરસ ભોજન એકવાર લે. છતાં સમતા તો તેના તન-મનમાં લહેરાઈ રહી હોય. ઈન્દ્રિયોના કોઈ વિષય તેમને લોભાવી શકતા ન હોય. આવા મહાપુરુષો ખરેખર આત્મ-દશાને પાખ્યા હોય. બાકી ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં ગળાદૂબ પડ્યો હોય અને વાતો કરે શુદ્ધ આત્માની.

સાંસારિક જીવનચ્ચવહાર જરાય સુધર્યો ન હોય. કાવાદાવા કે પ્રપંચ જેમના તેમ જ ચાલતા હોય. અરે! એવું પણ જોવા મળે કે મોઢેથી નિશ્ચયનયની વાતો કરતો હોય અને શ્રદ્ધા તો એવી જ ધરાવતો હોય કે ધર્મના ક્ષેત્રમાં, સત્તસંગના ક્ષેત્રમાં, અન્ય મતને નીચો દેખાડવામાં આવી બધી વાતો કરાય. ત્યાં નિશ્ચયનયને આગળ કરાય પણ આપણા ભौતિક વ્યવહારના ક્ષેત્રમાં, ધંધાના ક્ષેત્રમાં, પરસ્પરના વ્યવહારમાં તો જેમ સહુ જીવતા હોય તેમ જ જીવાય. ત્યાં જરાય આધું-પાછું ન ચાલે!

વ્યવહારમાં બીજાની જેમ એક-બીજાના સંબંધોમાં ક્યાંય પણ થોડું ઓછું પડે તો તરત દેખ થયો હોય. ઓરતા-ધોખા કરતો હોય. અમુકના ઘરે પ્રસંગ હતો તો મને ન બોલાયો, મને આમંત્રણ ન આયું. મારી કિમત કરી નહીં. એટલું જ નહીં, એના દીકરાના લગ્નમાં હું રૂ. ૫૦૦ની ભેટ આપી આવ્યો હતો અને મારા ઘેર પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે માત્ર રૂ. ૧૦૦ ની જ વસ્તુ લઈ આવ્યો! આવા તો અનેક પ્રસંગો જીવનમાં આવે અને દરેક વખતે આવા રાગાદિના ભાવો કરતો જ હોય! તો આને જ્ઞાની કહેવો? શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય તો રોજ કરતો હોય! કેટલાક ખાસ શાષ્ટ્રો રટી લીધા હોય, જે બધે જ કહેતો ફરતો હોય અને તેમાંય અન્ય સંપ્રદાયના લોકો મળે ત્યાં તો જાણો ધર્મજનૂન ચડતું હોય એવા દેખના રંગો રંગાઈ જાય!

અરે! એક અજ્ઞાની જીવ કે જે આત્મા વિષે કશુંય ન જાણતો હોય તેના વ્યવહારમાં અને આવા નિશ્ચયવાદીઓના વ્યવહારમાં કશોય ફરક ન હોય!

આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયા પછી અહું તો ગણી જ જીવો જોઈએ. તેના બદલે તેના જેટલું અહું બીજામાં ન હોય! બંધુઓ! માફ કરજો, પણ જ્યારે નિશ્ચયની વાતો કરનારના અહુંને જોઈએ ત્યારે એમ થાય કે આના હાથમાં શાસ્ત્રો આવ્યાં કે શુદ્ધ નિશ્ચયની વાળી સાંભળી એ બધી શું આ રૂપે જ પરિણામી? એના અહુંને વધારનાર બની? શાસ્ત્રોમાં સર્વજ-

સર્વદર્શી પરમાત્માએ કહ્યું છે કે “ગમે તેવા આગમો હોય તે મિથ્યાત્વીને મિથ્યારૂપે જ પરિણામે!” એ કથન આવા જીવોમાં પ્રત્યક્ષ સાકાર થતું જોવામાં આવે.

એટલું જ નહીં! થોડાં શાસ્ત્રો ભણી ગયો, કંઠસ્થ કરી લીધાં, વાકૃપટુતાના કારણો બોલતાં શીખી ગયો કે માન-પ્રતિજ્ઞાની ઈચ્છા અંદરથી જોર કરવા માંડે. સમાજ તેને માને-પૂજે, તેની યશકીર્તિ વધે. આવા અભરખા થવા માંડે. પોતે જે ઈષ્ટદેવને માનતો હોય તેને મૂક પડતા અને પોતાના નામે સંપ્રદાય ચલાવવા માંડે!

બંધુઓ! કેવો દુષ્મકાળ છે! ધર્મને નામે કેટલાં ધર્તિંગ ચાલે છે! ઊંચી ઊંચી વાતો કરનારાઓની દયા આવે એવું છે. એટલે જ શ્રીમદ્ભૂતાને કહ્યું કે આવા જીવો, જેના મુખની વાતો નિશ્ચયની હોય પણ અંતરમાં પડેલો મોહભાવ કર્યાંય દૂર ન થયો હોય તેવા બિચારા જીવો પામર છે, નિર્માલ્ય છે. એની તો દયા ખાવા સિવાય બીજું શું થઈ શકે?

પણ શ્રીમદ્ભૂતાને કહે છે, એવા જીવો પર વધારે કરુણા તો એમ આવે છે કે એને ખબર નથી હોતી કે પોતે શું કરી રહ્યો છે. પોતે જ્ઞાની છે, બહુ જાણો છે, પોતે જાણો છે-સમજે છે એટલું બીજા કોઈ જાણતા નથી. આવું કહેવડાવવાના મોહમાં કેવડો મોટો અનર્થ આચરી બેસે છે.

પહેલી વાત તો એ કે તેને સાચા જ્ઞાનની ઓળખ થતી નથી. જ્ઞાનીના ચરણોમાં જઈ શકતો નથી. જ્ઞાની પ્રત્યે અહોભાવ કેળવી શકતો નથી. જ્ઞાનીની આદર ભક્તિ કરી શકતો નથી. પણ જ્ઞાનીને ખોટા ઠરાવવાના પ્રયાસો કરે છે. તેમના પ્રત્યે ઈર્ઝા સેવે છે અને જ્ઞાનીનું ખરાબ થાય એવું ઈચ્છતો થઈ જાય છે! કેવડો મોટો દ્રોહ!

આ કાળમાં પણ ચારે બાજુ આવું જોવા મળે છે. આપડો ઈતિહાસ પણ સાક્ષી પૂરે છે. મહાવીરની સામે ગોશાળાએ કેવો દ્રોહ કર્યો! પણ બંધુઓ! હું તો કહીશ કે ગોશાળાએ સારો હતો. એણો દંબ ન સેવ્યો. મહાવીર પ્રયે ઈર્ઝાના ભાવ જાગ્યા તો જગત જુઓ એ રીતે તેની સામે આવ્યો અને પ્રભુને પીડ્યા! અને ઈતિહાસના પાને ચડી ગયો. પણ આ કાળ તો બહુ ભયંકર કાળ છે! આ યુગમાં ઈર્ઝા-દ્રેષ્ટી એક-બીજાનું સત્યાનાશ કરનારાઓ એવા દંબી હોય છે કે પાછળથી જ વાધની જેમ

થાપો મારે. જેના પ્રત્યે દ્રેષ્ટીઈર્ઝા સેવે છે તેને પણ ખબર ન પડે અને સમાજ પણ ન જાણો. સમાજમાં તો એ સારો જ રહે! આ દંબ તો મહા મોહનીય કર્મ બંધાવનાર છે!

ગોશાળા વિષે વિચારીએ. ભગવાન મહાવીરની છઘસ્થ અવસ્થામાં, છ વર્ષ સુધી પ્રભુની સાથે, પ્રભુના શિષ્ય બનીને રહ્યો. સાથે વિચરણ કર્યું. પ્રભુ પાસેથી ઘણુંયે શીખ્યો અને પ્રભુથી અલગ વિચરવા માંડયો. પોતે સંન્યાસી તો હતો જ અને અનેક વિદ્યાઓ જાણી લીધી હતી. ભૂત-ભવિષ્યના કથન પણ કહેતાં શીખી ગયો હતો અને તેણો પોતાનો નવો ચોકો ઉભો કર્યો. હજારોને આકર્ષા. લોકો તેના ભક્ત બન્યા અને ગોશાળાએ પૂજાવા માંડયો. તેનામાં લોકોને પોતાની પાછળ ફેરવવાની કળા હતી..

આ કળા હોય તો ભક્તોનાં જુંડ વધતાં વાર ન લાગે. અમારા સ્વ. ગુરુદેવ પૂજ્ય પ્રાણાલાલજ મહારાજ સાહેબ ઘણીવાર કહેતા ‘જૂકનેવાલે તો હું, જૂકનેવાલે ચાહિયે’ દરેક યુગમાં આવું બનતું જ આવ્યું છે. ગોશાળાએ પણ હજારો નહીં, લાખો ભક્તોનો સમુદ્દર લેગો કરી લીધો.

સમય વ્યતીત થયો. ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન થયું. તીર્થની સ્થાપના કરી તીર્થકર થયા. માનવો જ નહીં, દેવો, અને દેવના દેવ ઈન્દ્રો દ્વારા પ્રભુ પૂજાવા લાગ્યા. તેમની સર્વજ્ઞતાનો પ્રયંડ સૂર્ય તપવા માંડયો. પ્રભુના તેજની સામે ગોશાળાએ જાંખો લાગવા માંડયો. પોતે પોતાને જિન આઈત-સર્વજ્ઞ કહેવડાવતો હતો, પૂજા પામતો હતો. અને હવે સાચા જિનેશ્વરને સહુએ ઓળખી લીધા. ગોશાળાની પોલ ખૂલી ગઈ અને કોધે ભરાયો! વળી ભગવાન મહાવીરની પૂજા ઈન્દ્રો કરે તે તો કેમ સહું જાય? અને ઈર્ઝાની આગ પ્રજવણી ઉઠી. મહાવીર જૂઠો છે. એ સર્વજ્ઞ નથી પણ સાચો સર્વજ્ઞ હું જ છું એ બતાવવા પોતાની લબ્ધિનો પ્રયોગ કરવા પ્રભુની સામે દોડી આવ્યો.

આવીને શાંદોના પ્રહાર વડે પ્રભુનું અપમાન કરવા લાગ્યો. પ્રભુએ મૌન સેવ્યું તો એ વધુ ઉશ્કેરાયો અને પ્રભુના ઉપકારને વીસરી, પોતાની પાસે રહેલી તેજોલેશ્યા પ્રભુ તરફ છોડી. મુખમાંથી અને આંખોમાંથી અગ્નિની જવાળાઓ નીકળવા માંડી અને પ્રભુના શરીર સુધી પહોંચી. પ્રભુ

કલ્યાતીત પુરુષ, જિનનામકર્મનું પ્રબળ પુરુષ, તેથી ગમે તેવો પ્રચંડ અજીનિ પ્રભુને બાળી શકે નહીં. મહાવીરના શરીરને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી અગ્નિ-જવાળાઓ પાછી ફરી અને ગોશાળાને દજાડવા માંડી. અસહ્ય બળતરાથી ગોશાળો ખૂમો નાખવા માંડ્યો અને પ્રભુએ શીતલ વેશ્યા છોડી તેની બળતરાને શાંત કરી.

બંધુઓ! વિચારો. આ શું છે? ઈર્ઝાની આગમાં જલતા ગોશાળાએ વિચાર ન કર્યો કે હું કોને મારવા તૈયાર થયો છું? એક વખત મેં જેને મારા ગુરુ રૂપે સ્વીકાર્યા, જેમનું શિષ્યત્વ મેં સ્વીકાર્યુ-ગ્રહણ કર્યું એમનાં માન-પૂજા-યશ હું સહન નથી કરી શકતો? સર્વજ્ઞને ખોટા ઠરાવવાનો પ્રયાસ કર્યું? એ મારી કેટલી અજ્ઞાનતા! અરે! તેને લાખો ભક્ત હતા. તેની સામે ઉઘાડો પડી જઈશ એવો ડર પણ ન લાગ્યો! ઈતિહાસના પાને બદનામ થઈ ગયો.

આ કોણે કરાવ્યું? અજ્ઞાનતાએ, તેથી જ શ્રીમદ્ભૂજાએ કહ્યું કે આવા પામર જીવો જ્ઞાનીને ઓળખે નહીં અને ગુરુદ્રોહી થાય! જ્ઞાનીનો દ્રોહ કરે! માટે કથની-કરણીનું ઐક્ય સાધવું બહુ જ જરૂરી છે. અંતરમાં જો સાચી મુમુક્ષુતા પ્રગટી હોય તો જ જ્ઞાનીનું મહત્વ સમજાય અને પોતાનું અજ્ઞાન દૂર થાય. મુમુક્ષુના અંતરમાં કેવા ગુણો પ્રગટચા હોય તે અવસરે -

૩

ધ્યે મુમુક્ષુ ઘટ વિશે....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની - અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભયાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરતાં મુમુક્ષુ જીવમાં ગુણવૃદ્ધિ થતી રહે છે. જેમ-જેમ આરાધનામાં આગળ વધે તેમ-તેમ આત્મામાં રહેલ અનંત-ગુણો કમશા: પ્રગટે છે.

મુમુક્ષુતા એટલે મોક્ષની અદ્યભૂ ઈચ્છા. આવી મુમુક્ષુતા માટે જીવમાં પ્રથમ કયા-કયા ગુણો હોવા જરૂરી છે એ બતાવતાં શ્રીમદ્ભૂજ ફરમાવે છે -

દ્યા, શાંતિ, સમતા, ક્ષમા, સત્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય;

હોય મુમુક્ષુ ઘટ વિશે, એહ સદાય સુજ્ઞાય....૧૩૭

જિનેશ્વરનો ધર્મ જ દ્યા-પ્રધાન છે. દ્યાને ધર્મનું મૂળ કહ્યું છે. જ્યાં દ્યા છે ત્યાં જ ધર્મ છે. કેટલાક લોકો દ્યાને રાગભાવ માનીને વર્જ્ય ગણે છે, તે બહુ મોટી ભ્રમણામાં છે. જિનેશ્વરનો માર્ગ જ દ્યારૂપ છે. જિનેશ્વરનો અનુયાયી કહેવાતો હોય અને દ્યાનો નિષેધ કરતો હોય તે જિનનો નહીં પણ અન્ય કોઈનો અનુયાયી હશે પણ જિનેશ્વરનો તો નહીં જ શ્રીમદ્ભૂ પણ કહે છે :

ધર્મ તત્ત્વ જો પૂછયું મને તો સંભળાવું સ્નેહે તને;

જે સિદ્ધાંત સકળનો સાર, સર્વમાન્ય સહૃદુને હિતકાર.

ભાષ્યું ભાષણામાં ભગવાન, ધર્મ ન બીજો દ્યા સમાન;

અભયદાન સાથે સંતોષ, ધો પ્રાણીને દળવા દોષ.

સત્ય શીલ ને સધળાં દાન, દ્યા હોઈને રહ્યાં પ્રમાણા;

દ્યા નહીં તો એ નહીં એક, વિના સૂર્ય કિરણ નહીં દેખ....

આ પદમાં બહુ જ સરલતાથી શ્રીમદ્ભૂ સમજાવે છે કે દ્યાધર્મ જ સર્વત્રોષ ધર્મ છે. જ્યાં દ્યા છે ત્યાં જ તેની પાછળ અન્ય ગુણો પણ આવે

છે. પણ જો દયા ન હોય તો સૂર્ય વિના જેમ અંધકાર છવાઈ જાય, સૂર્ય વિના તેનું એક કિરણ પણ ન હેખાય તેમ, દયા વિના સત્ય, શીલ આદિ ગુણો પણ જીવનમાં ટકી શકતા નથી.

આ ગાથામાં પણ શ્રીમદ્ભ્રગુણા મુમુક્ષુના ગુણોનું વર્ણન કરતાં પહેલો ગુણ 'દયા' કહ્યો.

અહીં 'દયા' એટલે સ્વદયા. જેને પોતાનું સ્વરૂપ સમજાયું છે, પોતે નિર્વિકાર શુદ્ધ ચિદ્રૂપ આત્મા છે પણ કર્મના કારણો, વિભાવને કારણો, રાગાદિના કારણો એ મહિન થઈ ગયો છે. આ મહિનતા, આ વિકાર જ જીવને અકળાવે છે. અનાદિથી વિકારોના કારણો પીડિત જીવને જ્યારે આ પીડા અસહ્ય થઈ પડે ત્યારે તેને પોતાને પોતાની જ દયા આવે છે. આને સ્વદયા કહે છે. આવો જીવ નિશ્ચય કરે કે આત્મા પીડાય એવાં કાર્યો નથી કરવાં. હિંસાદિ કાર્યો આત્માને મહિન કરી પીડિત કરનારાં છે માટે હિંસાદિનો ત્યાગ થાય છે.

વળી જ્યારે પોતાને પોતાની દયા આવે ત્યારે સાથે એ પણ સમજાય કે મને મારી આત્મિક પીડા પસંદ નથી તો કોઈ પણ જીવને શારીરિક, માનસિક કે આત્મિક પીડા કેમ ગમે ? માટે મારે કોઈને દુઃખ આપવું નહીં. આમ 'સ્વદયા' માં 'પરદયા' સમાઈ જાય છે. અન્ય જીવો પ્રત્યે અનુકૂંપાના ભાવ સહજરૂપે જાગે.

'સ્વદયા' જેના અંતરમાં આવી તેને રાગાદિ ભાવો પીડાકારી છે, અનર્થકારી છે તે સમજાય જ. તેથી રાગાદિ ભાવોથી થતી પ્રવૃત્તિ સહજરૂપે રોકાઈ જાય. રાગાદિ છે ત્યાં જ અશાંતિ છે. રાગાદિ પ્રવૃત્તિ રોકાઈ એટલે શાંતિનો અનુભવ થાય. જે શાંતિ સંસારના કોઈ પણ પ્રસંગો, કોઈ પણ સ્થળો, કોઈ પણ પૌઢગલિક સુખમાં ન મળી હોય તે શાંતિ પોતાને પોતામાંથી પ્રાપ્ત થાય. અને જેમના ચરણોમાં સદાય શાંતિ પમાય છે તેવા સંતોના શરણો જઈ તેમની આજ્ઞાનો આરાધક બને. જેમ-જેમ આજ્ઞા આરાધક ભાવ વધતી જાય તેમ-તેમ કષાયો મંદ પડે અને ફળસ્વરૂપ શાંતિ, પરમશાંતિનો અનુભવ થાય. જેના કષાયો ઉપશાંત થાય તેને શાંતિ મળે જ.

શાંતિ આવ્યા પછી સમતા આવે, કષાયોની ઉગ્રતા જ વિષમતા પેદા

કરાવે છે. કષાયો મંદ થાય, ઉપશાંત થાય, એટલે પ્રથમ શાંતિ આવે અને પછી સમતા આવે. અંતરમાં નિશાદિન ઉછળતા કષાયોનો ઊભરો બેસી જાય તો પછી તે જીવને પીડી ન શકે. જેમ કે ચૂલ્હા પર મૂકેલું દૂધ. દૂધનો સ્વભાવ તે ઊભરાવાનો. પણ બહેનોમાં એટલી ચાલાકી હોય કે તે દૂધને ઊભરાવા દે નહીં. દૂધમાં ઊભરો આવે એટલે કાં તો દૂધને ચૂલેથી ઊતારી લે અને કદાચ ઉતારવાનાં સાધનનો અભાવ હોય તો અંજલિ ભરીને પાણી દૂધમાં છાંટી દે, તેથી ઊભરો શાંત થઈ જાય અને પછી સાધન શોધી ઊતારી લઈ એક બાજુ મૂકી દે એટલે દૂધ પોતાની મેળે જ ઠંડું થઈ જાય.

બંધુઓ! અંતરમાં સમતા લાવવી હોય તો આમ જ કરવું પડશે. કષાયો ચિત્તમાં ઊભરાઈ રહ્યા હોય તેને સમજણાથી રોકી રાખવા, જે કાણિક જ થઈ શકે. પણ ચિત્તને કષાયોમાંથી બેંચી લેવું. ચિત્તને કાંઈ ને કાંઈ જોઈએ છે. તેને કષાયોથી વેગળું કરી આત્મ-સ્વરૂપની લીનતામાં રોકી દો. ધ્યાનમાં રોકી દો, તો ચિત્ત કષાયોથી વેગળું થતાં આપોઆપ કષાયો ઉપશાંત થઈ જશે. અને પછી તો ઊભરો બેસી જતાં જેમ દૂધ આપમેળે ઠંડું થઈ જાય, પોતાના મૂળ સ્વભાવમાં આવી જાય તેમ આત્માનો મૂળ સ્વભાવ સમતા જ છે તેથી આપોઆપ ચિત્તમાં સમતા આવી જ જાય.

અંતરમાં સમતા આવ્યા પછી કોધાદિના નિમિત્તો જીવને બહુ મૂંજવી શકે નહીં. ક્યારેક પૂર્વકર્માના ઉદ્યે આવાં નિમિત્તો આવે. જીવને સત્તાવવાનો પ્રયત્ન કરે. પણ જીવ ક્ષમા ધારણા કરી લે. કોધ એ તો આગ છે. આગમાં પડનાર દાઝચા વિના ન રહે. એમ માની ક્ષમાના શીતળ જળનો જ આશ્રય લઈ સ્વયં શીતળતાનો અનુભવ કરે.

ક્ષમાભાવ એવો વિકસિત થાય કે કોઈ માનવ, પશુ કે દેવ ઉપરસ્થ દેવા આવે તો પણ તેના પ્રત્યે દ્રેષ્ણ ન આવતાં કરુણા પ્રગાટે. એમ થાય કે મને નિમિત્ત બનાવી એ જીવ વિષમતામાં પરિણામી રહ્યો છે. બિચારાને કેવું વિષમ પરિણામ ભોગવવું પડશે. આમ એ જીવ કરુણા આવતાં પોતાના આત્મામાં ક્ષમા ધારણા કરી રાખે. શાસ્ત્રોમાં શ્રમજાના દશ ધર્મોમાં પહેલો ધર્મ ખાંતિ એટલે ક્ષમા બતાવ્યો છે. એટલે જ આપણા કેટલાક પૂર્વચાર્યો ક્ષમાશ્રમજા કહેવાતા. જેમનામાં ક્ષમાનો મહાન ગુણ જગ્રત થઈ ગયો, તેમનામાં તે પછીના બીજા નવ ગુણો આવતાં વાર નથી લાગતી.

આટલા ગુણોના ધારક મુમુક્ષુને સત્ત તત્ત્વની અડોલ શ્રેદ્ધા હોય. સત્ત અર્થાત્ આત્મા. ‘હું આત્મા છું’ એવું ભાન તેને નિરંતર વર્તતું હોય તેથી એ જીવ સ્વદ્યામાં જ રાચતો હોય. જ્યાં સ્વદ્શા છે ત્યાં કોઈ પણ દુર્ગુણોને આશ્રય મળે નહીં. કારણ દુર્ગુણ એ તો જીવની વિકારી દ્શા છે. વિકાર કઢી સુખ કે શાંતિ ન આપે પણ દુઃખ અને અશાંતિ જ આપે. આવા નિશ્ચલ શ્રેદ્ધાવાન જીવ કોઈ પણ વિકારોને પોષણ કેમ આપે? તેથી હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અબ્રાહ, પરિચહ આદિ મુખ્ય પાંચ પાપો તો જીવનમાં ઉભા જ શાના રહે? સત્તનું લક્ષ્ય છે, સત્તનું આચરણ છે, તેના જીવનમાં, વ્યવહારમાં, વાણીમાં, વિચારોમાં સત્ય જ હોય.

સતના ઈચ્છુક આત્મામાં સહજરૂપે ત્યાગ આવી જાય. તેને પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવો પડે નહીં. કારણ વસ્તુઓનું - વિષયોનું મમત્વ તથા રાગ ઉત્તરી જ્ય તેથી ત્યાગ સહજ થાય અને ત્યાગ સાથે સંસાર કે રાગાદિની ઉદાસીનતારૂપ વૈરાગ્ય પણ હોય જ. આમ ત્યાગ અને વૈરાગ્ય આ બંને મુમુક્ષુના જીવનમાં હોય જ.

એ માટે જ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની ભૂમિકામાં પણ શ્રીમદ્ભૂ ત્યાગ-વૈરાગ્યનું ઘણું વર્ણન આપી ગયા. અહીં પણ એ જ કહે છે કે મુમુક્ષુ જીવ સદા આ ગુણોને વિષે જગત હોય. તેના અંતરઘટમાં આ ગુણોનું ઘોલન થઈ રહ્યું હોય. ખરો મુમુક્ષુ કોણ છે એ જાણાવું હોય અથવા પોતે મુમુક્ષુની કોટિમાં આવી શકે છે કે નહીં એ જાણાવા આ સાત ગુણોને સામે રાખી પોતાની જાતને તપાસી લેવી. આ ગુણોની જાગૃતિ જેનામાં રહેતી હોય તે મુમુક્ષુ, બીજો નહીં. હવે જ્ઞાનીદ્શા કેવી હોય તે અવસરે. -

૩

આત્મ-ચિંતાન

‘હું....આત્મા....છું’...‘હું....આત્મા....છું’

ચેતન....એ મારું સ્વરૂપ....

હું....ચેતન છું....જગત....જડ છે....ચૈતન્ય....એ જ આત્મા,...આત્મા....એ જ ચૈતન્ય....ચૈતન્ય....એ મારો વિશિષ્ટ ગુણ છે....અસાધારણ ગુણ છે, જે મારા સિવાય...., આત્મા સિવાય....જગતના કોઈ પણ દ્રવ્યોમાં હોય નહીં....હું ચેતન છું....એટલે જ જગતથી જુદો છું....દસ્તિથી દેખાતા બધા જ પદાર્થો....જડ છે....પુદ્ગલના પિંડ છે....દસ્તિથી અગોચર એવો હું....ચૈતન્ય પિંડ છું....સર્વ પદાર્થો જડ છે....

આ શરીર....જડ છે....ઈન્દ્રિયો જડ છે....મન પણ જડ છે....જેટલા જડ પદાર્થો છે....તે મારાથી જુદા છે....હું ચૈતન્ય માત્ર આત્મા....દેહ મારો નથી....હું દેહનો નથી....ઈન્દ્રિયો મારી નહીં....હું ઈન્દ્રિયોનો નહીં....મન મારું નહીં....હું મનનો નહીં.... શરીર....ઈન્દ્રિય....અને મન....તે બધાથી જુદો હું....ચૈતન્ય આત્મા છું....મારા ચૈતન્યને પ્રગટ કરવાના....દેહ....ઈન્દ્રિય....અને મન....માત્ર માધ્યમ છે....

દેહના માધ્યમથી ચેતન પ્રગટ થાય છે....એટલે કે ઓળખાય છે....ઈન્દ્રિયના માધ્યમથી ઓળખાય છે....મનના માધ્યમથી ઓળખાય છે....પણ દેહ....તે આત્મા નથી....ઈન્દ્રિય....તે આત્મા નથી....મન....તે આત્મા નથી....આ ચેતન દેહ સાથે ભયો છે...., એટલે જ દેહની સક્રિયતા છે....ઈન્દ્રિયો સાથે ભયો છે....એટલે ઈન્દ્રિયોની સક્રિયતા છે....એ જ રીતે એ મન સાથે ભયો છે....માટે જ મન સક્રિય છે....ચેતન...., દેહ-ઈન્દ્રિય અને મનથી....પર થઈ તો....એ કોઈ કાર્ય કરી શકે નહીં....સક્રિયતા છે....તે ચેતનની છે....દેહમાંથી....ચેતન નીકળી જાય

પછી....દેહ કે ઈન્દ્રિય કોઈ કાર્ય કરી શકે નહીં....

એટલે જ ચેતના....એ આત્માનો ગુણ છે...., દેહનો ગુણ નથી...., ઈન્દ્રિયનો ગુણ નથી....મનનો ગુણ નથી....હું....આત્મા છું....ચૈતન્ય....મારો ગુણ છે....ચૈતન્ય મારો સ્વભાવ છે....મારે....મારી સ્વરૂપદશાને....પ્રાપ્ત કરવી છે....મારી નિજાનંદની મસ્તીને....મારે....માણવી છે....ચૈતન્યની અનુભૂતિ કરવી છે....

એ માટે આખાયે જગતને ભૂલી....જગતનાં સમસ્ત જડ દ્વયોથી પર થઈ....દેહ....ઈન્દ્રિય....અને મનથી પણ પર થઈ....મારામાં ઠરી જાઉ....મારામાં સ્થિર થઈ જાઉ...., મારામાં સમાઈ જાઉ....તો ચેતનાના આનંદને....માણી શકું છું...., ચેતનાને અનુભવી શકું છું....એ માટે વધુ....એકાગ્ર....થઈ....થોડી ક્ષણો....આત્માનું ચિંતન કરીએ....

‘હું....આત્મા....છું....હું....આત્મા....છુ’

ॐ....શાંતિ....શાંતિ....શાંતિ.

૩

બાકી કરીયે ભાંડ....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતક્ષાની - અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભયાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બગ્દર્શન, સમ્બગ્દજ્ઞાન અને સમ્બગ્દારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના ક્રમ-ક્રમે મોહભાવને ક્ષીણ કરતી જાય છે. મોહની ક્ષીણતા વધતા આત્મામાં વિશુદ્ધિ વધે છે.

આત્મામાં જે કંઈ અશુદ્ધિ છે, મળિનતા છે તે મોહના કારણે છે. મોહ બે પ્રકારે. આત્માની વિપરીત શ્રદ્ધા અને રાગાદિ ભાવોમાં ભમત્વ. આ બંને ભાવોનો ક્ષય થાય ત્યારે જ આત્મા વિશુદ્ધ બને છે. આત્માના સર્વ વિકારી ભાવોમાં મોહ સર્વોપરી છે તેથી જ તેને રાજાની ઉપમા આપી છે.

રાજ જેમ પોતાની પ્રજાનું પાલન કરે, રાજ્યનો વિકાસ કરે, રાજ્યનું રક્ષણ કરે-તેમ મોહની પ્રજારૂપ અનેક પ્રકારનાં ભિથ્યાત્વ તથા કોધાદિ કખાયો-રતિ આદિ નોકખાયો અને તેનાથી નિષ્પત્ત વિવિધ વિકારોને મોહ પોષણ આપે છે. તેનો વિકાસ કરતો રહે છે. આ ભાવો આત્મામાંથી આધા-પાદા ન થઈ જાય તેમ તેનું રક્ષણ કરતો રહે છે. એ સ્વયં એટલો સમર્થ છે કે પોતે બીજા બધાને સંભાળી લે. પણ પોતાને સંભાળવા માટે કોઈની જરૂર નહીં. એટલું જ નહીં એ એક જ ભાવ અનંત સંસારની પરંપરા ઊભી કરી દે. આજ સુધી જીવ સિદ્ધ- દશાને નથી પાખ્યો તેનું કારણ પણ એ જ છે. મોહદશા જાય નહીં ત્યાં સુધી આત્મામાં સમ્બગ્દશા જગ્રત થાય નહીં.

સમ્બગ્દશા વિના વીતરાગ દશા નહીં, અને વીતરાગદશા વિના સિદ્ધદશા નહીં. માટે જ જીવે સમ્બગ્દપરિણામદશા આત્મામાં જગ્રત કરવી પડશે. દશા પ્રગાટ થતાં દિશા બદલાઈ જશે. જેની દશા પ્રગાટે તેની દિશા બદલાઈ જ જાય. તેમાં વાર ન લાગે.

બંધુઓ! કર ચલાવતા હો, એક સીધી દિશામાં ચાલ્યા જાવ છો. Turn આવ્યો, તમારે દિશા બદલવી છે, તો બહુ જ થોડા પ્રયાસે એકથી

બીજુ દિશામાં ચાલ્યા જાવ છો. તે માટે જે જરૂર છે એ છે પ્રથમ તો ગાડી ચલાવવાનું જ્ઞાન. બીજું Licence અને ત્રીજું સ્ટીઅરીંગ પર કંટ્રોલ. આટલું હોય તો ગમે તે દિશામાં, ગમે તેટલા માઈલ ગાડી લઈ જવી હોય, તો લઈ જઈ શકો છો. બસ, એ જ રીતે જીવને રાગદશામાંથી વીતરાગદશા તરફ લઈ જવો હોય તો તે માર્ગો જવાનું જ્ઞાન, જીવમાં યોગ્યતા અને પરિણામધારા પર કંટ્રોલ, આટલું હોય તો જીવની દશા બદલાઈ જાય છે. આ દશા પ્રગટ કરી શકે તે જ જ્ઞાની.

આવા જ્ઞાનીની વાખ્યા કરતાં શ્રીમદ્ભૂત ફરમાવે છે -

મોહભાવ ક્ષય હોય જ્યાં, અથવા હોય પ્રશાંત;

તે કહીએ જ્ઞાનીદશા, બાકી કહીએ ભાંત....૧૩૮

જ્ઞાની કોને કહીએ? કાં તો જેનો મોહભાવ સર્વથા ક્ષય થયો હોય અર્થાત્ દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય રૂપ મોહનો અત્યંત ક્ષય કરી પૂર્ણ વીતરાગદશા જેણો પ્રાપ્ત કરી છે તે જ્ઞાની છે. અને કાં આ બસે પ્રકારના મોહ ઓછે-વત્તે અંશે ક્ષય થયા છે. પ્રશાંત થયા છે અર્થાત્ ચોથા ગુડાસ્થાનથી લઈ દશમા ગુડાસ્થાન સુધીની દશા, અરે! અગિયારમા ગુડાસ્થાન સુધીની દશા, જેમાં કમશા: મોહભાવ ક્ષીણા અથવા શાંત થતો જાય છે. વીતરાગતા કમે-કમે વિકસિત થતી જાય છે તે દશા.

આવી દશા જેના અંતરઘટમાં જાળી છે તે જ્ઞાની. અર્થાત્ સંસાર અને સંસારભાવનો રાગ સર્વથા ઉત્તર્યો છે અથવા ધીરે ધીરે ઉત્તરતો જાય છે તે જ જ્ઞાનીદશા છે. બાકી સંસારના સર્વ ભાવો જીવને લોભાવતા હોય, સંસારભાવમાં પ્રીતિ હોય, તેને પામવાના પ્રયત્નમાં હોય અને શાસ્ત્રો ઘણાં જ ભણી ગયો હોય તો તે જ્ઞાની નહીં, પણ જ્ઞાનની ભાંતિ.

જેના અંતરમાં ખરેખર જ્ઞાનદશા પ્રગટ થઈ હોય તેની દસ્તિ બદલાઈ જાય. દસ્તિ બદલાતાં તેની સૃષ્ટિ બદલાઈ જાય. અજ્ઞાની જીવને સંસારના પદાર્થોમાં જે મોહકતા દેખાતી હોય, પુદ્ગલો આકર્ષણ કરતાં હોય તે જ્ઞાની જીવને ન હોય. પદાર્થ પ્રત્યેની તેની ભાવના જ બદલાઈ જાય. તેથી સર્વ સામાન્ય માનવની પદાર્થની વાખ્યા અને જ્ઞાનીની વાખ્યામાં બઢું મોટું અંતર આવી જાય.

કવિવર બનારસીદાસ, આવા જ્ઞાની-ઉત્તમ પુરુષની દસ્તિ કેવી હોય

તે બતાવતાં, નાટક સમયસારમાં કહે છે -

કીચસૌ કનક જાકૈ નીચસૌ નરેશ પદ,
મીચસી મિતાઈ ગુરુવાઈ જાકૈ ગારસી
જહરસી જોગાજતિ કહરસી કરામાતિ
હહરસી હૌસ પુદ્ગલ છબિ છારસી
જાલસૌ જગ-વિલાસ ભાલસૌ ભુવન વાસ
કાલસૌ કુટુંબ કાજ લોક લાજ લારસી
સીઠસૌ સુજસુ જાને બીઠસૌ વખત માને
એસી જકી રીતિ તાંદિ વંદત બનારસી....

સુવર્ણ કીચડ-કાદવ સમાન છે. સુવર્ણ અને ધૂળમાં તત્ત્વત: કોઈ અંતર નથી. બસે પુદ્ગલ પરમાણુના પિંડ. વાસ્તવિકતા એ જ છે. આ દસ્તિ તો કેટલાક સામાન્ય મનુષ્યોમાં પણ જોવા મળે.

એક ગરીબ પતિ-પત્ની મજૂરી કરી માંડ-માંડ પેટ ભરે. એક વાર પાર્વતીના કહેવાથી શિવજીએ એ દંપતીને સુવર્ણ આપવા વિચાર્યુ. બસે મજૂરી કરવા જતાં હતાં ત્યાં રસ્તામાં સોનામહોરથી ભરેલી કોથળી મૂકી દીધી. આગળ પતિ ચાલ્યો જાય છે. પત્ની થોડી દૂર ચાલી આવે છે. એટલામાં પતિની ઠેસ વાગવાથી પેલી કોથળી ફાટી ગઈ. અંદરથી સોનામહોર બહાર નીકળી. જોયું તો સોનામહોર છે. પેલો ભાઈ વિચારે છે કે કોઈની કોથળી પડી ગઈ લાગે છે. તેને લઈ લેવાનો લોભ તો જગતો નથી પણ મનમાં એમ થયું કે પાછળ મારી પત્ની ચાલી આવે છે. કદાચ એનો જીવ લોભાઈ જાય. કારણ કારણી ગરીબાઈમાં જવી રહ્યા છે. આવો અનર્થ ન થઈ જાય! પારકું ધન લેવાની તૃણા ન જાગે માટે તેણો સોનામહોર પર ધૂળ વાળી દીધી. એટલામાં તેની પત્ની ત્યાં આવી પહોંચી. પૂછે છે : ‘શું કરો છો?’ એ આવી અને જોઈ લીધું તેથી હવે જે છે તે કહી દેવું પડે. તેથી કહે છે કે કોઈની સોનામહોર ભરેલી કોથળી પડી ગઈ છે. મારું મન તો ન લોભાયું પણ કદાચ તારું મન તેમાં જાય તો! એટલે તેના પર ધૂળ વાળી રહ્યો છું. પત્નીએ બહુ જ માર્ગિક જવાબ આયો. એ કહે :

“તમને તો એ સોનું દેખાતું હશે પણ મને તો ધૂળ જ દેખાય છે!
ધૂળ પર ધૂળ શું વાળવી?”

બંધુઓ! આ છે દૃષ્ટિનો ભેદ. જેના અંતરમાં સંતોષ પડ્યો છે, પ્રામાણિકતા પડી છે તેને પરધન પથ્થર જ દેખાય. બનારસીદાસજી પણ એ જ કહે છે કે આવા જીવને સુવર્ણ કાદવ - કીચડ જેવું દેખાય છે.

રાજપદ તેને નીચપદ જેવું લાગે છે. શા માટે? આપણી પ્રાચીન ઉક્તિ છે : ‘રાજેશ્વરી સો નરકેશ્વરી’ રાજાને રાજનીતિ સાથે કૂટનીતિનો આશ્રય લેવો પડે. કંઈક પ્રપંચ અને મહારંભ - મહાપરિગ્રહ સેવવા પડે. તેથી પ્રાય: કરીને તે નરકનો જ અધિકારી બને. નરક જેવી નીચતા કઈ? તેથી રાજપદને મહાન પદ નહીં પણ નીચ પદ માને.

રાગ-મોહ વિના મિત્રતા થાય નહીં. મોહ છે ત્યાં જ ફરી ફરીને જન્મ-મરણ છે માટે મિત્રતા મૃત્યુ સમાન માને.

જગતમાં મળતી મોટાઈ તે સદા જૂઠી જ હોય. કારણ આજે જે લોકો મોટાઈ આપે છે તે લોકો જ કાલે લાત મારી કચાં ફેંકી દેશે તેની ખબર નહીં પડે. આજે જે પ્રશંસા કરે છે તે કાલે નિન્દા કરવા માંડશે. માટે મોટાઈ તે ગારાના લીપડા જેવી છે.

યોગાદિ કિયાઓ જે કર્મબંધનનું કારણ છે તેને જેર સમાન માને છે અને મંત્ર-તંત્રાદિની કરામતો, જે લોકોને અમજાળમાં ફસાવનાર છે, તેને દુઃખ સમાન માને છે.

લૌકિક ઉભિતિ અને માન-પ્રતિષ્ઠા પામવાની ભાવનાને અનર્થ સમાન માને છે. પુદ્ગલના પૂત્રણા સમ આ દેહને સ્મશાનની રાખ સમાન માને છે. આ દેહને ગમે તેવો હષ્ટ-પુષ્ટ બનાવ્યો, ગમે તેવો સજાવ્યો, સુંદર દેખાવા માટે ખૂબ શાશ્વતાર્થો, તેના માટે ગમે તેટલાં પાપો કર્યા પણ અંતે તો તેની રાખ જ થવાની. તેથી તે રાખ સમાન છે.

જગતના ભોગ-વિલાસ માછીમારની જાળ જેવા છે. તેમાં ફસાયા પછી નીકળવું બહુ જ મુશ્કેલ! ભોગો મોતના મુખમાં જ ધકેલે છે અને પરંપરા પણ ભોગ-ભાવનાની જ ઊભી થાય છે. તેથી-ભોગવિલાસ જાળ જેવા જ છે.

જ્ઞાની જીવને ભવ વિષે નિત્ય બેદ વર્તતો હોય, તેને સંસારમાં રહેવું પડે તો પણ ભાવાની અણી પર જીવતો હોય તેવું લાગે. પરિવારની પળોજણ કાળ જેવી કૂર લાગે. ગમે નહીં પણ કરવી પડે માટે જ કરતો

હોય. સાંસારિક ઈજજત વધારવાના પ્રયત્ન મુખમાંથી ટપકતી લાળ જેવી ગંઢા લાગે. એ ઈજજત મળી તોય શું અને ન મળી તોય શું? તેની કશીયે કિંમત નથી. તેથી જ જેને ખરેખર અંતરલગની લાગી હોય તે લોકલાજથી ડરતા નથી. મેવાડની મીરાં મહારાણી હોવા પછી પણ કૃષ્ણની લગની લાગી તો તેણે લોક - લાજને વેગળી મૂકી દીધી. લોક-લાજની કશીયે કિંમત નથી. તેમાંય અધ્યાત્મમાર્ગો જે જીવને આગળ વધવું છે તે જો લોકલાજમાં પડ્યો રહે તો અધ્યાત્મ સાધી શકે નહીં. તેની ગતિ તો સંસારથી ઊલટી જ હોય.

યશ - કીર્તિને મેળવવાની કે વધારવાની ઈચ્છા નાકના મેલ સમાન સર્વથા ત્યાજ્ય છે. કારણ તેથી અહંનું પોષણ થાય છે અને અહં તો અથડાવનાર છે. માટે યશ-કીર્તિને ઈચ્છવા યોગ્ય નથી. વળી પુરુષના ઉદ્યોગ વિષ્ટા સમાન માને છે કે જે ભોગવવા જેવા નથી. કારણ પુરુષના ઉદ્યોગ ભોગવતા રાગાદિ ભાવો જાગે અને ફરી કર્મબંધ થાય તે માટે વિષ્ટા સમાન ત્યાજ્ય છે.

આવી સર્વ ભાવનાઓ જેના ચિત્તને વિષે વર્તે છે, જેની દૃષ્ટિ બદલાઈ ચૂકી છે, સંસારમાં રહેવા છાતાં તે જલકમલવત્ત સંસારથી અલિપ્ત રહે છે. પોતાને સંસારમાં રહેવું પડે છે માટે રહ્યો હોય, પોતામાં સંસાર ન રહે. જેમ નાવ પાડીમાં રહે, પણ પાડી નાવમાં રહે તો નાવ દૂબી જાય, તેમ જીવ જ્યાં સુધી શિવ ન થાય ત્યાં સુધી તેને સંસારમાં તો રહેવું પડે પણ પોતામાં સંસારનો વાસ ન થવા દે. એવા ઉત્તમ પુરુષને કવિ બનારસીદાસજી વંદન કરે છે.

શ્રીમદ્ભ્રગ પણ તેને જ જ્ઞાની કહે છે કે જેનો મોહભાવ ક્ષીણ થઈ ગયો છે, શાંત થઈ ગયો છે. તેવા જ્ઞાની પુરુષ સંસારમાં હોવા પછી પણ તેનાં રાગ-દ્રેષ અતિ મંદ થઈ ગયાં હોય, તેથી કર્મબંધ પણ તેને બહુ જ ઓછા થાય છે.

રાગ અને દ્રેષ એ બે કર્મનાં બીજ છે અને તે બને વિષમતાના પણ બીજ છે. રાગથી રત અને દ્રેષથી દ્વિષ મનુષ્ય ન તો પોતાના ભાવોને જોઈ શકે છે, ન સર્વ જીવની આંતરિક સમતાને. જે સમતાને નથી જોઈ શકતો તે કોઈના પ્રતિ રત થઈને પાપ કરે છે, તો કોઈના પ્રતિ દ્વિષ

થઈને પાપ કરે છે. સમત્વદર્શી નથી કોઈ પર રત થતો, નથી કોઈ પર દ્વિષ થતો, તેથી તે પાપ કરતો નથી.

સમ્મતદર્સિ ન કરેદ પાવા॥

આ ખૂબ રહસ્યપૂર્ણ સૂત્ર છે. જે પાપના યથાર્થ સ્વરૂપને જુએ છે તે પાપ કરી શકતો નથી. જે પાપના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણતો નથી કે જોતો નથી તે જ પાપ કરી શકે છે.

જાનામિ ધર્મ ન ચ મે પ્રવૃત્તિ:

જાનામિ ધર્મ ન ચ મે નિવૃત્તિ:

હું ધર્મને જાણું છું પણ તેનું આચરણ નથી કરતો. હું અધર્મને જાણું છું પણ તેને છોડતો નથી. આ સ્થળ ચિત્તની અનુભૂતિ છે. સૂક્ષ્મ ચિત્તમાં થનાર સમ્યગ્રદર્શન અસમ્યક આચરણમાં ન લઈ જાય, તેથી સમ્યગ્રદર્શની જીવ જાણી-બૂઝીને પાપ કરતો નથી. તેનાથી અજાણતાં થઈ જાય, પણ તે કરે નહીં.

જેના ચિત્તમાંથી પાપની પ્રવૃત્તિના ભાવો ઉત્તરી ગયા છે તે જ્ઞાની. જેટલા અંશે મોહ ક્ષીણ થાય એટલા અંશે પાપભાવો પણ ક્ષીણ થઈ જાય. આવી આંતરદશા જેની વર્તે છે તે જ્ઞાની, બાકી બધી ભાંતિ. મોહભાવમાં અટવાયેલો, ભૂલો પડેલો જીવ જ્ઞાનીની કક્ષામાં બેસી શકે નહીં. તેથી તેને ભાંત જીવ કહ્યા.

હુવે આવા જીવોની જગત પ્રત્યેની ભાવના કેવી વર્તતી હોય, તેની આંતરદશા કેવી હોય તે અવસરે -

૩

સકલ જગત રે અંદવિ....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની - અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભચ્ચાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રદર્શન, સમ્યગ્રજ્ઞાન અને સમ્યગ્રચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, જડ-ચેતનની બિન્દતાની અનુભૂતિ કરાવવાની સાથે બસે દ્રવ્યને યથાર્થ રૂપે ઓળખાવે છે. જડ તે જડ છે અને ચેતન ચેતન છે. આટલું સમજવા પછી પણ બસે દ્રવ્યોના ગુણપર્યાયોને જાણવા આવશ્યક છે.

શ્રીમદ્ભૂજ એ જ સમજવે છે કે જેણો આત્માની અનુભૂતિ કરી ચૈતન્યને યથાર્થરૂપે જાણી લીધો છે તેની દૃષ્ટિ એવી ખૂલી ગઈ હોય કે જડ દ્રવ્યને જગત જે રીતે જોતું હોય, તેના કરતાં કંઈક જુદી જ દૃષ્ટિથી એ જોતો હોય. આખાયે જડ જગત સાથેના આંતરિક સંબંધો તેના બદલાઈ ગયા હોય. જ્ઞાનીની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ જડ પદાર્થોના ઉંડાણ સુધી પહોંચતી હોય, તેના પળ-પળના પરિવર્તનને એ પકડી લેતી હોય. આ કારણે જ્ઞાનીના જીવનનો અભિગમ પણ બદલાઈ જાય. એ પહેલાં જે રીતે જીવતો હોય તેનાથી તદ્દન બિન્દ રીતે તેનું જીવન વહેવા માંડે. દૃષ્ટિ બદલાતાં સૃષ્ટિ બદલાઈ જાય.

આવા જ્ઞાની જીવો પૌદ્રગાલિક પદાર્થોને કઈ રીતે મૂલવતા હોય તે બતાવતાં શ્રીમદ્ભૂજ કહે છે -

સકલ જગત રે અંદવત્, અથવા સ્વખ સમાન,
તે કહિયે જ્ઞાની દશા, બાકી વાચા જ્ઞાન....૧૪૦....

અજ્ઞાની માનવ આખાયે જગતને માત્ર બુદ્ધિના માપથી માપતો હોય. બુદ્ધિની સીમામાં જેટલું આવે એટલું જ આ જગત. એથી વિશેષ કંઈ નહીં. આવી અજ્ઞાન માન્યતા તે ધરાવતો હોય. પણ બુદ્ધિ ગમે તેટલી હોવા પછી સીમિત તત્ત્વ છે. તે પ્રત્યક્ષના સીમાડાને તોડી અસીમતામાં

પ્રવેશ ન કરી શકે. તેથી જ બુદ્ધિના સીમા પારના તત્ત્વોને અજ્ઞાની જાડી શકતો નથી. બુદ્ધિથી પાર પણ અનંત તત્ત્વો પડ્યાં છે, જે પોતાના ગજ બહારની વાત કરે છે. આટલો સ્વીકારતો થાય તો તે સંકુચિતતાને છોડી વિશાળ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ પામી શકે. આ સંકુચિતતા જ જીવમાં મોહ-મમત્વ ઉત્પત્ત કરે છે.

મળેલા પદાર્થો અને સંબંધીઓમાં એનું મમત્વ બેહદ હોય છે. અજ્ઞાની કોઈ પણ ભોગે એ બધું છોડવા તૈયાર નથી. અરે! પદાર્થ કે વ્યક્તિ એને છોડીને જાય તો તે વ્યાકૃતિતાના વમળમાં અટવાઈને પોતાને દુઃખી અનુભવે છે. આવા અજ્ઞાની જીવને મન, પદાર્થ કે વ્યક્તિના વિયોગ જેવું બીજું કોઈ દુઃખ નથી. આ નરી અજ્ઞાનતા જ છે.

વળી જે વ્યક્તિ કે પદાર્થનો વિયોગ, દુઃખનું કારણ બનતો હોય છે તે વિયોગ શું આજ પહેલી વાર થયો છે? સંયોગ પહેલી વાર નથી માટે વિયોગ પણ પહેલી વાર નથી. સંયોગનો વિયોગ તો અવશ્યંભાવી છે જ. માટે જેટલા પદાર્થ કે વ્યક્તિનો જેટલી વાર સંયોગ થયો એટલી વાર વિયોગ થાય જ. એ સનાતન સત્ય છે. અનંત ભૂતકાળમાં એક નહીં અનેક વાર એ જ વ્યક્તિ કે પદાર્થ એક યા બીજે રૂપે પ્રાપ્ત થયા જ છે. તે સર્વ જીવને છોડીને ચાલ્યા ગયા અથવા તો જીવ તે સર્વને છોડીને ચાલ્યો નીકળ્યો. આ ચક્કમાં અનંતકાળથી અનંત વાર જીવ ફરતો જ રહ્યો છે.

એ વિચારીએ કે વર્તમાનમાં પણ જે-જે પૌદ્ગાલિક સુખ મળ્યું છે, જે કંઈક વિશિષ્ટ મળ્યું છે, કોઈને નથી મળ્યું એવું મને મળ્યું છે - વગેરે વિચારોથી આપણે અભિમાન લેતાં હોઈએ છીએ. આપણી ઉપલબ્ધિઓ પર આપણો ફુલાતાં હોઈએ છીએ. અન્યને નથી મળ્યું તે માટે આપણી જાતને વધુ ભાગ્યશાળી માનતા હોઈએ છીએ. અન્યને હીનપુણ્યા માનીએ છીએ. આવા તો અનેક પ્રકારના ભ્રમો સેવતા હોઈએ છીએ. પણ પુદ્ગાલ દ્રવ્યને જોવાની દૃષ્ટિ જો બદલાઈ જાય, તેના ઊડાણમાં જઈ પદાર્થનું પૃથક્કરણ કરી, તેનો ભૂતકાળ તપાસીએ તો તથ્ય સામે આવે.

પૌદ્ગાલિક દ્રવ્યો શું છે? આપણી દૃષ્ટિમાં આવતા જેટલા પદાર્થો છે તે સર્વ જડ દ્રવ્યો, સર્વ પુદ્ગાલ સ્કંધો, અનંત-અનંત પરમાણુઓના પિંડ છે. પરમાણુનો સહજ સ્વભાવ છે, મળવું અને વિખેરાવું. પરમાણુમાં રહેલી

રુક્ષતા અને સ્નિગ્ધતા અન્ય પરમાણુને ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે. એક પરમાણુ બીજા પરમાણુ સાથે મળે, બે-ત્રણ કે અનેક પરમાણુ સાથે મળે, અનંત પરમાણુઓ સાથે મળે અને સ્કંધ બને. જ્યારે એ અનંતાનંત પરમાણુઓનો સ્કંધ બને ત્યારે આપણી દૃષ્ટિમાં આવે. તે પહેલાં ન આવે. જેમ એક-એક કરી, એકીસાથે અનેક મળીને સ્કંધ બન્યો તેમ વળી પ્રતિ-સમયે એ સ્કંધમાં નવા પરમાણુ આવીને મળે અને તેમાં રહેલ અન્ય પરમાણુઓ તેમાંથી છૂટા પડે. આ પરમાણુ જગતની સહજ પ્રક્રિયા છે. અને તે સહજ રૂપે ચાલ્યા જ કરે છે. આ પ્રક્રિયાના પરિણામરૂપ અનેક પ્રકારના પદાર્થોનું નિર્માણ થાય છે.

આંખે દેખાતા, નહીં દેખાતા અને આપણા ઉપયોગમાં આવતા પદાર્થો, તે સર્વ પરમાણુઓના પિંડ જ છે, તે સિવાય કશું જ નહીં. એ પિંડોને આપણે અનેક પ્રકારે ગ્રહણ કરીએ છીએ. આઠ પ્રકારની પુદ્ગાલ વર્ગાણા બતાવી, તેને આપણે એ-એ પ્રકારે ગ્રહણ કરીએ છીએ, ઉપયોગ કરીએ છીએ, અને છોડી દઈએ છીએ. સમાચિ વિશ્વના સર્વ જીવો, અનંતકાળથી પુદ્ગાલપિંડને ગ્રહણ કરે છે અને છોડી દે છે. આ કાર્ય કદી અટકયું નથી અને અટકવાનું નથી. અવિરત ગતિએ ચાલ્યું આવે છે અને ચાલતું રહેશે.

જીવ દ્વારા થતું પુદ્ગાલપિંડનું ગ્રહણ કેટલા પ્રકારે થાય છે તે વિચારીએ.

આ વિશ્વની અંદર અનંતાનંત કાર્મણવર્ગણાઓ પડી છે. જીવ પોતાના રાગાદિ ભાવો વડે બેંચીને, બંધ કરી એ વર્ગણાને કર્મરૂપે પરિણામાવે છે. કર્મો, કર્મરૂપે અમુક સમય સુધી આત્મા સાથે રહી, ફળ આપી આત્માથી છૂટા પડી જાય છે. વાતાવરણમાં અન્ય કાર્મણવર્ગણાઓ સાથે મળી જાય છે. ફરી એના એ પરમાણુઓ એ જ જીવ કર્મરૂપે ગ્રહણ કરે, અથવા બીજા કર્મ પરમાણુઓને પણ ગ્રહણ કરે કે જે કર્મ પરમાણુઓ અન્ય જીવોએ ગ્રહણ કરીને છોડી દીધા હોય તે કર્મ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે. આમ એક-બીજાના ગ્રહણ કરાયેલા અને છોડાયેલા કર્મ પરમાણુઓ ગ્રહણ થયા કરે.

ભાગ્યવર્ગણાના પુદ્ગાલો, મનોવર્ગણાના પુદ્ગાલો, તથા શાસોશ્વાસ

વર્ગાના પુદ્ગલો સાથેનો આપણો વ્યવહાર પણ એવો જ છે. આપણો ગ્રહણ કરીએ છીએ તે અન્ય જીવોએ ગ્રહણ કરી છોડી દીધા હોય તે ગ્રહણ થાય. આપણો છોડ્યા હોય તે જ ફરી-ફરીને ગ્રહણ થાય અને આપણા છોડેલા અન્ય જીવો ગ્રહણ કરે.

વૈક્િયશારીરધારી જીવો, જેને વૈક્િય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાના છે તે પણ એ જ રીતે ગ્રહણ કરે છોડે. તથા આહારક લભ્યધારી મહાપુરુષ પણ ભૂતકાળમાં કોઈ જીવોએ ગ્રહણ કરી છોડેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે. પોતાના છોડેલા અન્ય ગ્રહણ કરે. પોતાના છોડેલા પોતે ગ્રહણ કરે.

ઔદારિકવર્ગાના એક એવી વર્ગાના છે કે જીવ અનેક પ્રકારે ગ્રહણ કરે છે. સૌથી પ્રથમ તો આપણું આ શરીર ઔદારિક પુદ્ગલોનું બનેલું છે. એ પુદ્ગલો જ્યારે આપણો ગ્રહણ કર્યા ત્યારે તે સર્વથા શુદ્ધ ન હતા. પણ કોઈ જીવોએ ગ્રહણ કરી છોડી દીધાં હતાં તે જ ગ્રહણ થયાં. તેમાંથી જ આપણું શરીર બન્યું. શરીર બન્યા પછી પ્રતિ સમયે વાતાવરણમાંથી પરમાણુસ્કર્ણથોને ગ્રહણ કરીએ છીએ તે આપણા છોડેલા અથવા અચના છોડેલા. આ શરીર પ્રતિસમયે કેટલાક પરમાણુઓ ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે. આ પ્રક્રિયા ચાલુ જ છે.

આહારરૂપે ગ્રહણ થતા પુદ્ગલસ્કર્ણો શાકાહારી જીવો માટે વનસ્પતિજ્ઞન્ય હોય છે. વનસ્પતિમાં રહેલ જીવોએ શરીરરૂપે ગ્રહણ કરીને જે પુદ્ગલો છોડી દીધા. તેને આપણો આહારરૂપે ગ્રહણ કર્યો. માંસાહારી જીવો માટે પણ એમ જ છે. એ કોઈ ને કોઈ જીવનું ઔદારિક શરીર કરે છે. એ જીવ તેને ઔદારિક શરીરરૂપે ગ્રહણ કર્યું હતું. અને જીવ તેમાંથી ચાલી જતાં એનું શરીર રહ્યું, જે પરમાણુ પુદ્ગલનો સ્કર્ણ છે. તેથી એ જીવ વડે ગ્રહણ કરી છોડાયેલું જ છે.

આપણા જીવનના ઉપયોગમાં આવતા સર્વ જડ પદાર્થો એ પણ ઔદારિક શરીરના કોઈ જીવ દ્વારા મૂકાયેલા પદાર્થો છે. સોનું-રૂપું-જવેરાત-ધાતુઓ-વિવિધ રસાયણો વગેરે પૃથ્વીકાયના એકેન્ટ્રિય જીવોએ શરીરરૂપે ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલો, વાપરી, ઉપયોગ કરીને છોડી દીધાં, તે પુદ્ગલો છે, વસ્ત્ર, લાકડું, વિવિધ ફર્નિચર્સ અને જીવન-ઉપયોગી બીજાં દ્રવ્યો એ લગભગ બધા જ વનસ્પતિના જીવે ગ્રહણ કરીને છોડેલા પુદ્ગલો

છે. હાથીદાંત, મોતી કે એવા બીજા પ્રાઇન્ઝિન્ય પદાર્થો તે પણ તે-તે જીવના ગ્રહણ કરીને મૂકાયેલા પદાર્થો છે.

આમ વિશ્વનો દેખાતો પસારો તે પરમાણુઓનો પસારો છે. તે સર્વ પરમાણુઓ, જગતના સર્વ જીવો દ્વારા એક નહીં અનેક વખત ગ્રહણ કરાયાં છે અને અનેક વખત છોડાયાં છે. સમાચિ વિશ્વનો એક પણ પરમાણુ એવો નથી કે કોઈ ને કોઈ જીવ દ્વારા એ ગ્રહણ ન થયો હોય, કોઈ પણ જીવ દ્વારા એ ન સ્પર્શાયો હોય. કારણ પ્રત્યેક જીવ આ લોકના એક-એક આકાશપ્રદેશ પર અનંત અનંત વાર જન્મ-મરણ કરી ચૂક્યો. એક પણ આકાશપ્રદેશ છોડ્યો નથી તો એ આકાશપ્રદેશ પર રહેલા એક પણ પરમાણુને છોડ્યો હોય?

આમ આખાયે વિશ્વના સમસ્ત પરમાણુઓ કે જે જીવ દ્વારા ગ્રહણ થાય છે તે ભૂતકાળમાં અન્ય જીવો દ્વારા ગ્રહણ થયેલા છે. તે જીવોએ ગ્રહણ કરી, ઉપયોગ કરી, છોડી દીધાં છે. પોતે પણ એ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરી છોડ્યા છે. ફરી એના એ પરમાણુઓ લીધા છે. કારણ વિશ્વમાં જીવ અનંત, પરમાણુ અનંત, જીવનું સંસાર પરિભ્રમણ અનંત, પુદ્ગલને ગ્રહણ કરવાપણું અનંત. હવે જો એક જીવ એક પરમાણુને એક જ વાર ગ્રહણ કરતો હોય તો પણ વિશ્વના સમસ્ત પરમાણુ તે ગ્રહણ કરી લે, તો બીજા જીવો માટે શું રહે? પણ જીવ તો અનેકવાર પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે. તો એક જ જીવ ફરી - ફરીને એના એ જ પરમાણુ ગ્રહણ કરે. એમ અન્ય જીવો માટે પણ થાય જ.

આમ જીવ અને પરમાણુ - ગ્રહણના સંબંધને વિચારતાં તથય એ સામે આવે છે કે જીવ જેટલા પરમાણુને જેટલી વાર, જે રૂપે ગ્રહણ કરે છે તે કોઈ પણ પરમાણુ Fresh નથી હોતા. કારણ કોઈ દ્વારા અથવા પોતા દ્વારા ગ્રહણ કરીને મૂકાયેલા છે. એક વાપરી છોડી દીધું, તજ દીધું તે Fresh કેમ કહેવાય? એટલે જીવને Fresh માલ તો મળતો જ નથી. અહીં શ્રીમદ્જની કહેલી ઉક્તિ સિદ્ધ થાય છે. તેઓએ કહ્યું : ‘સકલ જગત તે ઓંકવત્સ.’ એંઠ કોણે કહીએ?

આપણા વ્યાવહારિક જગતમાં કોઈ ખાઈને પડતું મૂકી દે, ને ભાણામાં પડતું રહે તેને એંઠ કહીએ છીએ. એક જાડો તેનો ઉપયોગ કર્યો,

તેનો સ્પર્શ કર્યો, થોડું ખાંધું ને બીજું પડતું મૂક્યું તે એંઠ. એંઠમાં પડેલો પદાર્થ ગમે તેવો સ્વાદિષ્ટ હોય, મનને ગમે એવો હોય, કીંમતી હોય પણ એ એંઠો થઈ ગયો પછી કોઈ સામાન્ય માણસ પણ એ ખાય નહીં. એ તો ઉકરાભાં જ જાય, ત્યાં કોઈ બિખારી કે કાગડા-કૃતરા ભલે ખાય, પણ સારો માણસ તો એ ન જ ખાય. અરે! ગમે તેવો ભુખ્યો હોય તો પણ એંઠું તો ન જ ખાય.

બંધુઓ! તમને પૂછું કે ક્યારેક કોઈ લગ્નની વાડી પાસેથી નીકળ્યા અને બહાર પતરાળમાં એંઠા પદાર્થ હોય તેમાં તમને બહુ ભાવતી મીઠાઈ કે ફરસાણાનો ટુકડો હોય તો તે તેમાંથી ઉપાડીને ક્યારેય ખાવ? નહીં, એ જોઈને મોઢામાં પાણી આવવાના બદલે તેના પ્રત્યે જુગુપ્સા થાય. જોવોય ન ગમે. અરે! એટલું જ નહીં, તમે સવારે જમવા બેઠા અને એંઠું છોડી દીધું. સાંજે એ જ થાળી એંઠાં સહિત તમને Fresh માલ સાથે આપે તો જમવું ગમે ખરું? એંઠું તો સર્વથા ત્યાજ્ય! આપણું મૂકેલું હોય કે અન્યનું! એ ખવાય જ નહીં! તમારા નાના અણસમજું બાળકને પણ એ જ શીખવો ને? બેટા! એંઠું ન ખવાય!

વાસ્તવમાં વિચારો તો, બિખારી ભલે હોય, પણ એનેય તમે Fresh ખાવા આપો ને જેટલો આનંદ થાય એટલો એંઠું ખાવામાં ન થાય! બિચારો લાચાર છે, પેટની આગ શાંત કરવી છે, ક્યાંય મળતું નથી, ભૂખ્યા રહેવાય તેમ નથી, તેથી ઉકરાભાંથી વીંખીને પણ એંઠું ખાય, પણ ખરેખર તેને પણ એવું ખાવું ગમતું નથી હોતું.

તો એ સાબિત થાય છે કે પૂરી માનવજાતને એંઠા પ્રત્યે સૂગ છે, ઘૂણા છે. એંઠને પસંદ કરતો નથી. ગમે તેટલાં કષ્ટ વેઠે પણ એંઠ તો નહીં જ જોઈએ!

શ્રીમદ્ભ્રગુને માનવની આ મનોદશાનો ઝ્યાલ છે. મનમનના ઊંડાણને તેમણે માણ્યું છે. તેથી જ જડ જગતના પરિણમનને તેમણે ‘એંઠ’ ની ઉપમા આપ્યા મોહ-મમત્વ પર, આપણા અહું ને મમ પર કુઠારાધાત કર્યો છે.

આખુંયે જગત પરમાણુના થતા પરિણમનને કારણો કોઈ જીવે લઈને મૂકી દીધેલા એંઠા પદાર્થ જેવું છે. તારી પાસે આવતો કોઈ પણ પદાર્થ,

કીંમતી હોય કે નગાધ્ય, પણ તે બધા જ કોઈની એંઠ છે. સવાલાખનો હીરો લાવી વીંટી બનાવી, આંગળીમાં પહેરી મલકાતો ફરતો હોય, દસ લાખની હવેલી બનાવી અભિમાનમાં રાચતો હોય, બે હજારની સાડી પહેરી, ધર્તીથી ઊંચા ચાલતા હોય, બત્રીસ જાતનાં ભોજન આરોગી, ગરીબોની ટેકડી ઉડાડતા હો, કરોડોની સંપત્તિ ભેગી કરી અહંથી આંધળા થઈ ગયા હો, પણ બધું જ પતરાળામાંની એંઠ! એથી વિશેષ કંઈ જ નહીં!

બંધુઓ! એંઠ બાતા બિખારીને જોઈ મુખ બગડતા માનવને કહી દેજો કે તું જેટલા પદાર્થો Fresh સમજને ભોગવી રહ્યો છે અને અહંકારમાં ચૂર થઈ ગયો છે એ બધી એંઠ જ છે. પેલા બિખારીમાં અને તારામાં કોઈ અંતર નથી. એ પણ એંઠ આરોગી રહ્યો છે, અને તું પણ. અરે! એ તો એક જ વ્યક્તિએ મૂકેલ એંઠ છે, પણ તું તો આખાયે વિશ્વના અનંત જીવોએ, અનંતવાર મૂકેલ એંઠને આરોગી રહ્યો છે! પછી શાનું અભિમાન!

જગતના પૌદ્રગલિક પદાર્થોમાં રહેલ આપણો મોહ, અને એ મેળવ્યા પછીનું અભિમાન, બત્રી એક કણામાં ઊતારી જાય, જો આ સિદ્ધાંતને સમજ્ઞાએ તો! ખરેખર જ જ્ઞાનીપુરુષ છે, પરમાણુઓના પરિણમનનો આવો ઊડો તાગ જેણો મેળવી લીધો છે. તેને પુદ્રગલનો મોહ અને તેના પર પોતાની માલિકીનું અભિમાન ક્યાં ઊભું રહે? માનવ અનેક પદાર્થ પર પોતાની માલિકી સ્થાપતો હોય, કોઈ એ સ્વીકારવા તૈયાર ન હોય તો પરાણો માલિકી હક્ક સ્થાપે. અરે! પોતાની માલિકી સાબિત કરવા કોર્ટે ચઢે. પણ જગત આપું સ્વખ જેવું છે. વિશ્વનો એક પણ પરમાણુ કોઈનો થયો નથી. અને થશે નહીં. એક જીવની સાથે એક પરમાણુને રહેવાની સમયમર્યાદા હોય તે, અમુક કાળ સુધી રહી, પછી આત્માથી છૂટો પડી જ જાય. ત્યાં માલિકી કેમ સંભવે?

શ્રીમદ્ભ્રગુને જગતના પદાર્થોને બીજી ઉપમા એ જ આપી ‘સ્વખ સમાન.’ સ્વખમાં જોયેલા પદાર્થો કદી કોઈના થાય ખરા? એ પદાર્થોથી સુખ મળો ખરું? તૂપ્તિ અનુભવાય ખરી? બંધુઓ! ક્યારેક સ્વખમાં બહુ મીઠાં ભોજન કર્યા હોય તો સ્વખમાંથી જાંયા પછી ઘરમાં કલ્યું છે ખરું કે આજે તો જમવું નથી! પેટ ભરાઈ ગયું છે! સ્વખમાં બહુ ખાંધું! ના, સ્વખના ભોજનથી પેટ ભરાય નહીં. સ્વખમાં બનેલ રાજાનું દળદર ફીટે

નહીં, સ્વખભાં માણોલ આનંદથી મન તૃપ્ત થાય નહીં! કારણ સ્વખ એ વાસ્તવિકતા નથી. તે જ રીતે આ વિશ્વના પરમાણુઓના આવા પરિણામનથી તૃપ્તિ થાય જ નહીં. આત્મા ચેતન, જગત જડ. ચેતનને તૃપ્તિ ચેતન ભાવોથી થાય. જડ ભાવોથી નહીં. જડ ભાવો તે બદલાવાના સ્વભાવવાળા છે પણ શુદ્ધ ચેતન આત્મા અનંત સુખનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. ચેતનમાંથી - આત્મામાંથી જેને આનંદ મેળવતાં આવડી જાય તેને કદી આનંદ ખૂટે જ નહીં. આત્માનંદ તો એવું કલ્યાણ છે કે જેને કદી પાનખર આવતી જ નથી. તેને તો સદાયે વસંત જ વસંત. સદાયે પૂરબહારમાં ખીલેલું રહે.

બંધુઓ! તેથી જ શ્રીમદ્ભૂ કહે છે કે જગતના ભાવોને એંછવતૂ કે સ્વખવતૂ જાણી લીધા છે તે જ ખરો જ્ઞાની છે. બાકી બધાં વાચાજ્ઞાન. બોલે કંઈ ને વર્તન કંઈ! અંતરમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યો પ્રત્યે ઉદાસીનતા ન વર્તતી હોય ત્યાં સુધી તે જ્ઞાન માત્ર વાક્યપદ્બુદ્ધિ, બીજું કશું જ નહીં.

હવે મોક્ષ નિશ્ચિતરૂપે કોણે મળી શકે તે બતાવતાં શ્રીમદ્ભૂ કહે છે—
સ્થાનક પાંચ વિચારીને, છઢે વર્તે જેહ,
પામે સ્થાનક પાંચમું, એમાં નહિ સંદેહ....૧૪૧....

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં છે પદોની ચર્ચા કરવામાં આવી. ૧) આત્મા છે, ૨) તે નિત્ય છે, ૩) કર્મનો કર્તા છે, ૪) કર્મફળનો ભોક્તા છે, ૫. આત્માનો મોક્ષ છે, ૬. મોક્ષનો ઉપાય છે.

આ છ્યે પદને બહુ જ વિસ્તૃતરૂપે જિજ્ઞાસુ જીવો અર્થે સમજાવવામાં આવ્યાં. તેમાં પાંચ પદ વિચારણીય છે અને એક પદ આચરણીય છે. પ્રથમના પાંચ પદને સમજીને તે પર ગણન ચિંતન થાય તો આત્માના રહસ્યો દસ્તિ સમક્ષ ખુલ્લાં થતાં જાય. ચિંતન બહુ જ મહત્વપૂર્ણ આત્મિક પ્રક્રિયા છે જે વિચારરૂપ છે. જેમ - જેમ જીવની વિચારણા પ્રત્યેક દ્રવ્યના વિષયમાં સ્પષ્ટ થતી જાય તેમ-તેમ વિચારોની વિશાળતા, વૃત્તિની ઉદારતા, ભાવોની શુદ્ધતા વધતી જાય. એ શુદ્ધતા એટલે જ રાગ-દ્રેષ્ણની મંદ્તા.

રાગ-દ્રેષ્ણની મંદ્તા રત્નત્રયની આરાધનામાં અપૂર્વ અનુકૂળતા કરી આપે, જેના પરિણામે જીવ મોક્ષ તરફ આગળ વધતો જાય. અહીં પણ એ જ કિંનું છે કે છઢા પદરૂપ મોક્ષના ઉપાયની વર્તના જીવની વધતી ચાલે તો પાંચમાં પદરૂપ મોક્ષ મળે જ મળે. મોક્ષઆરાધના સાપેક્ષ દશા છે. જીવની

પોતાની જ દશા હોવા પછી પણ રત્નત્રયની આરાધનાની આવશ્યકતા તો છે જ.

તે માટે પ્રથમ વિચારણા, પછી ધ્યાનદશા. શ્રીમદ્ભૂએ તેથી જ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં ‘વિચાર’ પર બહુ જ ભાર મૂક્યો છે. આત્માર્થના વિચારથી શરૂ થતી ચિંતનદશા, નિજ આત્મામાં, આત્મવિચારને ઉગવા દે છે. તે પછી શાસ્ત્રોમાં બતાવેલ રાહની વિચારણા, તટસ્થ ભાવે જાગે છે. આ તટસ્થતા આત્માર્થની ભૂમિકાને યથાર્થરૂપે સમજી શકે છે અને મોક્ષમાર્ગની એકવાક્યતા, ત્રણો કાળમાં એક જ માર્ગ હોય, અન્ય માર્ગ નહીં એવી હઠ શ્રદ્ધારૂપ વિચાર તેના અંતરમાં સ્થિર થાય છે. જેને સુ-વિચાર કહી શકાય. સુ-વિચારણા પ્રગટ થયા પછી વિકાસોન્મુખ થયેલો જીવ, તત્ત્વની યથાર્થ પ્રતીતિ થવા માટે અંતર-વિચારમાં ઊડો ઉત્તરે છે. જેમાં જડ અને ચેતનના ધર્મની બિનનીનાં તેને ભાન થાય છે. ત્યાંથી આગળ વધતાં છયે પદોની યથાર્થ સમજણા વિચારમાં ઉત્તરી જાય છે. આટલું થયા પછી પરમ ઉપકારી ગુરુદેવ એ આદેશ ફરમાવે છે કે જેમ છ પદને સમજવારૂપ વિચારણા અંતરમાં ઉત્તરીને કરી, તેમ આત્માના સાચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપને વિચારીને અંતરમાં સ્થિર થા, તો તું આત્માને પણ પામી જઈશ. આત્માને પામેલ ઉદારચેતા સાધકની વિચારણા સમસ્ત દર્શનોને અનેકાંત દસ્તિથી જીવાની શક્તિ કેળવી લે ને સહૃદેને પોતામાં સમાવી લે. અને અંતે એવું સ્ટેર્ચીજ આવે કે વિચારણા ધ્યાનદશામાં પરિણાત થઈ જાય. ધ્યાનદશા પાંચેય પદની બ્યવસ્થિત યથાર્થ વિચારણા પાંચમાં પદરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવે. આમ આત્માર્થની વિચારણાથી શરૂ થયેલ આ ચિંતનપ્રક્રિયા, મોક્ષપ્રાપ્તિના પુરુષાર્થમાં પરિણામી મોક્ષના અનંત સુખની અનુભૂતિ કરાવે.

આમ, મોક્ષમાર્ગનો આરાધક મોક્ષપ્રાપ્તિ કરે જ એવું નિઃસંદેહ જણાવી સર્વ મુમુક્ષુઓને નિઃશંક કરી દે છે. શ્રદ્ધારૂપૂર્વક વિચાર અને પછી આચરણ હશે તો મોક્ષ મળશે જ એમ બેધડક કહે છે.

હવે અંતે શ્રીમદ્ભૂ પોતાની શ્રદ્ધા ક્રંતિ સમર્પે છે તે અવસરે -